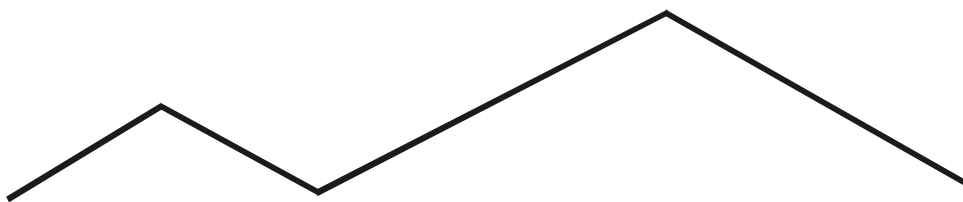

РЕГИОН И МИР

научно-аналитический журнал

том VIII, № 2, 2017

Журнал включен в реестр научных периодических изданий Высшей аттестационной комиссии Республики Армения и в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ)

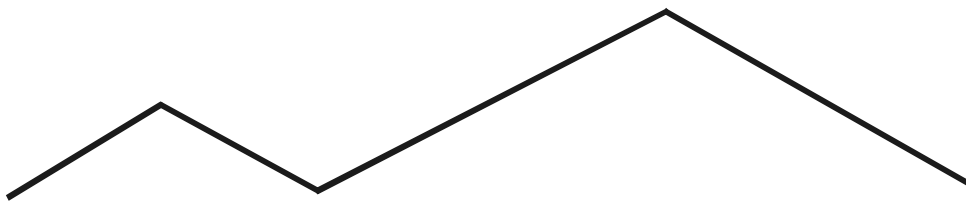
Общественный институт политических
и социальных исследований
Черноморско-Каспийского региона

~~ՏԱՐԱԾԱՔԲՉԱՆ ԵՎ ԱՅԽԱԲԿ~~

գիտավերլուծական հանդես
հատոր VIII, № 2, 2017

~~REGION AND THE WORLD~~

scientific-analytical journal
volume VIII, № 2, 2017

Մեվծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական
եվ սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ
Public Institute of Political and Social Research
of Blacksea-Caspian Region

РЕГИОН И МИР

научно-аналитический журнал

Редакционный совет:

Андриасян Л.Г. (главный редактор), Погосян Г.Г. (зам. главного редактора), Царукян Ж.А. (ответственный секретарь), Андриасян Т.Л., Ваградян М.Г., Исагулян Г.С., Манукян С.Ф., Меликсетян А.Ф., Паносян Н.Ж., Саргсян С.Т., Шакарянц С.Э.

Редакционная коллегия:

Аветисян Г.Г. (д.и.н., профессор, Ереванский государственный университет, Армения), Айвазян А.М. (д.п.н., Центр стратегических исследований “Арагат”, Армения), Арцруни В.Б. (Концерн ISD, Россия), Григорян Э.Р. (д.ф.н., профессор, Армянский государственный педагогический университет, Армения), Демоян Г.А. (д.и.н., Музей-институт Геноцида, Армения), Дюбьен А. (Франко-российский аналитический центр “Обсерво”, Франция), Захаров В.А. (к.и.н., Институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона, Россия), Золян С.Т. (д.ф.н., профессор, Армения), Кожокин Е.М. (д.и.н., профессор, Московский государственный институт международных отношений – университет, Россия), Корнилов А.А. (д.и.н., профессор, Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, Россия), Кочарян Ш.М. (Министерство иностранных дел, Армения), Мелконян А.А. (д.и.н., профессор, академик НАН РА, Институт истории НАН РА, Армения), Надеин-Раевский В.А. (к.ф.н., Институт политических и социальных отношений Черноморско-Каспийского региона, Россия), Нан С.А. (д.п.н., профессор, Университет им. Дж. Мейсона, США), Папян А.А. (Центр социологических исследований “Modus Vivendi”, Армения), Петросян Г.М. (Нагорно-Карабахская Республика), Решетников Л.П. (к.и.н., председатель наблюдательного совета телекомпании “Царьград”, Россия), Сваранц А.А. (д.п.н., Россия), Шалян Ж. (Центр анализа и прогнозов Министерства иностранных дел, Франция)

Адрес редакции: РА, Ереван, 3 пр. Тиграна Меца, д. 9,
Тел. (+37493) 944440, (+37493) 868797,
Сайт: www.geopolitika.am; эл.почта: blacksea-caspian@mail.ru

ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀ

գիտավերլուծական հանդես

Խմբագրական խորհուրդ

Անդրիասյան Լ.Հ. /գլխավոր խմբագիր/, Պողոսյան Գ.Հ. /գլխ. խմբագրի տեղակալ/, Ծառուկյան Ժ.Ա. /պատասխանատու քարտուղար/, Անդրիասյան Թ.Լ., Վահրադյան Մ.Գ., Իսազուլյան Գ.Ս., Մանուկյան Ս.Ֆ., Մելիքսեթյան Ա.Ֆ., Փանոսյան Ն.Շ., Սարգսյան Ս.Թ., Շաքարյանց Ս.Է.

Խմբագրական կոլեգիա

Ավետիսյան Հ.Գ. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան, Հայաստան/, Այվազյան Ա.Ս. /ք.գ.դ., «Արարատ» ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոն, Հայաստան/, Արծրունի Վ.Բ. /ISD կոնցեռն, Ռուսաստան/, Գրիգորյան Է.Ռ. /փ.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայաստանի պետական մանկավարժական համալսարան, Հայաստան/, Դեմոյան Հ.Ա. /պ.գ.դ., Յեդասպանության թանգարան-ինստիտուտ, Հայաստան/, Դյուբյեն Ա. /«Օբսերվո» ֆրանկո-ռուսական վերլուծական կենտրոն, Ֆրանսիա/, Զախարով Վ.Ա. /պ.գ.թ., Սնձով-Վասսյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ռուսաստան/, Զոլյան Ս.Տ. /ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայաստան/, Կոժոկին Ե.Մ. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Միջազգային հարաբերությունների Մոսկովյան պետական ինստիտուտ-համալսարան, Ռուսաստան/, Կորնիլով Ա.Ա. /Ն.Ի. Լոբաչևսկու անվ. Նիժնի Նովգորոդի պետական համալսարան, Ռուսաստան/, Քոչարյան Շ.Մ. /Արտաքին գործերի նախարարություն, Հայաստան/, Մելքոնյան Ա.Ա. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, Հայաստան/, Նադեին-Ռաևսկի Վ.Ա. /փ.գ.թ., Սնձով-Վասսյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ռուսաստան/, Նան Ս.Ա. /ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Ջ. Մեյսոնի անվ. համալսարան, ԱՄՆ/, Պապյան Ա.Ա. /«Modus Vivendi» սոցիոլոգիական հետազոտությունների կենտրոն, Հայաստան, Պետրոսյան Գ.Մ. /Լեռնային դարաբաղի Հանրապետություն/, Ռեշետնիկով Լ.Պ. /պ.գ.թ., «Ցարգրադ» հեռուստաընկերության դիտորդական խորհրդի նախագահ, Ռուսաստան/, Սվարանց Ա.Ա. /ք.գ.դ., Ռուսաստան/, Շալյան Ժ. /Արտաքին գործերի նախարարության Վերլուծության և կանխատեսման կենտրոն, Ֆրանսիա/

Խմբագրության հասցեն՝ ՀՀ, Երևան, Տիգրան Մեծի 3-րդ նրբ. տ. 9
Հեռ. (+37493) 944440, (+37493) 868797,
Գայք՝ www.geopolitika.am, էլ.փոստ՝ blacksea-caspian@mail.ru

REGION AND THE WORLD

scientific-analytical journal

Editorial council:

Andriasyan L.H. (Editor-in-chief), Poghosyan G.H. (Vice-editor), Tsarukyan J.A. (Responsible secretary), Andriasyan T.L., Vahradyan M.G., Isagulyan G.S., Manukyan S.F., Meliksetyan A.F., Panosyan N.J., Sargsyan S.T., Shakaryants S.E.

Editorial team:

Avetisyan H.G. (Doctor of Historical Sciences, professor, Yerevan State University, Armenia), Ayvazyan A.M. (Doctor of Political Sciences, Center of Strategic Research “Ararat”, Armenia), Artsruni V.B. (Concern ISD, Russia), Grigoryan E.R. (Doctor of Philosophical Sciences, professor, Armenian State Pedagogic University, Armenia), Demoyan H.A. (Doctor of Historical Sciences, The Armenian Genocide Museum-Institute, Armenia), Dubien A. (Observatoire franco-russe, France), Zakharov V.A. (Candidate of Historical Sciences, Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region, Russia), Zolyan S.T. (Doctor of Philology, Armenia), Kojokin E.M. (Doctor of Historical Sciences, professor, MGIMO-University, Russia), Kornilov A.A. (Doctor of Historical Sciences, professor, Lobachevsky University of Nijny Novgorod, Russia), Kocharyan Sh.M. (Ministry of Foreign Affairs, Armenia), Melkonyan A.A. (Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of NAA RA, Institute of History, Armenia), Nadein-Raevsky V.A. (candidate of Philosophical Sciences, Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region, Russia), Nan S.A. (Doctor of Political Sciences, professor, George Mayson University, USA), Papyan A.A. (Modus Vivendi Center, Armenia), Petrosyan G.M. (Nagorno-Karabakh Republic), Reshetnikov L.P. (Candidate of Historical Sciences, Chairman of the Supervisory Board of “Tsargrad” TV Station, Russia), Svarants A.A. (Doctor of Political Sciences, Russia), Chaliand G. (Center for Analysis and Forecasts of the Ministry of Foreign Affairs, France)

Adress: RA, Yerevan, 3rd line of Tigran Mets, 9

Phone: (+37493) 944440, (+37493) 868797,

Website: geopolitika.am; e-mail: blacksea-caspian@mail.ru

Для перепечатки или перевода опубликованных в журнале материалов необходимо разрешение редакции. Публикуемые материалы могут не отражать точку зрения редакции.

China's Public Diplomacy in Africa

Hovhannisyan A. Yu.
Russian-Armenian University (Armenia, Yerevan),
e-mail: andranik.hovhannis@gmail.com

Keywords: China, Africa, «soft power», «smart power», national image

Չինաստանի Հանրային դիվանագիտությունն Աֆրիկայում

Հովհաննիսյան Ա. Յու.

Հայ-Ռուսական Համալսարան / Հայաստան, Երևան/
e-mail: andranik.hovhannis@gmail.com

Ամփոփում՝ Աֆրիկյան մայրցամաքը հանդիսանում է կարևոր հարթակ Չինաստանի յուրահատուկ Հանրային դիվանագիտությունն իրականացնելու գործընթացում: Նորագույն պատմության ընթացքում Չինաստանը շատ ինտենսիվ է զարգացնում իր փոխհարաբերություններն աֆրիկյան պետությունների հետ: Սակայն, չնայած, որ ՉԺՀ-ն շատ ակտիվ գործունեություն է իրականացնում Աֆրիկայում, մինչև նրա կան որոշ խնդիրներ, որոնք բացասական ազդեցություն ունեն Չինաստանի և աֆրիկյան պետությունների միջև բարեկամական հարաբերությունների վրա: Ավելին, արևմտյան պետությունների կողմից բացասական գնահատականը նույնպես բացասական ազդեցություն ունի Աֆրիկայում Չինաստանի ազգային կերպարի վրա, այդ իսկ պատճառով էլ Չինաստանն իր ազգային կերպարը բարելավելու նպատակով համապատասխան միջոցներ է ձեռնարկում:

Վճռորոշ բառեր՝ Չինաստան, Աֆրիկա, «փափուկ ուժ», «խելացի ուժ», ազգային կերպար

Публичная дипломатия КНР в Африке

Оганисян А. Ю.

Российско-Армянский университет (Армения, Ереван),
e-mail: andranik.hovhannis@gmail.com

Аннотация: Африканский континент является важной платформой для реализации КНР своей уникальной публичной дипломатии. В новейшей истории Китай интенсивно развивает дружественные взаимоотношения с африканскими государствами. Однако, несмотря на столь активную работу КНР, определённые проблемы в торгово-экономических отношениях отбрасывают тень на дружественные взаимоотношения Китая со странами Африки. Более того, отрицательная оценка со стороны западных держав негативно влияет на национальный имидж Китая в странах Африки. Именно поэтому КНР необходимо принимать определённые меры по повышению своего имиджа среди африканских государств.

Ключевые слова: Китай, Африка, «мягкая сила», «умная сила», национальный имидж

During the course of China's peaceful rising, which was started in 1977 by Den Xiaoping, public diplomacy, specifically soft power, is directly related to the protection and expansion of China's national interest overseas. It also determines in some way and to what degree a rising China can be accepted and recognized by the international community. In recent years, Africa has become an important stage for China to enhance its soft power and shape its national image. The continuing development of friendly Sino-African relations and its worldwide influence have served as a touchstone of China's soft power in the new era. Therefore, it meets the urgent demand of China's foreign strategy to analyze the achievements attained and problems

still existing concerning the buildup of China's soft power and expansion of China's influence in Africa.

For over half a century, China and Africa have maintained a close historical friendship. During the period of African national liberation movements, China upheld the banner of support for African people's national independence movements and stood together with African countries to fight against imperialism, colonialism, hegemonism and racism. When Africa experienced a wave of national independence movements in the 1960s, Mao Zedong frequently received friends and organizations from Asia, Africa and Latin America, proclaiming China's "sincere sympathy and entire support for African people's fight against

imperialism and colonialism”¹. From 1956 to 1977, China, despite its own great economic plight, offered economic aid amounting to \$2.476 billion to Africa countries, which accounted for 58% of China’s total foreign aid². This manifested successfully China’s will and ability to help African countries, expanded China’s influence in the African continent and improved China’s position and prestige both in the Third World and in the international society.

Since the 1980s, China has introduced a new policy of reform and opening-up, pronouncing economic construction the most important work hereafter. Under these circumstances, China’s assistance to Africa mainly aims at helping African countries to realize political stability and economic development, which takes a number of forms such as more investments in Africa, personnel training, timely humanitarian assistance to some countries and writing off in its power debt owed by those heavily-indebted countries. As the statistics indicate, since the first Ministerial Conference of the Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC) in 2000, China has canceled debt totaling 10.9 billion Yuan (US\$1.4 billion) owed by the heavily indebted poor countries and the least developed countries in Africa that have diplomatic relations with China. At present, China is fulfilling its pledge of canceling debt of another 10 billion yuan owed by some African countries³. The above facts provide evidence that China is determined to help African countries to realize their common development. The essence of friendly Sino-African relations, “mutual help” and “win-win”, lay not only in helping and supporting each other on the world stage but more importantly, win-win cooperation for economic and social development lays a solid foundation for furthering development of future relations.

In recent years, in order to help other developing countries, explore a way suitable for their own development, China has enhanced human resource development and personnel training. As early as 2000, an “African human resource development foundation” was set up at the FOCAC. Under this framework, China has trained about 20,000 technicians and administration personnel for African countries. The Chinese government also actively advocated some international seminars to exchange experiences with other developing countries in economic development and poverty

alleviation. In May 2007, at the annual conference of the African Development Bank Council held in Shanghai, questions like African infrastructure construction, enterprise capability construction, debt management and poverty alleviation were discussed. That is another significant action taken by China to promote exchange and cooperation with African countries in aspects of development experience and state affairs management. After the Beijing Summit of FOCAC Thabo Mbeki, former president of South Africa wrote an article titled “At the Heavenly Gate in Beijing hope is born” highly praising China’s “Great achievements in development” and its practical significance to Africa’s development⁴. The World Bank also acknowledged, “China’s efforts created immediate opportunities for the economy of other developing countries as well as chances for them to acquire abundant knowledge and experience from China in regard to their own development.”

China’s Confucius Institutes in Africa

We think that China’s Africa foreign policy is characterized by “equality, respect and goodwill”. Since establishing diplomatic ties with African countries, China has been adhering to the principle of “equal sovereignty” and “non-interference of the internal affairs”. China endeavors to establish partnerships with all African countries except those who maintain “diplomatic ties” with Taiwan. At the Beijing Summit of FOCAC in 2006, China and African countries pledged to establish a “new type of Sino-African Strategic partnership” on the basis

¹ Xie Yixian, *Diplomatic History of China: 1949-1979*, Henan: Henan Renmin Press, 1988, pp. 306-307

² Li Anshan, *On the Adjustment and Transformation of China's Africa Policy*, *West Asia and Africa*, Vol. 8, 2006, pp. 11-20

³ Luo Jianbo & Liu Hongwu, *On the Historical Evolution of China’s Aid towards Africa and Its Significance*, *West Asia and Africa*, No.11, 2007, pp.25-30

⁴ <http://www.anc.org.za/ancdocs/anctoday/2006/at44.htm>

of “political equality, mutual trust, economic cooperation, win-win, and cultural exchanges”⁵.

Table 1. China’s Influence More Positive than America’s

	China’s Influence (in percent)		U.S. Influence (in percent)		
	Good	Bad	Good	Bad	Gap
Kenya	95	3	71	22	+24
Ivory Coast	93	4	78	15	+15
Ghana	93	5	76	17	+17
Senegal	90	5	52	26	+38
Mali	88	6	59	30	+29
Nigeria	86	9	45	34	+41
Tanzania	82	8	28	56	+54
Uganda	81	8	57	31	+24
Ethiopia	73	21	28	59	+45
South Africa	52	24	54	9	-2

Cultural influence abroad comprises also a very important part of soft power and a significant manifestation of it as well. A big country with a culture bearing the marks of amicability and friendliness can exert certain influence on other countries’ cultures or even influence on the progress of humankind. Cultural exchange with other countries is an effective way to build up a country’s national image and step up its soft power. After the 1950s when China and African countries established diplomatic ties, culture played a very important role in promoting Sino-African relations. Up until the present time, China has entered into 65 cultural agreements and signed over 150 implementing plans of those agreements with African countries; more than 50 official cultural delegations and 170 various art groups have paid visits to Africa countries⁶. In 2004, China held an activity titled “Chinese Culture in Africa”, which involved organizing four art groups to perform and three art exhibitions to be displayed in African countries. This activity promoted Chinese culture and did a lot to enhance its appeal to African countries. In the new century, China began to establish Confucius Institutes in some African countries to promote the spread of Chinese culture. In August 2005, the first Confucius Institute in Africa was founded in Nairobi, the capital of Kenya. Already about 50 Confucius

Institutes (including Confucius Classes) have been established in African countries.

Idea innovation is another manifestation of the charm of Chinese culture. To enhance soft power and shape a good national image, a nation should put forward values and political ideas conforming to the tide of the era, and hold its own viewpoints concerning international peace, development and the common interest of all humankind. At present, the notions of “peaceful rising” and “harmonious world”, which were welcomed by the African countries at the Beijing Summit of FOCAC in 2006, can best illustrate China’s innovation in ideas. Just as the Chinese government says, China will fulfill its development in a peaceful way and at the same time promote the long-lasting peace and common development of the whole world. In our view, this is a pledge made by the Chinese government to the world. The 2014 Pew Global Attitudes Project indicates that Chinese influence is perceived to be growing more than that of the United States, and that China’s influence is perceived in many cases as more positive⁷.

In an age of global interdependence, international or regional multilateral mechanisms constitute a platform for a nation to show its national image. This is an efficient way to build up a country’s good image and improve its international position and influence through active participation in the multilateral mechanism. Since the policy of reform and opening-up, China has tried to enter the international system and regional system and participate in international and regional affairs through multilateral diplomacy. At the international level, China participates in a more active and responsible way in the work of the United Nations Security Council (UNSC) and promotes UN reform; it successfully entered the WTO and plays an important role at present; and it attempts to constructively communicate with the Group of Eight. At the regional level, it actively promotes APEC integrity; it endeavors to propel the establishment and development of a China-ASEAN free trade zone; it promotes the Shanghai Cooperation Organization (SCO); and it has successfully established an all-round strategic partnership with the EU.

Multilateralism has become an important strategy and form of diplomacy for China, and the Chinese government seems to have realized that the practice of multilateral diplomacy is an important way to deal with foreign relations. For instance, China has begun to apply the multilateral cooperation mechanism to its foreign relations with

⁵中国国际关系学会主编：《国际关系史·第十一卷（1980-1989）》世界知识出版社2004年版，第414-415页

⁶罗建波：《构建中国崛起的对外文化战略》，载《现代国际关系》2006年第3期，第27-32页

⁷ Pew Global Attitudes Project, June 27, 2014, pp. 44-46, <http://pewglobal.org/reports/pdf/256.pdf>.

African countries and evidence shows this to be an efficient way to step up its soft power in Africa. This mechanism is illustrated by the following examples:

1. *China and African countries initiated FOCAC, a new pattern of cooperation which indicates China's special position and responsibility as a big power;*

2. *Under the UN framework, China in cooperation with the UN nations supports peace and development of African countries in a responsible way. As the only developing country of the five permanent members of the UNSC, China's responsibility lies first in protecting the interests of developing countries.*

So what challenges are to China's soft power in Africa? Because of geographical distance and limited historical relations, there is still a lack of cultural exchange between China and African countries. Most African people know about western civilization and Islamic civilization much better than that of Chinese civilization and this is predicted to be so for some time to come. There remains little existence of Chinese culture in Africa. On the contrary, western media is quite popular among people from African countries and through this media, western value systems and ways of living infiltrate into African culture. Influenced by European and American culture and public opinion, some Africans do not hold favorable attitudes towards China's fast development and reform, which results in prejudice against and misunderstanding of China's African policy. In this case, to build up soft power in Africa, China needs to conduct cultural diplomacy, so Africans can learn more about Chinese culture and build up a more favorable attitude. This will play an important role in further developing friendly Sino-African relations as will China's attempts to learn more about and respect African culture.

China's development mode to some degree is also questioned in Africa. Political differences concerning democracy and human rights are becoming more and more prominent. Since the 1990s, the practice of democratic reform and multi-party elections has been prevalent in most African countries and their political and economic systems have undergone great changes. These changes are different from China's political system and operation. Most of the new-generation of leaders of African countries were educated in western countries, therefore, they identify a great deal with the western notions of democracy, human rights, freedom, and good governance. In the increasingly active African civil society, China's political system and foreign policy in Africa is criticized for ignoring democracy, human rights and good governance,

among which the most often cited concern is China's close relations with Sudan and Zimbabwe⁸.

These increasing frictions in Sino-African trade impacts the mutual benefits brought forth by the economic and trade cooperation between the two sides. Since 1965, China had maintained a surplus position in the trade with African countries. In the 1980s the trade imbalance got even worse. In recent years, the Chinese government has taken many measures to increase imports from Africa and the trade imbalance between the two sides has been gradually relieved. In 2014, Sino-African trade amounted to \$196.5 billion⁹. Although the volume of trade between the two sides is marching towards balance on the whole, China still maintains trade surplus to some degree with most African countries apart from some energy exporters such as Angola, Equatorial Guinea, Sudan, Libya, Mauritius, Gabon, Chad and Nigeria. Another concern of African countries is that the mass flow of China's cheap goods, especially textile products, into African markets may impact the growth of their manufacturing and lead to enterprise bankruptcy and unemployment. Countries including South Africa and Egypt have begun to adopt anti-dumping measures against Chinese products (especially textile products). For example, by the end of December 2007, the South African authorities have initiated 41 anti-dumping investigations on Chinese exports, 4 of which took place in 2007. South Africa is among those nations that most frequently subject Chinese exports to anti-dumping investigations.

The negative appraisals and opinions of some academics toward Sino-African relations further worsen the public opinion environment China is faced with. They assert that China helps Africa only to scramble for strategic resources for its own domestic economic development; that China's exploitation of African resources is neo-colonialism; that China's trade with Africa is typical mercantilism; that the increasing amount of Chinese commodities in Africa weakens the ability of African countries to adjust their economic structure and to improve their industry; and that China only focuses on economic gains and ignores democracy and human rights in African countries. Most westerners are not antagonistic to China. They show their concern about the Sino-African relationship to compel a rising China to shoulder its international responsibility and together with the international society promote good governance and development in Africa. However, some misperceptions, suspicions and mistakes in their arguments exist,

⁸ Daniel Deng Bul, *Afro-Chinese Relations: Past, Present and Future*, Cape Town: SED Printing Solutions, 2007, pp.175

⁹ <http://www.customs.gov.cn/publish/portal0/tab7841/module24699/info106309.htm>

and I argue that many of these academics do not understand China's Africa policy. Here is an example. In July 2008, Albert Bergesen, a sociology professor in Arizona University in America even termed China's diplomacy in Africa as "the new surgical colonialism"¹⁰.

So are there any ways to further step up China's Public Diplomacy in Africa? African countries are important allies for China and Africa is the stage from which China can step into the international society in a more significant way. In order to consolidate the Sino-African relationship, promote China's peaceful rising and its policy of harmonious development of the whole world, the Chinese government should figure out ways to optimize and strengthen its Public Diplomacy in Africa. Based on the above analysis, the writers hereby bring forth the following suggestions:

- *The Chinese government should formulate a comprehensive and coherent grand strategy of soft power buildup in Africa.* For quite a long time, the government has focused on hard power more than soft power. However, the components of national power and the evolution of international competition make it necessary for China to propel the innovation of strategic thinking and strengthen the construction of soft power. To be a truly great power, China should possess a great culture that other cultures respect and admire and should shoulder more global responsibility. Under these circumstances, China, when making its Africa policy, must attach greater attention to the spread of its culture, enhance the attractiveness of its development mode and shape a responsible national image in the process of promoting mutual benefit cooperation and common development of the two sides;

- *China should strengthen cultural diplomacy to expand its cultural influence in Africa.* On the one hand, China can receive more African students and hold more training classes and seminars related to African countries, so as to increase cooperation in the field of human resource development. China pledged at the 2006 Beijing Summit of FOCAC that China would endeavor to increase scholarship quotas for African countries from 2000 people per year to 4000 people per year before 2009. It is encouraging to see that the government plans to train 15,000 technological and administrative personnel for African countries from 2006-2009¹¹. On the other hand, China can help African countries study Chinese by building more Confucius Institutes and holding Chinese cultural exhibitions in Africa, thus strengthening its cultural appeal;

- *China should increase international promotion and awareness of its African policy to optimize its national image.* It is true that facts speak louder than eloquence. However, in the era of global information, only facts with promotion can meet the demands of the reality of international politics and the field of diplomacy. China needs to frame timing and meticulous propaganda maneuvers to publicize the essence of its Africa policy. Meanwhile, China should expose and condemn malicious slander from the international society and African countries. The Chinese government should carry out dialogue and communication with those who bear prejudice against China through official or civil channels;

- *China should make full play of public diplomacy to enhance understanding and recognition by African countries of China's Africa policy.* China, for a long time, has placed great emphasis on official cooperation with African countries while ignoring the perception of China by African society. China's diplomacy has neither reached far into African civil society nor the African NGOs which possess enormous influence on public opinion. Chinese enterprises and the government should make friends not only with African governments but also with the African people. Thus, based on the experience of long-term civil diplomacy, China should speed up formulating a public diplomacy strategy with Chinese characteristics. First, we need to promote China's successful development and improve Sino-African relations. China can invite influential public figures from African civil society and NGOs to attend meetings, seminars and training. Second, China should encourage Chinese scholars, reporters and NGOs to go to Africa. China's Africa Policy Files carefully designate, "in reply to the urgent demand of African countries for humanitarian aid, China encourages the Red Cross and other NGOs to conduct exchange and cooperation with those of African countries", "encourage and guide civil exchanges between the two sides, especially exchanges between the youth and women, so as to enhance mutual understanding, mutual trust and cooperation." On October 26, 2005, the Chinese government supported the establishment of the China Civil Organization for the Promotion of International Exchange. Under this framework, China began to explore ways to propel Chinese NGOs to go to Africa and deal directly with African NGOs. In 2005, China began to dispatch volunteers to Ethiopia and planned to dispatch 300 volunteers to Africa from 2007 to 2009. The Red Cross of China made 2007 "the Year of Africa" and carried out activities of donating to African countries. Civil diplomacy has played a key role in new China's foreign relations and the Chinese government

¹⁰ Albert Bergesen, *The New Surgical Colonialism: China, Africa, and Oil*, Boston, 2008, pp. 73

¹¹ "Speech Delivered by Chairman Hu Jintao at Beijing Summit of FOCAC", *People Daily*, Nov. 5, 2006

should continue to take advantage of this kind of Track II diplomacy in the future.

- *Chinese enterprises, the government and the Chinese people should be more concerned about Africa's development and African people's livelihood in the process of Sino-African economic and trade cooperation so as to leave no handles which can be utilized by African countries to attack China.* The problems arising in economic and trade cooperation are mainly due to the misconduct of individual enterprises or belong to normal trade frictions. However, misconducts of some enterprises easily lead to misinterpretation of China's African policy and disparagement of China's image by the outside world. To solve this problem, the Chinese government needs to take long-term interests and reality into consideration and reconcile conflicts caused by trade frictions between the two sides through consultation. This needs to be explained in detail. First, the Chinese government should encourage its enterprises to facilitate local development and improve people's livelihood in the course of resource development and extraction. They should contribute to local environmental protection, education, health and sanitation. The Chinese government should enact laws and regulations to supervise and restrict the conduct of some enterprises. Second, based on the principle of common development, China should take steps to protect Africa's pillar industries such as the textile industry. In June 2006, when visiting South Africa, Premier Wen Jiabao declared that China was determined to take measures to restrict exporting quotas of textile products so as to help related African countries adjust the structure of textile industry and improve the competitive power of their own products. Third, China should encourage enterprises to increase investment in Africa to foster the national industries of African countries. Through investment in Africa, cooperation with African enterprises and local personnel training, China can help African countries develop their capability to produce, promote diversification of their export products, and enhance their self-development. For that, China proclaimed in 2006 that it would build 3-5 economic and trade cooperation zones in Africa. The first one was founded in Lusaka, the capital of Zambia, on February 4, 2007¹². Its purpose is, through copper mining, smelting and processing, to bring along the development of Zambia's machinery, light industry, construction material and household appliances and improve its processing and exporting capabilities;

- *China should pay more attention to dialogues and consultations with African countries concerning democracy and human rights to enhance mutual political trust.* Frankly speaking, it is really a tough job at present to wipe ideological differences between the two sides. However, it is still possible to further the total diplomacy of both sides through regular and multi-level dialogues. China should convey such information to Africa that democracy, freedom and equality is the direction of the whole of human society, and explain how China is embarking on the construction of socialist democracy and committing itself to a democratic, just, equal and harmonious society. China is undoubtedly in accordance with African countries in pursuing good governance despite the differences of political systems and focus on human rights and democracy. Efforts should be made to promote the idea that China is striving to support African countries to realize political stability, economic development, social harmony and good governance and to improve the ability of the state to manage its affairs. This conforms to the will of the African people and does not conflict with western countries' Africa policies. As to the Darfur issue in Sudan, efforts should be made to show China's active role as a mediator. China urged the Sudanese government to accept the three-step peacekeeping scheme put forward in November 2006 by Kofi Annan, the former UN Secretary General. After the Sudanese government agreed to accept it in principle, China further promoted the UNSC to adopt unanimously Resolution 1769 deploying in Darfur a mixed peacekeeping force of 26,000 soldiers by UN and AU on July 31, 2007. In October 2007, China took the lead in dispatching a force of 315 engineers to Darfur, the first force in this peacekeeping activity, to prepare for the deployment of mixed peacekeeping force¹³;

- *China should lay emphasis on coordination with the international society concerning diplomatic activities in Africa so as to enhance its diplomatic say on the international stage.* On the one hand, China should continue to cooperate with the UN, World Bank and other international organizations. China can strengthen the construction of infrastructure in African countries, support their rural economic development and personnel training, participate in the UN's peacekeeping activities in Africa, and help them realize the UN's Millennium Development Goals and fulfill the rejuvenation of Africa. On the other hand, China should also coordinate with the United States and European countries concerning some diplomatic activities in

¹² 中国红十字会：2007年援非行动拉开序幕，载《世界知识》2007年第10期

¹³ Liu Hongwu, "The Promoter of Peace and Development", *People Daily*, September 25, 2007

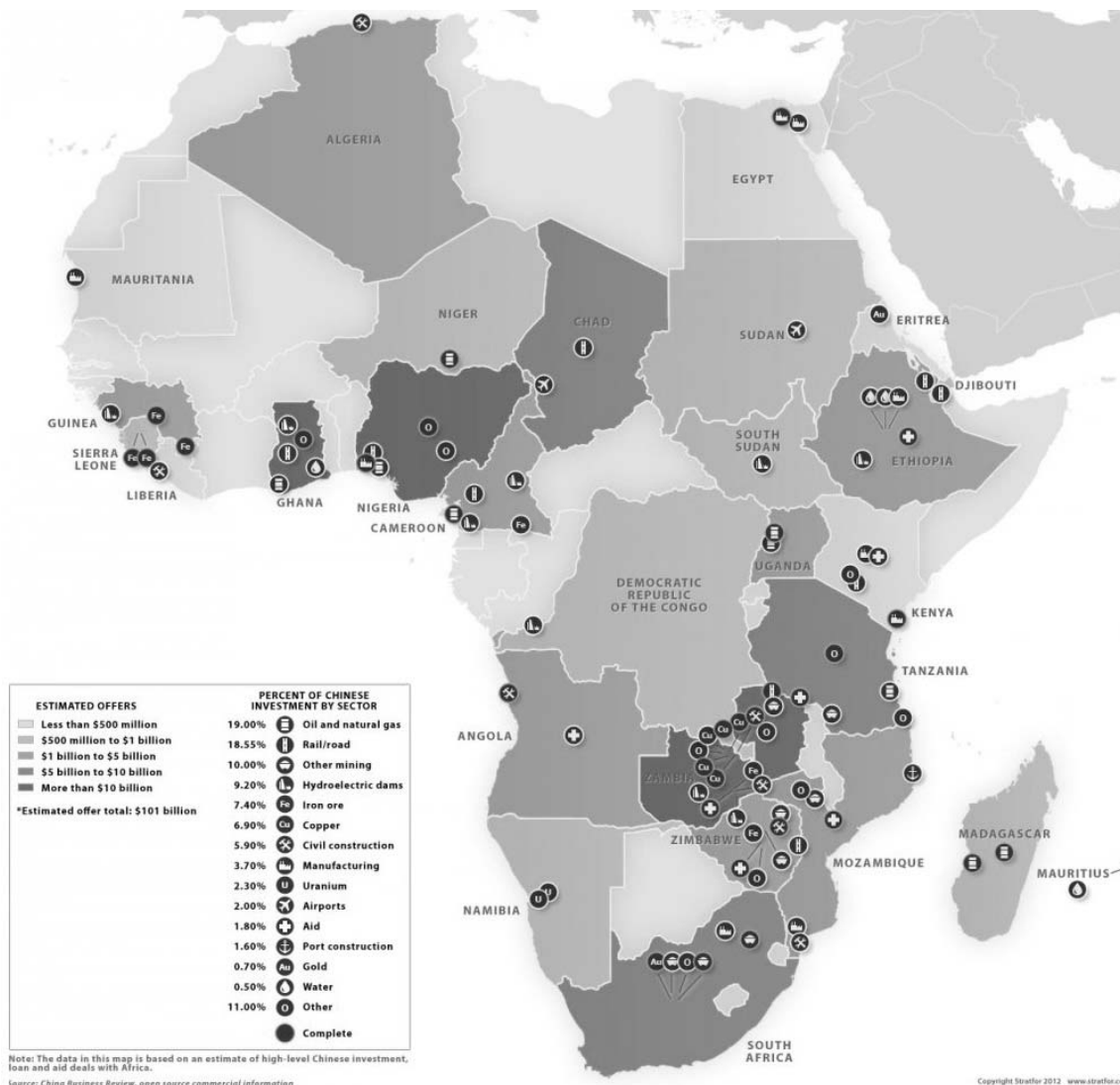
Africa. China should not ignore censures from western powers for its Africa policy, for those censures will increase cost and difficulty for China to build up its soft power in Africa and impact the smooth development of the Sino-African relationship. China needs to state clearly to the world that, although there exists certain competition with other powers in Africa, China does not bear any intention or the ability to crowd western countries out of the African market. China can have substantive talks with America and other western powers regarding humanitarian crisis (such as the Darfur issue in Sudan), and coordinate with them in aspects of oil and resource development. This kind of cooperation not only profits both China and the United States but also constitutes great benefit to the peace and development of Africa.

Conclusion

The optimization of China's soft power lies not only in getting trusted by neighboring countries and western powers. As traditional strategic allies and increasingly important trade partners, African countries also play a key role in changing the

international political, economic and public opinion environment facing China. In the course of China's peaceful rising, Africa constitutes a very important stage for China to expand its international influence and shape a responsible image. China's political stance towards African countries should promote its political style and global responsibility. Accordingly, China should shape its national image and conduct soft power diplomacy from the strategic perspective of realizing its peaceful development and the harmonious coexistence of the whole world; as well as to propel innovation, and development forward and perfect the ways of diplomacy toward Africa in terms of the long-range development of the Sino-African relationship. In a word, China's peaceful rising needs support from African countries and its expansion of international influence heavily relies on a more mature Sino-African relationship.

China's investment offers in Africa since 2010

References:

1. **Albert Bergesen**, *The New Surgical Colonialism: China, Africa, and Oil*, Boston, 2008, pp. 73
2. **Daniel Deng Bul**, *Afro-Chinese Relations: Past, Present and Future*, Cape Town: SED Printing Solutions, 2007, pp.175
3. **Li Anshan**, On the Adjustment and Transformation of China's Africa Policy, *West Asia and Africa*, Vol. 8, 2006, pp. 11-20
4. **Liu Hongwu**, "The Promoter of Peace and Development", *People Daily*, September 25, 2007
5. **Luo Jianbo & Liu Hongwu**, On the Historical Evolvement of China's Aid towards Africa and Its Significance, *West Asia and Africa*, No.11, 2007, pp.25-30
6. **Xie Yixian**, *Diplomatic History of China: 1949-1979*, Henan : Henan Renmin Press, 1988, pp. 306-307
7. **Pew Global Attitudes Project**, June 27, 2014, pp. 44-46, <http://pewglobal.org/reports/pdf/256.pdf>.
8. "Speech Delivered by Chairman Hu Jintao at Beijing Summit of FOCAC", *People Daily*, Nov. 5, 2006
9. 中国国际关系学会主编：《国际关系史·第十一卷（1980-1989）》世界知识出版社2004年版，第414-415页
10. 罗建波：《构建中国崛起的对外文化战略》，载《现代国际关系》2006年第3期，第27-32页
11. 中国红十字会：2007年援非行动拉开序幕》，载《世界知识》2007年第10期
12. <http://www.customs.gov.cn/publish/portal0/tab7841/module24699/info106309.htm>
13. <http://www.anc.org.za/ancdocs/anctoday/2006/at44.htm>

A Heroic Character as a Task For the Social Science and Education

Grigoryan E.R.
Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan (Armenia, Yerevan)
ernestgrig@hotmail.com

Keywords: catastrophism, heroism, society, ruling class, education, social science.

Գոյատևում են միայն այն հասարակությունները, որոնք ծնում են հերոսներ

Գրիգորյան Է.Ռ.
Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան /Հայաստան, Երևան/
ernestgrig@hotmail.com

Ամփոփում: Հնդվածում վերլուծվում է որոշ հայ հասարակության շերտերի գիտակցության աղետալի վիճակը: Դա տեղի է ունենում շարունակվող պատերազմի պատճառով, ապագայի նկատմամբ հավատքի բացակայությամբ, սոցիալական կողմնորոշման կորուստի պատճառով: Հայկական հասարակությունը չի զգում իշխող դասի կողմից պատասխանատվությունը, ճանաչում է իր անօգնականությունը արտաքին եւ ներքին սպառնալիքները արչև, և, հետևաբար, գտնվում է իշխող դասի հետ դիմակայության վիճակում: և ահա ձաքում է նոր երեւոյթ, ժողովրդի զանգվածային հերոսություն՝ ի պատասխան աղետալի իրավիճակին և ժողովուրդը ապավինում է հերոսներին, ինչպէս ազգի փրկիչներին: Սոցիալական գիտությունը և կրթությունը պետք է ավելի ուշադիր ուսումնասիրել այդ երեւոյթը, և փորձել տալ հերոսությանը ավելի իմաստալից և ավելի նշանավոր գծեր:

Վճռորոշ բաներ աղետ, հերոսության, հասարակություն, իշխող դաս, կրթություն, հասարակական գիտություններ

Выживают только те общества, которые рожают героев

Григорьян Э.Р.
Армянский государственный педагогический университет им. Х.Абовяна (Армения, Ереван)
ernestgrig@hotmail.com

Резюме: Статья анализирует состояние катастрофичности в сознании некоторых слоев армянского общества. Оно вызвано непрекращающейся войной, неверием в будущее, потерей социальной ориентации. Армянское общество не чувствует ответственности со стороны правящего класса, констатирует свою беспомощность перед лицом внешних и внутренних угроз, и находится, вследствие этого, в противостоянии со своим правящим классом. И здесь возникает новый феномен – массовый героизм народа как ответ на катастрофичность ситуации и опора на героев как на спасителей нации. Социальная наука и образование должны более внимательно исследовать этот феномен и постараться придать героизму более значимые и более осмысленные черты.

Ключевые слова: катастрофизм, героизм, общество, правящий класс, образование, социальные науки.

Catastrophic Mentality as a Fear of the Future

The modern world faces the growing level of military conflicts and crises, to which the world community has no means to answer. The main cause of the situation is that the response appears only when it's too late, when metastases of a crisis are already spread throughout the whole region or country. Late reactions cause the growth of the catastrophic mentality, which is based on the fear of the future. The future is perceived as a catastrophe. Fear, expectation of the negative events and processes that are likely to happen, play today an important and, in some cases, even a crucial role in public and global reality perception. It is a vicious

circle: even in the absence of the visible traits of negative phenomena, catastrophic mentality projects the fears and creates the attitude. A major source of fear is information, which a person draws from cultural and social society institutions, especially from the media, educational institutions, art and literature, which are today full of false insinuations. Giant growth of the value of this information, its fundamental inclusiveness and global scale, especially when the computer networks and multichannel TV become an ordinary thing, the sophisticated potential impact of the modern mass media on the consumer – is the factor of the utmost importance for the growth of mass fears in the modern societies.

Nowadays the vector of catastrophism has been steadily shifting from the fear of natural disasters to the fear of the mankind itself, the fear of those destructive forces concealed in an individual, within the organizations, institutions, communities, and the forces unleashed on the individual and group levels. The philosophy shifted to the reflections on the destructive beginning hidden in a human, in the depths of his personality. This trend finds its expression in a new humanistic and ecological worldview, which makes a person feel guilty about the environment and fear of his own destructive activity.

Let's look at the problem from the scientific point of view. The hypothesis of techno-humanitarian balance has acquired more credibility in science. It states that with the strengthening of the new types of technological weapons and the emergence of the new threats to a society, the last responds by deploying and harnessing the new forms of social and human behavior, performing the function of protection against anthropogenic threats. The society inevitably is changing in response to these threats. There are new values and norms of behavior, institutions, and programs that prevent catastrophic trends. It happens not by itself, but as a result of the conscious and deliberate actions of groups of people who feel responsible for the future.

From the scientific point of view (the theory of complex non-equilibrium systems with non-linear laws of development, which represents the society), the world has created an unstable and paradoxical situation: the world is on the threshold of the transition phase, which is already visible to the naked eye. The laws of functioning of nonequilibrium systems are based on the principles of cyclicity and regularity. They state that the development of such systems takes place through a series of ups and downs, their disasters and outputs. In relation to the society, this means that the world will have to increase its sociogenesis, its humanitarian component as a reaction to the excessive development of the means of the armed violence.

Mental stability and anxiety of the population of Armenia, living in conditions of smoldering war and especially in potentially dangerous areas, is largely determined by the critical level of population density and the country's defensive capability. If this level is maintained and supported, a sense of security and confidence in the future of the region is high. Today this level is insufficient. The population of the RA is rising the representatives of catastrophism (Catastrophic mentality).

In addition, the international geopolitical environment, which is becoming more and more intense especially against migrants, including

Armenians, contributes to the anxiety growth. Migrants, residing in a number of countries have become subjects to the pressure from the indigenous population of these countries, and this pressure increasingly takes on the color of religious nationalism. In these countries the growing atmosphere of anger is generated by the growing social polarization and the potential threat of inter-ethnic conflicts. However, this has become already a reality: such conflicts arise more and more often. Shortly, the situation became explosive, and the consequences can be disastrous on a large scale. All these processes clearly affect the mentality of the population of the RA. The media also creates a negative impact on the consciousness of the population.

Advanced part of the society is trying to develop a new philosophy of public (world) development that would allow if not to avoid disaster, but at least to minimize losses. However, the demand for the new forms of the sociality is significant. At the same time, society in the midst of the major phase of the disaster will be more stable if its new meanings will have to rely on some continuity with the past. Among those principles and regulations, which will have to be updated in the frames of the socio-humanitarian ideology, and which seems to be useful and important pillars of the society are the rule of law, the doctrine of human rights, democratization of public life etc. But, alas... Even if they are looked through a prism of the new knowledge and, consequently, receive the new content, they are insufficient in the time of military conflicts and crises.

The world community has no major holistic project of deploying such human viability, where each person would have his role or even more, would become a constructive element in this project. In the absence of such project people do not need each other, and therefore, the concepts of the overpopulation of the planet are born, mutual destructive wars are multiplying. But where is perdition, there is also salvation.

The social system can be considered as a self-organized and vibrant integrity where the stable phases in the development are periodically replaced by the catastrophes. One of the essential features of this system, in contrast to the natural life, is the fact that the human community can regulate these processes himself. It needs quite another thing.

The Birth of a Hero

In these times society needs a strong powerful heroic leader to establish stable long lasting peace in the world. These leaders who serve as a model to people show the way out of the blind alley of

selfishness, hatred and greed. Up to now neither science nor education has paid any serious attention to seeking or bringing up such leaders or even studying the conditions of their appearance. Today the world is craving for renovations. But only heroic strong-willed personalities can change rotten living conditions of people.

Modern ruling classes of many societies, including RA, are these where hypocrisy and market relations have full reign. They always strive for full permanent control over the process of the public consumption and consequently over the consumers themselves. They need totally controlled individuals living according to "the law of consumption" and not asking questions about the rules and guidelines, they need people of the same shape, the puppets, who put material above all in every situation. Similar modern materialistic society of mass consumption is pagan in itself. But this society is a dream and goal for modern ruling classes. They are being known as more pagan as traditional pagan cultures, worshiping only few objects - the Golden calf and pleasure.

They want that every object designated for consumption would become the special icon and therefore turn into a specific object of worshipping i.e. consciously or unconsciously become deify. Science or TV shows, cars and new movies, art or country house, film stars and detergents, sportsmen and fashion houses, the latest model of vacuum cleaner and bestseller, a football team, a new model of a mobile phone, ideological slogan, and an aluminum can of beer and so on can become icons for different social groups. But money and people's bodies are on the top of this huge pantheon. "Their consumer's society" is not and do not need to accept anything heroic at principle. That is because the "heroism" is the triumphant demonstration of the immortality of spirit over the temporal illusion of the body.

Ruling classes of Armenia rely on modern western overwhelming paganism, which states that any object of consumption is an icon, capable of making quasi- miracles. It means that somewhere deep inside the paganism there is a permanent tentative of the turning an object-icon into a "hero", deceitful hero and this is done by means of a constant de-sacralisation of a person, turning him into unspiritual creature. That is why a true hero is not only useless in such society, moreover he is dangerous, very dangerous for these ruling classes. They are afraid of true heroism in the society, there try to suppress real cult of heroes. Instead there is a carefully planned process of turning heroism into a bureaucracy. There is a whole industry of mass production of virtual heroes, quasi-heroes, and false images. The society of mass production and mass

consumption is based on the prediction and the frame of mind of millions of tame people. But a hero is not under control when in action, because the heroism is first of all a special, mysterious form of consciousness and only then the heroic action is the event.

But Armenian people, despite their ruling class's desire, continue to create real heroes. And at the same time of catastrophism they need these heroes. Every person deep in his heart longs for the divine light, the unknown expectation of something unusual, unexpected, the yearn for long-lasting strive for heroism like a faraway cry of the buried but still free and alive soul.

Heroism is creative not in the narrow sense of this word, but in the sense of the creation the "stream of life." The Hero by the definition is the person who breaks the frames of the conventional routine, who kills profanity by his existence, who becomes the creative example not only in space but also in time. But the ruling class needs the stability of senseless boredom and hoarding, not the active creative mind, indefinite one. But what is more important is that on their principle there couldn't be any heroism as a phenomenon. There dominate only miserable little men, obsessed by the passion for accumulation, living from one attempt of intercourse to another, who call "terrorist" anyone who doesn't allow to destroy his faith, his people, human dignity.

The paradox of the Armenian society is that it is living, while his ruling class is dying out. The paradox is that the society, who is full of fear of future, begets (gives birth) the heroes that put an aim to escape societies death, by the cost of his own life. While the ruling class founds itself in the complete power of Tanatos complex. The will power in this society is so great that people are able to give birth and bring up their offsprings more and more for the salvation of society. They know that hundreds and thousands of tribes, folks and peoples vanished just because they lost their will power that was accumulated and showed up first of all in millions of heroes.

The societies that came through such ordeals are traditional ones. People in these societies are not only law-abiding, they live according to the more deep rules and regulations, they live by the law of history and memories.

The phenomenon of real heroism is very important for the existence of such society. The appearance and existence of real heroes who deliver God's will and intentions and who become models and examples for millions of people are very important.

This acting like heroes is not just constant Philistine worship but overcoming and fighting all

the profane sick and illusive in a man. It is also the returning to the perception and recognition of life of one person, a group of people and the society, which is unusual. It is returning to the recognition of the essence of living and a deep thought of being the part of a total space unity.

If something heroic appears and begins to grow in the society, and this society gives rise to heroes, it means that God cares for this society, it also means that we can feel God's good will for anything heroic in this society.

Acting like a hero is not only doing one's duty for the sake of God but it's also the ability of a spiritual development of a person. Acting like a hero then becomes not only the necessary social but also the personal creative action.

In the long run only the societies where heroes are born survive.

Some societies where there is a little minimum of heroism still keep track in history. And consequently the societies where heroes are not born (because there is no need in them) sooner or later disappear. This sign from above means: such societies make God angry.

"A human being is somebody who has to overcome" (Nitshe, 2005). Frederic Nitshe emphasized this radical opposition between the heroic and profane in a man. Eight hundred years before Nitshe a very prominent Islam thinker Abu Hamid al-Ghazali considered this overcoming not only the order from above, but the essence of a human life. "The meaning of happiness is the battle with yourself, overcoming yourself in every way, the most you can, though the steps to perfection are endless" (Al-Ghazali, 2002).

There is something direct uncompromising and at the same time the most respectful in the clash of a human spirit and death, when the spirit breaks through the light and dark sides of a powerful death. At that moment the great death suddenly becomes the decisive ordeal, the whole previous life of a man was the preparation to it.

"Live so as if you'll never die. And get ready for death as if you're going to die tomorrow".

The legendary Roman Mootsi Stsevola kept his right hand in a flame of a fire talking to the leader of the invaders in his Motherland. He demonstrated not only his contempt to death, to the physical pain, he demonstrated the will power and the bravery of a warrior, the strength of a real man. He was the courage itself turning into the heroic spirit.

The same trait is peculiar to the Christ: the most important is his contempt to death. His well-known phrase "If you're hit in the right cheek, give the left one for the hit" makes a challenge to any attempts to frighten, to impose fear upon physical pain causing by enemies. There is a parallel to Mootsi Stsevola in

this fearfulness and contempt to the foes, the mockery of their threats. The official or false praise sometimes changes the image of heroism in the most radical way and Jesus Christ is an example. Nevertheless the core of heroism remains unchangeable. The most important in the heroic deed is first of all the unusual personal energetic impulse in a certain place at a certain time but not the instant efficiency. Heroism is more spiritual powerful effort than physical.

Heroism is a deep fragile intuition that causes the complete responsibility of the cruel strategies and harnesses their arrogance.

Take for example another Christ's saying – "Love your enemies". It can be interpreted as the samurai warrior's code "Bushido". First of all the soldier has to know his enemies very well, study their nature, customs, habits, their way of military thinking. Moreover a good warrior has to know how to rule the enemy as his own army and generally consider the enemy as a part of his own army being at his disposal as an additional resource. This is nothing but metaphorical expression of love to the enemy.

The hero as an example to follow is the real hero not only in a social aspect but also in a social context. The example of heroism has a very important sacred meaning. The way of conscious neglecting profane, the way to the spiritual immortality, the way to God always requires such personal great overpowering effort, such heroism when it becomes organically natural as breathing.

The vivid example of a spiritual heroism is the deepest recognition of tradition where the hero capable to commit the overpowering effort is taken care of by God. What the hero commits is a real miracle in which God's holy intention is reflected.

Heroes are born in such societies where the spirit (in spite of everything) continues to fight the self-satisfied stuff, where the true faith dominates other values and where God inspired truth (exactly people's religious faith) is above life. But if people's greed, self-interest and hypocrisy propagated by mass media rule the society, it cannot generate heroes.

Heroism is a compound integrity of the four components.

1. **The will power of the personality.** Strong will of the personality is exactly unique for the definite place and the definite time. And this will show up only through the special mature conscience of a person, his personal way of thinking. The maturity of a thinking person is shown by the degree of his readiness to give his life for his ideals and beliefs. But if the person is not ready to give his life for his ideals it means that either his ideals are worth of nothing or the person himself is worthless.

2. **Social responsibility** is the utmost dramatic strain of one or the several social values connected with the deepest crisis of a certain society or with the challenge to this society. Sometimes it may be connected with a dramatic aggravation of the problem of survival (external aggression, special home crisis, the civil war, global catastrophe and so on).

3. **Leadership as a relay race.** Leaders do not run from dangers but are subjected to them together with all people. They die together with the people and win victory with them. And if people see that their leaders do not hide behind their backs but lead the way and die for the benefit of their country and people, these leaders are deeply honored, loved, praised and respected by their countrymen. They get everything from them, including life. But it only becomes possible when people trust and truly believe in their leaders. But without such hero-leaders there can't be heroic people who can fight for the liberty and justice for all. And if the leader sows the seeds of dictatorship in his organization, he sows the seeds of destruction in it.

4. **The nobility and generosity** are a privilege of a strong people. These qualities crown the self-development of a higher product of evolution but, regrettably, they are unknown to many modern societies, where miserable men dominate. Only they can beat defenseless, kill helpless. Only they as beast flock hit upon one, they seem weak.

Social science and education face the eternal problem of raising and supporting everything heroic. They must to make the heroism more meaningful and much full of sense. The mysticism of history circulates: the societies without heroes are replaced by those where there's a lot of heroic breed, where faithfulness to the heroic spirit, to the eternity is cherished. This way the society becomes heroic itself.

References

1. Nitshe, F. (2005). *Thus Spoke Zarathustra*. (G. Parkes, Trans.) Oxford: Oxford World's Classics.
2. Al-Ghazali, A.H. (2002). *The Incoherence of the Philosophers* (2nd. ed.). (M.E. Maarmura, Trans.) Brigham Young UP. ISBN 0-8425-2466-5.

Современное геополитическое переустройство мира: причины и последствия

*Пещеров Г.И.
АВН ЦИПБ РАН России (Россия, Москва)
georgiy-p@yandex.ru*

Ключевые слова: геополитический передел мира, военные конфликты, первенство в мировой политике, китайский феномен, Юго-Западная Азия.

*Աշխարհի արդի աշխարհաքաղաքական վերակառուցումը.
պատճառներն ու հետևանքները
Պեշերով Գ.Ի.
Ռազմական գիտությունների ակադեմիա /Ռուսաստան, Մոսկվա/
georgiy-p@yandex.ru*

Ամփոփում: Հոդվածը նվիրված է աշխարհում տեղի ունեցած աշխարհաքաղաքական գործընթացների պատճառների վերլուծությանը և մեր մոլորակի աշխարհաքաղաքական վերակառուցման հետագա զարգացման միտումների բացահայտմանը: Ըստ հեղինակի, հիմնական պատճառը աշխարհում տնտեսական ու ռազմաքաղաքական գերակայության ԱՄՆ ձգտումն է, ում արտաքին քաղաքականությունն ուղղված է աշխարհի միակ մոնոպոլիստ-երկրի բնակչության բարենպաստ կենսական պայմանների ապահովման համար համաշխարհային ռեսուրսների օգտագործմանը:

Վճռորոշ բառեր՝ աշխարհի աշխարհաքաղաքական վերաձևում, ռազմական բախումներ, առաջատարություն համաշխարհային քաղաքականության մեջ, չինական ֆենոմեն, Հարավ-Արևմտյան Ասիա

*Modern geopolitical reconstruction of the world:
causes and consequences
Peshchero G. I.
Academy of military sciences (Russia, Moscow)
georgiy-p@yandex.ru*

Abstract: The article is devoted to the analysis of the causes of the geopolitical processes that have occurred in the world and to the identification of trends in the further development of the geopolitical reorganization of our planet. According to the author, the main reason for the US's striving for economic and military-political domination in the world, whose foreign policy is aimed at using world resources in the interests of providing favorable living conditions for the population of one single country-monopolist.

Keywords: geopolitical redivision of the world, military conflicts, primacy in world politics, the Chinese phenomenon, South-West Asia.

Главными геополитическими последствиями «Холодной войны» стали разрушение СССР и всей мировой социалистической системы, результаты которых впоследствии заложили основы для очередного геополитического передела мира. Таким образом, произошедшее геополитическое переустройство мира в конце XX – начале XXI века ознаменовало собой начало нового этапа в развитии человечества – этапа борьбы за абсолютное доминирование США на мировой арене. Все предыдущие и последующие военные конфликты в мире – это, прежде всего, борьба за новую модель мирового порядка, в процессе которой наказание виновных за несвоевременное признание доминирующего геополитического

статуса США (Ирак, Югославия, Ливия, Сирия и др.). Аргументов для этого больше чем достаточно, поскольку причинами практически всех военных конфликтов явились неугодная США политика этих стран. Все последующие причины, начиная от национально-этнических и заканчивая экономическими проблемами этих стран – это уже последствия отказа от сотрудничества в угоду новоиспеченному мировому лидеру. В борьбе за мировое лидерство США демонстрируют невиданные доселе технологии противостояния от невоенных (информационные, экономические, культурные и т.д.) до военных действий (террористические акты, диверсии, вооруженные конфликты и др.). Основная цель США,

под лозунгом демократии, обеспечение благоприятных условий жизнедеятельности для населения собственной страны, используя все существующие мировые природные ресурсы. Задача, подчинить себе или же, во всяком случае, создать лояльное отношение к политике США во всех странах мира, используя политические, экономические, культурные, военные и другие механизмы.

Однако, геополитическая ситуация в мире быстро изменилась, в силу возникновения следующих политических факторов:

1. Россия не смирилась со статусом второй-степенной державы, вновь заняла позицию мировой державы и начала активные действия по сохранению геополитического статуса в мире. Удивительная выживаемость России, обусловлена не только наличием нескончаемого богатства недр, но и национальным менталитетом народа, закаленного в тяжелейших условиях российской действительности и способного на любые жертвы во имя процветания своей Родины. Нацелившись «друзей», на российские природные ресурсы на огромной территории страны, которые, к тому же, по мнению специалистов, представляют собой самый безопасный регион мира, не устраивает возрождение России и поэтому они пытаются всячески воспрепятствовать свободному развитию государства, вводя всевозможные экономические санкции. Правда, результат, оказался неожиданным и напротив способствовал интенсивному развитию сельского хозяйства в стране.

2. На горизонте стран мировых лидеров появился Китай, претендующий на первенство в мировой политике в силу наличия у него вполне реального геополитического потенциала. Вполне приемлемое выражение, как мудрость китайских руководителей позволил народу не только победить голод, но и обеспечить экономическое процветание на уровне развитых стран мира. Китайский феномен, при всей своей оригинальности, имеет самое простое объяснение, где целенаправленная политика государства стимулируется грамотным использованием экономических принципов при высочайшем трудолюбии китайского населения.

3. Достаточно авторитетную политику занимает в современном мире Индия, как страна, значительно повысившая свой геополитический статус в мировой политике. Наравне с Китаем, Индия обладает огромными человеческими ресурсами, которые представляют дешевые рабочие силы в современной мировой экономике и создают реальную тенденцию перемещения центра мировой экономики на территорию этих стран.

4. Начался раскол в Евросоюзе. При всей амбициозности Евросоюза в целом в мировой политике, отдельные страны Европы все же проявляют рабскую покорность авторитету США на мировой арене, что вносит раскол среди стран-членов и негативно отражается на существовании самого Евросоюза. Необходимо отметить, что при всей своей оригинальности европейская конфедерация под названием Евросоюз не имеет стратегической перспективы по многим причинам. Основная и самая главная причина в моральном загнивании европейского общества. Аргументов достаточно, например:

- падение авторитета католической церкви, разложение которой началось еще в Средние века, когда католические пастыри ввели в оборот индульгенцию, как средство обогащения церкви. Не секрет, что в настоящее время молодежь просто игнорирует институт церкви и в результате европейское общество получает всевозможные направления в виде гомосексуалистов, феминисток, однополых браков и других извращенных антиприродных направлений «европейского развития»;

- в благоприятных условиях жизнедеятельности в катастрофически стареющем европейском обществе вырос спрос на дешёвую рабочую силу и общество простимулировало приток иммигрантов. Иммигранты легко приспособились к условиям жизни современной Европы и более того, стали определять социальный климат в европейских странах, в рамках существующего либерального законодательства этих стран. Парадокс? Нет. Закономерность, поскольку природа не терпит пустоты.

5. Достаточно сложная политическая ситуация сложилась в Юго-Западной Азии, где с подачи США полыхают ожесточенные военные конфликты. Преследуя политику жизненно важных интересов США, представители американской власти очищают плацдарм для осуществления собственной экономической политики, суть которой заключается в превращении региона в источник природных ресурсов для дальнейшего благосостояния американского народа. Основную ставку США делают на Турцию, которая как член НАТО должен контролировать этот регион. Однако, в настоящее время политическое влияние Турции в регионе снизилось в силу различных причин, основу которых составляет падение авторитета Турции, как регулятора политического климата в Юго-Западной Азии из-за конфликта интересов соседей, которые не приемлют проамериканскую политику Турции, противоречащей интересам стран региона. Представляется, что современные проблемы в регионе целесообразно решать не с точки зрения

политики силового давления Турции или ОАЭ, а равноправного сотрудничества стран региона, привлечением таких стран, как Армения, Азербайджан, Иран и других, поскольку значительную часть смешанного населения региона составляют представители этих стран.

6. Одним из дестабилизирующих сил в регионе является политика Израиля, направленная на оккупацию территории Палестины. Израиль, пользующийся политической поддержкой со стороны США, не пользуется авторитетом в арабском мире, поэтому ее роль в урегулировании политической ситуации в Юго-Западной Азии сводится только лишь к оказанию силового давления, которое встречается адекватным ответом представителей арабского мира. Продолжающееся уже практически более столетия противостояние евреев и арабов является камнем преткновения на пути к миру и неразрешимой проблемой многострадального региона.

В условиях обострения в мире экономической конкуренции за ресурсы, геополитическое

значение богатой и привлекательной природно-климатическими условиями территории Юго-Западной Азии значительно возрастает. Пораженная всевозможными конфликтами и растерзанная военными действиями территория нуждается в мирном урегулировании. Дальнейшее экономическое развитие стран региона зависит от рациональной политики мирного сосуществования и способности выработки консолидированной экономической политики, представляющей интересы, не только правящей элиты, но и многонационального населения этих стран.

Список использованной литературы

1. **Андреев В.Г.**, Оружие и война: новые тенденции развития. // Обозреватель – Observer, №5, 1999, С. 57.
2. **Линдон Ларуш**, Юго-Западная Азия: Доктрина Ларуша. // Институт России. Портал россияведения: <http://rospil.ru/>

Փափուկ ուժի ռեսուրսները

Մարգարյան Հ. Դ.

*ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոն /Հայաստան, Երևան/
hayk_sargsyan@outlook.com*

Վճռորոշ բառեր՝ փափուկ ուժ, փափուկ ուժի ռեսուրսներ, Ջոզեֆ Նայ, մշակույթ, արժեքներ, արտաքին քաղաքականություն, լեզվաբանություն, կրթություն, կառավարում, ձեռնարկատիրություն, տեխնոլոգիական զարգացում, սփյուռք:

Ресурсы мягкой силы

Саргсян Г.Д.

*Ереванский государственный университет, факультет международных отношений, кафедра политических институтов и процессов (Армения, Ереван)
hayk_sargsyan@outlook.com*

Резюме: "Мягкая сила" - это один из наиболее распространённых и в то же время один из наиболее неоднозначных терминов в современной политической науке, зачастую определяемый как способность, прежде всего, привлекать, нежели принуждать. В настоящее время "мягкая сила" рассматривается в качестве важного инструмента государственной политики на международной арене, хотя до сих пор не существует универсального алгоритма по применению подобной политики. В этой связи изучение ресурсов мягкой силы имеет существенное значение, так как данный аспект позволяет определить призму и рамки термина. Цель настоящей статьи заключается в представлении и сравнении подходов различных авторов относительно проблемы ресурсов мягкой силы, в выявлении их актуальности в контексте современных реалий, а также в определении возможностей измерения ресурсов мягкой силы государства.

Ключевые слова: мягкая сила, ресурсы мягкой силы, Джозеф Най, культура, ценности, внешняя политика, легитимность, образование, управление, предпринимательство, технологическое развитие, диаспора.

Resources of Soft Power

Sargsyan H.D.

*Yerevan State University, Faculty of International Relations, Department of political institutes and processes (Armenia, Yerevan)
hayk_sargsyan@outlook.com*

Abstract: Soft power is one of the most contested yet widely used terms in contemporary political science, most broadly defined as the ability to attract and co-opt rather than coerce. Currently soft power is regarded as a vital tool in states' arsenal on the international arena, yet there is no universal algorithm of effective exercise of soft power. In this regard, examining and understanding the resources of soft power is a vital step towards its effective exercise. It also helps us to define the scope and limits of the term. The aim of this article is to present and compare approaches of various authors on the issue of resources of soft power, to evaluate their relevance for the contemporary soft power agenda and to explore the possibilities of measuring states' soft power resources.

Keywords: soft power, resources of soft power, Joseph Nye, culture, values, foreign policy, legitimacy, education, management, entrepreneurship, technological development, diaspora

Փափուկ ուժ հասկացությանը նվիրված ժամանակակից հետազոտություններում առանձին ուշադրություն է հատկացվում այնպիսի հիմնախնդրի, ինչպիսին է փափուկ ուժի ռեսուրսները: Հատկանշական է, որ կախված փափուկ ուժի ռեսուրսների մեկնաբանությունից՝ մեծապես պայմանավորված է նաև այդ հասկացության սահմանումը, քանի որ ռեսուրսները կազմում են փափուկ ուժի հիմքը, դրա արդյունավետ կիրառման համար անհ-

րաժեշտ պայմանը: Հետևաբար, կախված ռեսուրսների բազմազանությունից՝ ընդլայնվում է նաև այդ հասկացության բովանդակությունը:

Տվյալ համատեքստում, ռեսուրս հասկացության ներքո նկատի է առնվում օբյեկտիվ միջոցների/կարողությունների այն համախումբը, որը կիրառվում է որոշակի նպա-

տակի համար¹: Ինչ վերաբերում է փափուկ ուժի ռեսուրսներին, ապա դրանք այն միջոցները/կարողություններն են, որոնք այն կամ այն պետությունն օգտագործում է սեփական փափուկ ուժի ընդլայնման համար:

Փափուկ ուժի ռեսուրսների վերաբերյալ դասական է համարվում հասկացության հեղինակ Ջոզեֆ Նայի մոտեցումը: Վերջինս, դիտարկելով փափուկ ուժը որպես առանց բռնի ուժի գործադրման սեփական նպատակներին հասնելու միջոց², դրա հիմքում դնում էր 3 ռեսուրս: Մասնավորապես, ըստ նրա, ցանկացած պետության փափուկ ուժի բաղադրիչը հենվում է մշակույթի (այնքանով, որքանով այն գրավիչ է մյուսների համար), արժեքների (այնքանով, որքանով տվյալ պետությունը հետևում է իր կողմից հռչակված արժեքներին ներքին և արտաքին խնդիրների լուծման համար) և արտաքին քաղաքականության (այնքանով, որքանով տվյալ պետության քայլերը լեգիտիմ են այլ դերակատարների աչքերում)³ վրա: Հենց այս բաղադրիչների շնորհիվ է պայմանավորվում որևէ պետության գրավչությունը:

Այստեղ հարկ է առանձնացնել մի կարևոր հանգամանք. Նայն ի սկզբանե ընդգծում է, որ թեև փափուկ ուժի ռեսուրսների վերջնանպատակը պետության դիրքերի ամրապնդումն է՝ դրանք ամենևին չեն գտնվում միայն պետական մարմինների մոնոպոլ վերահսկողության ներքո: Նրա կարծիքով, արդյունավետ փափուկ ուժի կիրառման գործում նույնքան կարևոր նշանակություն ունի նաև տվյալ երկրի քաղաքացիական հասարակությունը: Ճիշտ է պետության կողմից միջոցների ուղղորդումը դեպի սեփական մշակույթի և արժեքների տարածում և այլ դերակատարների մոտ դրանց լեգիտիմացում տալիս է էական արդյունքներ, սակայն ոչ պակաս կարևոր է հանրային մակարդակով համապատասխան շփումների ապահովումը: Ընդ որում, ի տարբերություն պետական միջոցների, հասարակությունը կարող է դառնալ փափուկ ուժի «դոնոր» նույնիսկ առանց որևէ նպատակադր-

ման: Այս իմաստով, հատկանշական օրինակ է ԱՄՆ-ն, որը թեև տանում է հսկայական աշխատանքներ սեփական իմիջի ամրապնդման նպատակով, շարքային քաղաքացիների ապրելակերպն ու կենցաղը ոչ պակաս դերակատարություն ունի⁴:

Հատկանշական է, որ 2011թ. Հրապարակված «Ուժի ապագան» աշխատանքում Նայն ընդունում է, որ փափուկ ուժի ռեսուրսները չեն սահմանափակվում միայն իր կողմից նախորդ աշխատություններում նշվածներով: Այսպես, Նայի կարծիքով ուշագրավ է, որ փափուկ ուժի ռեսուրսներ կարող են հանդես գալ նաև կոշտ ուժը բնութագրող ռեսուրսները, ինչպիսիք են օրինակ բանակը կամ տնտեսությունը⁵: Ըստ այդմ, որևէ պետություն բանակը մարդասիրական, հումանիտար նպատակներով օգտագործելու դեպքում միմիայն կարող է նպաստել տվյալ երկրի իմիջի և գրավչության ամրապնդմանը: Ասվածի վառ վկայությունն են, օրինակ, սկանդինավյան երկրները, որոնց զինված ուժերը մշտապես ներգրավված են տարատեսակ խաղաղապահ գործողություններում: Այն հանգամանքը, որ այդ երկրներն առաջատար տեղ են զբաղեցնում տարատեսակ ռեյտինգներում մեծապես պայմանավորված է նաև այդ հանգամանքով: Այստեղ պետք է մատնանշել մի կարևոր հանգամանք. ռազմական ուժի կիրառումն ավելի շատ նման է երկսայր սրի, քանի որ միջազգային իրավունքի կոպիտ ոտնահարմամբ հումանիտար նպատակների հետապնդումը միմիայն վնասում է տվյալ երկրի իմիջին, ինչի վառ օրինակն էր 2000-ականների սկզբին ԱՄՆ ներխուժումը Իրաք: Այսինքն, նման տիպի գործողությունների փափուկ ուժին նպաստելու առաջին նախապայմանը դրանց հիմնավորվածությունն է այլ պետությունների աչքերում:

Դրա հետ մեկտեղ, նույնքան արդյունավետ կարող է լինել նաև տվյալ երկրի տնտեսությունը, զարգացման տեմպերը, ՀՆԱ-ի մակարդակը: Գաղտնիք չէ, որ կայուն տնտեսական առաջընթաց գրանցող երկրների տնտեսական մոդելները մշտապես գտնվում են ուշադրության կենտրոնում և ընդօրինակ-

¹ Տե՛ս Merriam-Webster dictionary online, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/resource>

² Տե՛ս Nye, Joseph Jr., “Bound to Lead: The Changing Nature of American Power”, 1991, NY: Basic Books, p. 7

³ Տե՛ս Nye, Joseph Jr., “Soft Power: The Means to Success in World Politics”, New York: Public Affairs, 2004, p. 11

⁴ Власова О., “Американская идея: от расцвета до заката”, 2009, http://expert.ru/expert/2010/01/amerikanskaya_ideya/

⁵ Տե՛ս Nye, Joseph Jr., “The Future of Power”, Public Affairs, New York, p. 35-37

վում: Ասվածը կարելի է վերագրել, օրինակ, 4 ասիական «վագրերին» (Մինգապուր, Հրվ. Կորեա, Հոնգ-Կոնգ, Թայվան) որոնք, 1960-1990-ական թվականների ընթացքում գրանցելով հսկայական տնտեսական աճ, միանգամից դարձան ընդօրինակման մոդելներ ինչպես իրենց տարածաշրջանում, այնպես էլ դրանից դուրս⁶:

Փափուկ ուժի աղբյուրների յուրատեսակ տիպաբանություն է առաջարկում մեկ այլ ամերիկացի հետազոտող Ջուլիո Գալարոտտին: Վերջինս փափուկ ուժը դիտարկում է որպես «մետաիշխանության» տարատեսակ, որի սահմանման համար չի կարելի օգտագործել իշխանության դասական սահմանումները⁷: Նրա կարծիքով, փափուկ ուժը որևէ պետության համար ավելի շատ ապահովում է նպաստավոր համատեքստ, համակրանքի անհրաժեշտ մակարդակ, որը կարող է օգտագործվել այլ նպատակների իրականացման համար: Ինչ վերաբերում է փափուկ ուժի ռեսուրսներին, ապա Գալարոտտին դրանք բաժանում է ներքին և արտաքին տիպերի, որոնցից յուրաքանչյուրի համար առանձնանցում է իր «ենթառեսուրսները»⁸: Այսպես, արտաքին ռեսուրսների ներքո նա նկատի ունի պետության կողմից միջազգային իրավունքին, նորմերին և ինստիտուտներին մշտապես հետևելը, միավեկտոր քաղաքականությունից խուսափելը, դաշինքային պարտավորությունների կատարումը, սեփական նեղ կարճաժամկետ շահերն ավելի ընդհանուր երկարաժամկետ շահերի համար զոհաբերելու պատրաստականությունը և այլն: Ներքին ռեսուրսների շարքում են տվյալ հասարակության մշակույթը, դրա գրավչությունը այլ հասարակությունների համար, ինչպես նաև քաղաքական ինստիտուտները, որոնք պետք է հիմնված լինեն ժողովրդավարության, բազմակարծության, սահմանադրականության սկզբունքների վրա, ինչպես նաև մարդու իրավունքների պաշտ-

պանությունը: Ինչպես տեսնում ենք, Գալարոտտիի տիպաբանությունը սերտորեն առչնվում է Նայի տիպաբանության հետ. այն, ըստ էության, ավելի համակարգված և համընդգրկուն է: Միջավայրի չափման ավելացումը (ներքին կամ արտաքին) հեշտացնում է փափուկ ուժի ռեսուրսների համակարգումը և վերլուծությունը:

Փափուկ ուժի աղբյուրների տիպաբանության ժամանակակից տարբերակ է առաջարկվում «Փափուկ ուժ 30» ինդեքսի հեղինակների կողմից: Վերջինս այսօր համաշխարհային մակարդակով փափուկ ուժի չափման առաջատար նախագծերից է⁹: Ձևավորելով իր ուրույն մեթոդաբանությունը և գնահատման մեխանիզմները՝ «Փափուկ ուժ» 30 ինդեքսի շրջանակներում փորձ է արվում դասակարգել երկրներն ըստ իրենց փափուկ ուժի հնարավորությունների:

Այսպես, նշյալ վերլուծությունում հեղինակները հենվել են փափուկ ուժի արդեն գոյություն ունեցող հայեցակարգերի և սահմանումների վրա՝ փորձելով դրանք տեղափոխել չափելի հարթություն: Այդ նպատակով ինդեքսի հեղինակներն առաջին անգամ փորձել են համատեղել ինչպես տվյալ պետության օբյեկտիվ կարողությունները (կամ ռեսուրսները), այնպես էլ սուբյեկտիվ բաղադրիչը՝ այլ երկրների հասարակությունների պատկերացումները, քանի որ փափուկ ուժի տիրապետող երկիրը, որքան էլ օբյեկտիվ ռեսուրսների տեսանկյունից հզոր լինի, պետք է գրավի լինի մյուսների աչքերում: Այլ կերպ ասած՝ կարողությունների տեսանկյունից ցանկացած երկիր կարող է լինել բարենպաստ վիճակում, սակայն փափուկ ուժի ռեսուրսներին տիրապետելը դեռևս չի ապահովում դրա արդյունավետ գործառնությունը: «Փափուկ ուժ 30» ինդեքսում օգտագործված մեթոդաբանությունը գերակա տեղ է հատկացնում օբյեկտիվ բաղադրիչին՝ բուն ռեսուրսներին. այսպես հարաբերակցությունը օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ բաղադրիչների միջև ինդեքսի հեղինակները չափում են համապատասխանաբար 70-30 հարաբերակցությամբ: Որպես փափուկ ուժի օբյեկտիվ ռեսուրսներ դիտարկվում են տվյալ

⁶ St' u Shmiegelow M., "The Asian Newly Industrialized Economies: A Universal Model of Action", *Civilisations, Revue Internationale d'anthropologie ed de sciences humaines*, 2012, p.133-139

⁷ St' u Gallarotti, Giulio M., "Soft Power: What it is, why it's important, and the conditions under which it can be effectively used" *Division II Faculty Publications, Paper 57*, 2011, p. 11, <http://wescholar.wesleyan.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1056&context=div2facpubs>

⁸ St' u նույն տեղում, p. 21-23

⁹ St' u "The Soft Power 30: A global ranking of soft power", Portland, 2016, http://softpower30.portland-communications.com/wp-content/themes/softpower/pdfs/the_soft_power_30.pdf

երկրի կառավարությունը (կառավարումը), մշակույթը, ներգրավվածությունը միջազգային հարաբերություններում, ձեռնարկատիրությունը, կրթությունը և տեխնոլոգիաները¹⁰:

Տվյալ ռեսուրսներից յուրաքանչյուրի համար ինդեքսի հեղինակները մշակել են չափման յուրահատուկ մեխանիզմ՝ հիմնված որոշակի օբյեկտիվ, քանակական, չափելի տվյալների վրա:

Այսպես, օրինակ, կառավարման արդյունավետությունը փափուկ ուժի համատեքստում չափվում է տվյալ երկրում մարդու իրավունքների, ազատությունների պաշտպանության, ժողովրդավարական գործընթացների դինամիկայով, կոռուպցիայի մակարդակով (վերջիններս չափելու համար արդեն մշակվել են մի շարք հանրահայտ ինդեքսներ, որոնցից է, օրինակ, Freedom House-ը¹¹, Transparency international-ը¹² և այլն): Մշակույթի ազդեցությունը չափվում է, օրինակ, տվյալ երկիր տարեկան այցելող զբոսաշրջիկների քանակով, երաժշտության տարածվածությամբ (այդ թվում միջազգային ռեյտինգներում առաջատար տեղեր զբաղեցնող կատարողներով), սպորտային միջոցառումներում տվյալ երկրի մարզիկների զբաղեցրած տեղերով, ազգային ավիաուղիների տարածվածությամբ և այլն: Կրթության ազդեցությունը չափվում է տվյալ երկրում սովորող արտասահմանցի ուսանողների քանակով, կրթական փոխանակման ծրագրերի քանակով, միջազգային ռեյտինգներում տվյալ երկրի համալսարանների գրաված դիրքով և այլն: Ձեռնարկատիրության բաղադրիչն առաջին հայացքից կարելի է նմանեցնել ընդհանուր տնտեսության գրավչության հետ, սակայն ինդեքսի հեղինակները շեշտադրում են հատկապես տվյալ երկրի բիզնես ոլորտի կառուցվածքի և նորարարությունների ընդօրինակումը մնացյալ դերակատարների կողմից, դրա մրցունակությունը, գործազրկության մակարդակը, օտարերկրյա ներդրումների համար անհրաժեշտ նվազագույն գումարը և այլն: Միջազգային ներգրավվածության գործոնը չափվում է տվյալ երկրի՝ միջազգային կազմակերպությունների քանակով, արտա-

սահմանում դեսպանատների/հյուպատոսությունների քանակով: Տեխնոլոգիաների արդյունավետությունը չափվում է տվյալ պետության տեխնոլոգիական առաջընթացով և մասնավորապես՝ այլ երկրներում դրանց տարածվածությամբ, անդրազգային կազմակերպությունների քանակով ու զբաղեցրած դիրքով և այլն, համացանցից օգտվող անձանց քանակով, սոցիալական ցանցերում տվյալ երկրի ակտիվ քաղաքական գործիչների քանակով և այլն¹³: Հատկանշական է, որ տեխնոլոգիաները որպես փափուկ ուժի ռեսուրս առաջին անգամ մատնանշվում են հենց այս ինդեքսում: Հաշվի առնելով ժամանակակից աշխարհի գերակա միտումները՝ այդ բաղադրիչի ներառումը կարելի է համարել լիովին հիմնավորված:

Ինդեքսի հատկանշական կողմերից մեկն այն է, որ լավագույն արդյունք են ապահովում այն երկրները, որոնք համապատասխանաբար բարձր արդյունք են գրանցում բոլոր ռեսուրսների դեպքում: Այսպես, ինդեքսի առաջին 5 երկրներն են ԱՄՆ-ն, Մեծ Բրիտանիան, Գերմանիան, Կանադան և Ֆրանսիան, որոնք համեմատաբար բարձր արդյունք են գրանցել ինդեքսի բաղադրիչներից յուրաքանչյուրում: Դրա հետ մեկտեղ, օրինակ, Նորվեգիան առաջատարն է կառավարման ռեսուրսի մասով, սակայն համեմատաբար ցածր արդյունք է գրանցել այլ բաղադրիչների մասով, ինչի հետևանքով հայտնվել է 15-րդ տեղում: Ձեռնարկատիրության ռեսուրսի դեպքում առաջատարն է Մինգապուրը, որը, սակայն, ընդհանուր սանդղակում գրավում է 19-րդ տեղը: Մինչդեռ ինդեքսի առաջատար ԱՄՆ-ն առաջին տեղն է զբաղեցնում միանգամից երկու ռեսուրսի՝ մշակույթի և կրթության մասով, իսկ մնացած ռեսուրսների պարագայում գտնվում է առնվազն առաջին հնգյակում կամ տասնյակում¹⁴:

«Փափուկ ուժ 30» ինդեքսի շրջանակներում ձևավորված մոտեցումը կարելի է համարել նախկինում հեղինակների կողմից առաջ քաշված մոտեցումների տրամաբանական էվոլյուցիան: Այսպես, եթե Ջ. Նայի մոդելում

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, p. 27-29

¹¹ Տե՛ս Official website of the Freedom House, <https://freedomhouse.org/>

¹² Տե՛ս Transparency International, The global coalition against corruption, <https://www.transparency.org/>

¹³ Օբյեկտիվ բաղադրիչների ամբողջական ցանկին ծանոթանալու համար տես «The Soft Power 30...», Portland, 2016, հավելված 1

¹⁴ Ըստ երկրների ռեսուրսների գրանցած արդյունքներին ավելի մանրամասն ծանոթանալու համար տե՛ս «The Soft Power 30...», Portland, 2016, էջ 36-37, 47

կրթությունը դիտարկվում էր որպես մշակույթի բաղադրիչ, ապա այս դեպքում այդ գործոնը դիտարկվում է առանձին՝ հաշվի առնելով ժամանակակից աշխարհի միտումները¹⁵: Այլ կերպ ասած՝ «Փափուկ ուժ 30» ինդեքսում ամրագրված բաղադրիչների կարևորությունն ընդգծվել է նախկինում, թեև այս ինդեքսը առաջին փորձն է համակարգված ձևով, քանակական/որակական մեթոդների համադրմամբ չափել այս կամ այն երկրի փափուկ ուժի ռեսուրսները:

Հայ քաղաքագետ Մ. Մարգարյանը շեշտադրում է փափուկ ուժի քարոզչական ասպեկտը՝ դիտարկելով այն որպես տեղեկատվության, գիտելիքների և մշակույթի միջոցով գիտակցության վրա ազդելու մեխանիզմ: Տվյալ մոտեցման դեպքում շեշտադրվում է փափուկ ուժի հոգեբանական ասպեկտը, և բնականաբար ռեսուրսների տեսանկյունից առաջին պլան են մղվում հոգեբանական ազդեցության միջոցները՝ տեղեկատվական հոսքերի կառավարումը, խորհրդանիշները և այլն¹⁶:

Փափուկ ուժի ռեսուրսների սեփական տիպաբանությունն է առաջ քաշում ռուս հեղինակ Օ. Լեոնովան: Վերջինս նույնպես բաժանում է իրականացնում փափուկ ուժի արտաքին և ներքին ռեսուրսների միջև¹⁷: Այսպես, որպես արտաքին ռեսուրսներ են մատնանշվում տվյալ պետության դիրքը միջազգային հարաբերություններում, քաղաքակրթական կարգավիճակը (արդյոք տվյալ ազգը որևէ հին քաղաքակրթության ժառանգ է, թե ոչ), քաղաքական և տնտեսական զարգացման մոդելը, տեղեկատվական ռեսուրսները, հաղորդակցման մակարդակը: Ներքին ռեսուրսների թվին են դասվում գաղափարախոսությունը, կենսամակարդակը, արժեքները, մենթալիտե-

տը, մշակույթը (արվեստ, գրականություն, կինոարտադրություն, երաժշտություն և այլն), տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակը:

Լեոնովայի տիպաբանությունն, ըստ էության, բավականին նման է և՛ Գալարոտտիի, և՛ «Փափուկ ուժ 30» ինդեքսում առաջադրված տիպաբանություններին: Խնդիրն այստեղ այն է, որ որոշ ցուցիչների համար (ինչպիսիք են գաղափարախոսությունը, մենթալիտետը) դժվար է գտնել հաշվարկման համաչափ մեխանիզմներ ու իրապես չափել դրանց ազդեցությունը/ներդրումը տվյալ պետության փափուկ ուժի ռեսուրսներում: Կարելի է փաստել, որ այս տիպաբանությունը ավելի տեսահայեցակարգային բնույթ ունի, քան թե գործնական-կիրառական:

Հատնանշական է, որ Օ. Լեոնովան առանձնահատուկ ուշադրություն է հատկացնում սփյուռքին՝ որպես յուրաքանչյուր պետության փափուկ ուժի պոտենցիալ ռեսուրս: Հիմնախնդիրը հատկապես արդիական է ՀՀ-ի դեպքում՝ հաշվի առնելով հայկական սփյուռքի առկայությունը և ազդեցությունը մի շարք երկրներում: Ընդհանուր մոտեցմամբ, յուրաքանչյուր պետության սփյուռք իրականացնում է 2 գործառույթ. նախ՝ հանդես է գալիս որպես տվյալ երկրի մշակութային ազդեցության և իմիջի տարածող, հանրայնացնող, երկրորդ՝ պաշտպանում է տվյալ երկրի շահերն այլ երկրներում (լոբբինգ)¹⁸: Ըստ էության, երկու գործառույթներն էլ սերտորեն առնչվում են փափուկ ուժի, այլ երկրներում տվյալ պետության գրավչության և նրա հանդեպ համակրանքի մեծացման հետ: Բնականաբար, իրականացվող քայլերի արդյունավետությունը բարձրացնելու համար յուրաքանչյուր պետության համար հրամայական է դառնում սփյուռքի ռեսուրսի ներգրավման պետական քաղաքականության մշակումը, սեփական և սփյուռքի քաղաքական ուղենիշների համաձայնեցումը: Այդ դեպքում սփյուռքը կարող է հանդես գալ որպես այլ դերակատարների աչքերում տվյալ պետության դիրքերն ամրապնդող կարևոր մեխանիզմ: Հակառակ պարագայում սփյուռքը կարող է հակադարձ ազդեցություն ունենալ տվյալ պետության դիրքերի ամրապնդման, այլ պետությունների աչքերում

¹⁵ St' u Nye, Joseph Jr. "Soft Power and Higher Education", Harvard University, 2005, p. 14

¹⁶ St' u Մարգարյան Մ., «Փափուկ Ուժի» (Soft Power) տեխնոլոգիայի կիրառման անհրաժեշտության մասին, 27.08.2016 <https://mmmargaryan.wordpress.com/2016/08/27/%D6%83%D5%A1%D6%83%D5%B8%D6%82%D5%AF-%D5%B8%D6%82%D5%AA%D5%AB-soft-power-%D5%BF%D5%A5%D5%AD%D5%B6%D5%B8%D5%AC%D5%B8%D5%A3%D5%AB%D5%A1%D5%B5%D5%AB-%D5%AF%D5%AB%D6%80%D5%A1%D5%BC%D5%B4/#more-237>

¹⁷ St' u Леонова, О. "Мягкая сила как ресурс внешней политики государства", журнал Обозреватель-Observer, 4/2013, с. 2

¹⁸ St' u Кондратьева Т, "Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия", Фонд исторической перспективы, 27/02/2010

նրա գրավչության բարձրացման տեսանկյունից, եթե նրա տեսլականը չհամընկնի պետության պաշտոնական քաղաքականության հետ, ինչը հաճախ հանդիպող երևույթ է:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ փափուկ ուժը ռեսուրսների տեսանկյունից բավականին բազմազան է: Մինչդեռ ժամանակ, չկա փափուկ ուժի ռեսուրսների օգտագործման համընդհանուր քաղաքականություն, փոխարենը յուրաքանչյուր պետություն պետք է հենվի փափուկ ուժի սեփական ռեսուրսների վրա՝ շեշտադրելով դրանցից ամենաէականները: Փափուկ ուժի ռեսուրսներին տիրապետելն ինքնին դեռևս չի երաշխավորում դրա արդյունավետ կիրառությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Մարգարյան Մ.**, «Փափուկ Ուժի» (Soft Power) տեխնոլոգիայի կիրառման անհրաժեշտության մասին, 27.08.2016. [Margaryan M., «P'ap'uk Uzhi» (Soft Power) tekhnologiayi kirarrman anhrzheshitut'yan masin] [in Armenian]
2. **Gallarotti, Giulio M.**, “Soft Power: What it is, why it’s important, and the conditions under which it can be effectively used” Division II Faculty Publications, Paper 57, 2011
3. **Merriam-Webster** dictionary online
4. **Nye, Joseph Jr.**, “Bound to Lead: The Changing Nature of American Power”, 1991, NY: Basic Books,

5. **Nye, Joseph Jr.**, “Soft Power: The Means to Success in World Politics”, New York: Public Affairs, 2004

6. **Nye, Joseph Jr.**, “Soft Power and Higher Education”, Harvard University, 2005

7. **Nye, Joseph Jr.**, “The Future of Power”, Public Affairs, New York

8. Official website of the Freedom House, <https://freedomhouse.org>

9. **Shmiegelow M.**, “The Asian Newly Industrialized Economies: A Universal Model of Action”, Civilisations, Revue Internationale d’anthropologie ed de sciences humaines, 2012

10. “The Soft Power 30: A global ranking of soft power”, Portland, 2016, http://softpower30.portland-communications.com/wp-content/themes/softpower/pdfs/the_soft_power_30.pdf

11. Transparency International, The global coalition against corruption, <https://www.transparency.org>

12. **Власова О.**, “Американская идея: от расцвета до заката”, 2009. [Vlasova O., “Amerikanskaâ ideâ: ot rascveta do zakata”] [in Russian]

13. **Кондратьева Т.**, “Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия”, Фонд исторической перспективы, 27/02/2010. [Kondratieva T., “Diaspory v sovremennom mire: évolúciâ âvleniâ i ponâtiâ”, Fond istoričeskoj perspektivy] [in Russian]

14. **Леонова, О.** “Мягкая сила как ресурс внешней политики государства”, журнал Обозреватель-Observer, 4/2013. [Leonova, O. “Mâgkaâ sila kak resurs vnešnej politiki gosudarstva”, žurnal Obozrevatel'-Observer] [in Russian]

«Экспорт демократий» как технология колониального захвата

Григорьян Э.Р.

Армянский государственный педагогический университет им. Х.Абовяна (Армения, Ереван)
ernestgrig@hotmail.com

Ключевые слова: свобода, социальные формы, экспорт демократий, социальная инженерия, социальный цикл, колониальный захват.

"Ժողովրդավարության արտահանումը» որպես գաղութային զավթման տեխնոլոգիա

Գրիգորյան Է.Ռ.

Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան / Հայաստան, Երևան/
ernestgrig@hotmail.com

Անփոփում: Հոդվածում սոցիալական ճարտարագիտության դիրքերից նկարագրվում է "ժողովրդավարության արտահանումը" որպես սոցիալական տեխնոլոգիա և վերլուծվում են նրանց հերթական փուլերը: Ոչ բոլոր փուլերն են նախապես ծրագրավորված. նրանցից որոշները առաջանում են որպես սոցիալական և բնական բնույթ կրող օրինաչափությունների հետևանք: Շարադրանքը կատարվում է երկու ծրագրերը զուգահեռ. սոցիալ-հումանիտար և բնական-գիտական, վերջինի դեպքում կիրառելի են մոդելավորում և մաթեմատիկական մեթոդները. Որպես մեթոդաբանական գործիքակազմ օգտագործվում է սոցիալական էներգիայի տեսակ հասկացությունը և դրանց հարակից կամ ուղղորդող համապատասխան տեսակի սոցիալական ձևեր՝ կազմակերպչական կառույցներ: "Արտահանման ժողովրդավարության" սոցիալական տեխնոլոգիան ներկայացված է որպես այս կամ այն երկրի գաղութային զավթման ցիկլի փուլերի հաջորդականություն:

Յուրաքանչյուր փուլում մասնակցում է սոցիալական էներգիայի յուրահատուկ տեսակ, որը խնդիրների լուծման դեպքում փոխակերպվում է այլ տեսակի: Բայց էներգիայի ամեն տեսակ կարիք ունի և ստեղծում է իրեն համապատասխան սեփական սոցիալական ձևերը: էներգիայի տեսակի և սոցիալական ձևերի միջև կան ծայրահեղության սկզբունքների վրա հիմնված հարաբերակցություններ: Յուրաքանչյուր սոցիալական ձև առավելագույնս համապատասխանում է եւ մաքսիմալացնում է իր տեսակի էներգիան: Միեւնույն ժամանակ, որոշակի էներգաձախ սոցիալական ձևերը կոչված են առավելագույնս ոչնչացնել բնակչության այն տեսակ էներգիան, որը գաղութային զավթման համար օգտակար չէ:

Վճռորոշ բառեր՝ ազատություն, սոցիալական ձևեր, ժողովրդավարության արտահանում, սոցիալական ճարտարագիտություն, սոցիալական ցիկլ, գաղութային զավթում

"Export of Democracy" as a Technology of Colonial Capture

Grigoryan E.R.

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan (Armenia, Yerevan)
ernestgrig@hotmail.com

Abstract: The article, from the standpoint of social engineering describes a social technology of "exporting democracy" and analyzes its successive stages. Not all stages are pre-programmed, some arise as a consequence of patterns of social and natural character. The presentation follows in two parallel plans: socio-humanitarian and natural-scientific, the latter case allows modeling and mathematical techniques. As a methodological toolkit is used the concept of types of social energy and related or corresponding types of social forms and organizational structures. Social technology of "export of democracy" is presented as a sequence of stages of the cycle of colonial occupation of any country.

Each stage involves a specific type of social energy, which after the task is finished transforms in a different type of energy. But each type of energy needs and generates its own social form. There are ratios between the forms and the types of energy, based on the principles of extremeness. Every social form – meets and maximizes certain energy type. At the same time certain energy cost social forms are meant primarily to destroy the energy of the population which is unusable for colonial capture.

Keywords: freedom, social forms, export democracy, social engineering, social cycle, colonial grip.

Специфика социально-инженерного подхода – в его стремлении воплотить в жизнь ту или иную теоретическую идею, практически организовать жизнь на началах, предлагаемых социальной теорией. Многие теоретические понятия и идеи часто используются в полемике и идеологических баталиях, но редко кто предлагает в качестве аргумента опытный образец жизни, построенный на выдвинутом тезисе. Ведь известно, что многие прекраснотворные теории, соблазнявшие целые поколения, порождали общественных монстров, от которых в ужасе отшатывались даже сами их авторы. Можно много рассуждать о роботах, а можно его и построить. Именно последним качеством практического воплощения и отличается социально-инженерный подход к организации общественной жизни.

Специфика предмета «социальная инженерия» еще и в том, что его концептуальная часть опирается в равной степени как на естественнонаучные принципы и методы, так и на социально-гуманитарные. Оба аспекта изучения и преобразования социального объекта как бы проверяют друг друга, взаимно обосновываются и достигают мировоззренческого единства. Гуманитарная этическая составляющая социального поведения параллельно может быть «переведена» на язык естественнонаучных принципов, например, минимального действия и получить дополнительное обоснование своей правильности (или отказ в этом). Но в качестве преимущества появляется возможность моделирования и применения количественных методов. Поэтому в нашем тексте оба этих аспекта непосредственно следуют друг за другом, обеспечивая диалог двух научных методологий.

Начнем со свободы, одного из основных понятий «экспорта демократий». Свобода – это выражение естественного стремления людей к лучшей жизни, к реализации своих планов и способностей, к обеспечению своей материальной и духовной жизни, к повышению своего статуса и влияния в обществе. Но это естественное стремление людей используется в технологии экспорта демократий в экспансионистских планах, как элемент социальной технологии, ведущей к расшатыванию существующего порядка во имя большей собственной роли субъекта экспансии. С точки зрения социальной инженерии такое поведение можно объяснить тем, что эволюция экосоциальных систем происходит в сторону увеличения суммарного потока проходящей через них энергии, причем в равновесии этот поток достигает максимума (конечно, с учетом различных ограничений). Это утверждение даже называют «четвертым законом термодинамики». Это

означает, что поведение элит подчиняется некоторым независимым от них параметрам, имеет граничные точки и в пределе сходится к устойчивому состоянию, возможно, циклическому. Именно подобный цикл и будет описан в данной статье.

1. Использование социальной энергии свободы как специфического оружия для достижения определенной цели возможно только с помощью масс и при определенном уровне их развития. Поэтому необходим предварительный этап распространения идей свободы, внедрения их важности в сознание народа, указания на то, «кто» и «что» препятствует их свободе, подготовка лидеров (а возможно, и провокаторов), наивных и преданных идеям свободы последователей и т.д. Подготовка такого типа социальной энергии подобна изготовлению взрывчатых материалов замедленного действия. Но до поры до времени их надо консервировать, хранить в полуготовом состоянии. Это делается посредством деятельности различных общественных организаций, открытых и закрытых. Смысл и цели таких организационных образований, как правило, скрыты от их непосредственных членов. Но каждая их деталь – нормы, правила, знаки, символы и т.д. тщательно отработываются и до мелочей доводятся до соответствия завуалированным целям. Для внешнего общения эти организации наделяются легендой.

Вообще, в социальной инженерии каждой деятельности сопоставляется адекватная ей социальная форма (организационная структура). В каждой деятельности участвует специфический тип социальной энергии, который нуждается и создает свои собственные социальные формы. Между формами и типом энергии имеются соотношения, основанные на принципах экстремальности. Каждая социальная форма должна максимально соответствовать и максимизировать требуемый тип энергии. В то же время – определенные социальные формы могут оказывать обратное воздействие – максимально уничтожать ненужный для определенного субъекта тип энергии.

Поэтому любые организации соотносятся с подобными целями и с формированием нужной социальной энергии. Готовящиеся в организациях «свободы» люди нужны будут только в течение короткого времени, пока субъект (элиты) и невидимые управляющие силы, обладающие реальной властью и богатством, заняты продвижением своей цели. Для них эта деятельность регулируется равновесием между желанием раздобыть как можно больше потенциальной социальной энергии, т.е., усилить меру эксплуатации, и желанием как можно сильнее уменьшить

количество кинетической социальной энергии, т.е., не доводить дело до социального «взрыва». Поэтому, после «революционного акта», сметающего прошлую элиту, участвующие в нем смелые лидеры, провокаторы, наивные и преданные идеям простачки не нужны и превращаются в ненужную амбициозную массу, подлежащую ликвидации. Этот процесс позже увенчивается афоризмом: «Революция пожирает своих детей».

Такова приблизительно роль понятия свободы как инженерного инструмента, как элемента часто используемой социальной технологии на первом этапе. Каковы на практике конечные результаты этой первой стадии?

Приведем исторические примеры. Накануне революционных эпох высокую ценность в обществе приобретает понятие свободы. Как, например, во французском обществе начиная, приблизительно, с эпохи французской революции. О ней поют восторженные песни и за нее идут на смерть. Приветствуются активность, инициатива, критичность, негативизм и нигилизм. Новая философия, социальные идеи свободы, равенства и т.д. Но странным образом, те, кто энергичней всего провозглашал свободу и приближал ее ценой жизни, самыми первыми и шли на эшафот. В результате почти вся французская аристократия и интеллигенция так и не увидели свободы. Они были беспощадно истреблены. То же самое повторялось почти во всех последующих революциях. Упомянем еще революцию в Турции в 1908-09 гг. и революцию в России в 1917 г. Так что же это за коварное понятие, отправляющее на тот свет прежде всего своих сторонников?

При близком рассмотрении оказывается, что эта технология свободы была предназначена для самых низких слоев общества. Она опирается на грубые и негативные ее стороны. Она предоставляла им свободу инстинктов, свободу поквитаться с уступившей властью частью элиты, свободу от человеческой культуры и социальных норм.

2. Затем наступает второй этап этой технологии свободы. Акт смены власти состоялся, произошло вытеснение старой элиты. Начинается процесс чистки, уничтожение элементов, которые непригодны для использования в новых условиях. Одновременно идет подбор кадров для новой, уже зависимой от субъекта экспансии структуры. Критерий – полное подчинение с невысоким уровнем интеллекта. Эти олигархические структуры создают новую "законность", с тем, чтобы создать оптимальные условия для своего неограниченного господства на неопределенно долгое время.

Проясним критерий. Чем более получают свободу в той или иной стране наиболее невежественные элементы, тем менее плодотворно это общество во всех своих решениях. Это положение опирается на принцип минимума Ю. Либиха. Структурная устойчивость целого определяется наименьшей его частичной устойчивостью, крепость цепи зависит от ее слабейшего звена. Реальным пределом реализуемости лозунгов руководства является умственный уровень наиболее отсталой части общества; при попытках же идти дальше него общество последовательно распадается на неустойчивые фрагменты. Издевательствам над здравым смыслом звучали в свое время слоганы классиков: «Передовой класс «ведет» за собой отсталый». В действительности имеет место обратное. Именно на этот трюк рассчитано и так называемое «инклюзивное образование». Если в классе есть хоть один неспособный ученик, то скорость освоения нового материала определяется его способностями.

Тем легче в невежественных слоях, искушаемых соблазнами «инклюзивной демократии», возбуждать страсти по фальшивым поводам и направить эти протесты против конкурентного или уверенно развивающегося государства. Чье руководство, правительство и просто начальники и объявляются главным препятствием к долгожданному раю.

Если бы в классе были бы только отличники, т.е., невежественная часть населения не тормозила бы общих действий, то произошло бы «восстание вассалов» - небольшая страна или сплоченная часть ее населения смогли бы завоевать Запад, поставить его под свой контроль. А если такое уже случилось, то самое первое, что надобно сделать этой группе – провести ликвидацию качественного образования во всех окружающих Западных странах.

Понятно, что чем менее образован человек, тем большую дестабилизацию общества повлечет расширение его «свободы участия» в таком формате. И наоборот, если человек широко развит, у него есть непроявленные еще, но проработанные в индивидуальном ключе потенциальные степени свободы, которые могут благотворно сказаться на расширении круга возможных взаимодействий, а значит и на развитии общества. Дерево должно долго расти, прежде чем принесет свои плоды. Чтобы обогатить общество новым полезным начинанием, не один десяток лет приходится учиться. Если подойти к этому вопросу с точки зрения внутренней напряженности общества, то именно несвободное состояние, прежде всего, людей образованных и созидательных, а иногда и только их, является серьезным источником бедности и конфликтов меж-

ду слоями, вследствие чего растет и нестабильность в обществе. Сначала надо привить эти качества созидания людям, а потом предоставлять им свободу. Но внедряемая социальная технология делает все наоборот, и по закону корреляции поведение социальной системы соответствует следующей цепочке переходов: экономическая свобода (на чисто капиталистической платформе) без дополнительных социальных ограничителей порождает индивидуальное богатство, которое может быть сохранено только при протекторате власти, а потому становится потенциальным конкурентом власти, и по этой причине эквивалентно власти, и со временем становится и самой властью. Но если не было социальных и культурных ограничителей вначале, то откуда они возьмутся потом? Если экономически богатые не образованы и некультурны, то и общество становится таким же.

3. Третьим этапом эта зашторенная часть технологии свободы, которую скрывают от всего общества, срочно институционализируется во всякого рода криминальных организациях, служащих средством устрашения еще не «добитых» остатков старой элиты. Растет разрыв между компрадорской властью и основным населением. Разрыв усугубляется ценностным противостоянием: грабеж, коррупция, ложь и воровство – неизбежные спутники специально созданного органа-пылесоса национальных ресурсов. Новому субъекту нужна социальная энергия террора и грабежа. Процветает иррационализм как идеология.

Этот иррационализм нужен для активизации принципа минимального действия. Самым минимальным действием обеспечения себя благами является кража. Например, по данным Интерпола, мировой рынок краденного софта подбирается в настоящее время к 500 миллиардов долларов ежегодно. Понятно, что гораздо выгоднее купить украденную документацию, чертежи, программы, чем тратить огромные деньги на исследования и разработки. Совместное исследование Академии ФБР и фармацевтического гиганта Sanofi показало на примере Индии, что один доллар украденной интеллектуальной собственности в фармацевтике экономит производителям дженериков 17-20 долларов расходов на исследования и разработки.

Вся история человечества наполнена непрекращающейся борьбой против этого неуничтожимого порока. Но он же лежит в основании технологии продвижения иррационализма, побуждающей к краже через создание невыносимых, неприемлемых, абсурдных, нерациональных условий ведения бизнеса, производства, образования и просто хозяйства. Тоталитарно-полицейс-

кие государства учат других демократии, лжеученые проводят свои пиар-акции под лозунгом “борьбы с лженаукой”, а самые наглые и продажные коррупционеры созывают людей на митинги под лозунгом “борьбы с коррупцией”. Создатели и главные спонсоры международного терроризма заявляют себя самыми главными “борцами с терроризмом”. Например, во вновь колонизируемых странах, где нужно подавить местную промышленность и образование, людей заставляют ловить рыбу на деревьях, нормы создаются для того, чтобы они были нарушены, и чтобы всегда можно было схватить за жабры любого, уклоняющегося от кулуарной дани. А если он даст меньше положенного, вот тогда и придется закон о борьбе с коррупцией.

И устанавливается тотально коррумпируемый режим, поддерживаемый подобными технологиями. Никакая бытовая коррупция не сравнится по степени ее общественной опасности с системообразующей коррупцией. Из правоохранительных органов, например, выдавливаются честные и профессиональные сотрудники и замещаются теми, кто использует служебные полномочия исключительно как базу для незаконного обогащения всей правоохранительной системы. Обычные, нормальные люди оказались поставлены в такое положение, когда не воровать – невозможно. Все воруют и все боятся, поскольку все виновны. Теперь заходите, открывайте все закрома, берите, что хотите. Никто и не пикнет, все в страхе. Именно этого добивается и реализует технология, опирающаяся на принцип тотального иррационализма, благоприятствующая минимальному действию – краже.

Эта иррациональная логика пронизывает все «падшие» общества. А падшие они потому, что вместо Царскосельского лицея внедрили тестовое образование, которое сделало свое дело, и у них уже не хватило интеллекта остаться честными и двумя ногами не влезть в ловушку. Не хватило смелости и самостоятельности отвергнуть с порога предъявленные унижительные условия, остаться с минимальными благами, но с чистой совестью и нужной свободой. Колонизация – вопрос не силы колонизатора, а моральной слабости колонизируемого общества, наличия в нем заранее «сдавшейся» невежественной прослойки.

Далее, эта идеология внедряется в институты семьи и образования и уже крепко прививается современным западо-ориентированным странам, плодя от поколения к поколению почитателей культа грубой свободы как новой формы идолопоклонничества. Например, что дает понятие этой свободы детям, не успевшим еще вобрать в себя необходимые постулаты этики и морали?

Оно дает право огрызаться на каждый упрек в нарушении социальных норм, право мстить за «нарушенную» свободу, право игнорировать права других. Мы имеем дело с уже внедренной в культуру постоянной готовностью к очередной дестабилизации. После подобной обработки это общество вставляется в соответствующую нишу и отсчитывает столетия и тысячелетия, гордясь своей «традиционной» культурой.

4. Четвертый этап. Страна поработана империализмом даже более жестоком, более могущественным и более беспощадным, чем местный капитализм. Подавляющее большинство национальной буржуазии уже объединилось с иноземным империализмом - и поэтому национальная буржуазия должна будет разделить его судьбу. Крупная буржуазия стремится найти такие структуры политической власти, которые наиболее надежным образом защищали бы ее интересы с учетом нового соотношения сил как внутри своих стран, так и на международной арене.

Осиротелость и нищета населения, отсутствие каких-либо общественных механизмов защиты, мелкие бунты. Растущее недовольство властью оборачиваются завинчиванием гаек. В современных исторических условиях бизнес-класс, торговая буржуазия, хотя их интересы могут противоречить колониальному захвату, не способны ни возглавить, ни ему противостоять, будучи парализованы страхом перед возможной социальной мстью и боясь гнева эксплуатируемого населения. Полностью беззащитно и ограбленное общество. Неотъемлемой частью социальной структуры становятся многочисленные маргинальные и люмпен-пролетарские слои населения. В условиях острого кризиса и массовой безработицы их численность постоянно увеличивается. В силу специфики своего социально-экономического положения они являются наиболее неустойчивыми в политическом отношении.

Но если рассмотреть эту ситуацию с позиций глобального социального поля и с помощью социально-инженерных понятий, то принцип минимума полной энергии поля говорит, что правильное поле и есть то единственное, которое из всех полей, получаемых как градиент потенциала, отличается наименьшей полной энергией. Действительная форма равновесия отличается от всех возможных форм тем, что для нее полная энергия принимает минимальное значение. Т.е., происходит максимальное исчерпывание полезной энергии глобального планетарного общества и тогда оно «выравнивается» и «успокаивается». Субъект воздействия применил максимально возможные средства, а объект защищался из последних сил. Интересно, что это же поле отличается минимальной величиной действия: творчес-

кое созидательное напряжение затруднено. Т.е., деградация, которую проводит Запад путем «экспорта демократий», совпадает в каких-то чертах с энтропийными законами природы.

Подчеркнем еще раз, что социальная инженерия использует экстремальные принципы. Бытует даже утверждение, что простота природы – частный случай экстремальных принципов. Социальное «действие» в стационарных состояниях социальных систем всегда стремится к экстремальным значениям, социальная природа повсюду действует согласно некоему принципу максимума и минимума. Г. Лейбниц считал, что бог наиболее экономичным образом распорядился пространством и временем, и при помощи наипростейших средств произвел наибольшие действия. Величину, которая может быть минимальной или максимальной в процессе движения, Лейбниц определил как произведение «живой силы» (кинетической энергии) на время и назвал ее «действием». Хотя в случаях социального действия часто бывает, что величина, которая претендует на то, чтобы быть сэкономленной, в действительности часто расточительно расходуется. Исследование подобных случаев с опорой на эти принципы выстраивает новую онтологию социальной сферы.

5. Пятый этап - развилка. Когда в государстве отсутствует закон, тогда люди организуются в группы и союзы. Естественно, а где же еще искать защиту, кроме как среди «своих». Такое социальное поведение хорошо обосновывается инженерным принципом экономии энергии: при вероятности развития процесса в некотором множестве направлений, допускаемых началами термодинамики, реализуется тот, который обеспечивает минимум рассеивания энергии. Сбившись в кланы, люди начинают мошенничать, чтобы достичь своих личных целей, ведь, право и закон не действуют. Как внести в общественную жизнь право и справедливость? Что побудит людей отказаться от лакомого шанса пограбить слабого? В клановом обществе, где сами рассуждения такого рода нонсенс и анархия, выход – либо в правильном выборе брачного партнера, из «нужной» и богатой семьи, либо – поиск сильного патрона-рабовладельца.

Конфуций призывал власть служить личным примером справедливости. А если власть просто не знает, что это такое? Если ее поставили вовсе не для этого? Если мы имеем дело со специально выращенным обществом, в котором отсутствуют те высокие понятия, к которым апеллируют философы? А если в специальных инкубаторах выращен народ-грабитель, получающий высшее наслаждение от убийств и грабежа?

В развилке есть и другое направление. Одной из других мер был сталинский закон о колосках и жесткое воспитание народа. Но со смертью воспитателя, отказавшегося от династического правления, больше некому контролировать нарушения.

Всему живому присущ закон экспансии, расширения своей среды. Но когда в верхах общества оказываются недееспособные к управлению слои, они не в состоянии преодолеть сверхсложный мир международных отношений и осуществлять мировую торговлю. Они не в состоянии осуществлять экспансию вовне, как это удалось сделать десяткам европейских наций. Тогда начинается экспансия внутрь, разбой и воровство у своего собственного народа. Особенность такой недееспособной к управлению группы, которую, скорее, уместно будет назвать бандой – потребление ресурсов, без их производства. Они не понимают производства и не умеют организовывать что бы то ни было. Банде постоянно должен быть обеспечен приток внешних ресурсов. Чем он больше, тем сложнее структура банды и тем она многочисленнее. Если приток внешних ресурсов иссякает, то структура банды стремительно упрощается, и она начинает поедать сама себя. Этот этап характеризуется возникновением и быстрым разрастанием напряжения и конфликтов между её участниками.

У них уже нет ресурсов для поддержания обеспечивающего их господство формата, но ещё хватает прежнего апломба и привычки жестокости подчиняться. Но недовольство растёт. Нехватка ресурсов всё настоятельнее требует упрощения структуры. Силы, готовые произвести требуемые изменения, накачали мускулы. За первым сокращением банды неизбежно следует второе. Ресурсов-то больше не становится. И вновь приходится сокращать бандитскую элиту и ужесточать раздел награбленного. По мере истощения ресурсов (в том числе бегства и/или вымирания ограбленного населения) численный состав банды сокращается, применяясь к сократившимся возможностям кормовой базы. Следовательно, логичная подсказка: либо ждать ускорения естественного для банды хода вещей, либо ... эмиграции трудоспособного населения.

Итак, элита, вместо того чтобы обогащать и усиливать свой собственный народ, начинает расхищать его ресурсы и богатства, доводя его до нищеты, а сами рассчитывают скрыться в зарубежье. Но опасность присутствует и тут и там. Там «разденут» чужеземцев судебными актами, тут их ждет жажда мщения и срок расплаты. Эти два средства дают работающую технологию, с которой можно ознакомить рвущихся до власти нуворишей, чтобы можно

было упреждающим образом обезвредить последствия «инклюзивной демократии участия» в грабеже. Исторически к этой технологии многократно прибегали как на Востоке (например, в Японии), так и на Западе. Объявившимся «сладкой» жизни советуют тихо-мирно сдать остатки и удалиться на покой. Либо перейти на службу обществу.

Последствия существовавшей в государстве структуры банды оказываются более длительными, чем ее экономический базис. Закон корреляции (сформулированный Ж Кювье) гласит: в социальном организме как целостной системе все его части соответствуют друг другу, как по строению, так и по функциям. Изменение одной части неизбежно вызывает изменения в других, все компоненты функционально соответствуют друг другу. Следовательно, структура банды порождает связанную с ней и обслуживающую ее, сопряженную социальную когорту служителей и прихлебателей, оказывающих соответствующее влияние на нравственные воззрения окружения. И хотя выпадение одной части системы неизбежно приводит к отключению и связанных с ней сопряженных компонентов, тем не менее, инерция может длиться довольно долго и даже породить временные сполохи.

Относительная устойчивость банды опирается на ее иллюзорную уверенность, что всему можно научиться, и что ее отпрыски, поездив по заграницам и навидавшись, и наслушавшись умных речей, завтра во фраках будут заседать в парламентах, защищая награбленные богатства. Однако, человеческий материал формируется не годами, а поколениями. Размножившиеся университеты и академии для госчиновников ни на йоту не изменят низко-корыстный стиль мышления, присущий вульгарной среде. С понятием кармы человечество знакомо, по крайней мере, уже 3 тысячи лет. А простой опыт педагогики свидетельствует, что благородство и великодушные – тяжкий труд человеческого перерождения. Прав был Ницше, когда говорил, что человек – это то, что должно превозмочь.

И так и происходит, назло всем потугам опустить человека. В условиях банды единственным своим оружием против несправедливости население изберет собственное самосовершенствование.

6. Шестой этап. Если общество еще не исчезло, то начинается процесс самоорганизации. Прежде всего, необходимо восстановление социальных норм, нужны живые образцы той социальной энергии, которая вновь создаст устойчивые социальные формы. Выдвигается индивидуальное самосовершенствование как путь к свободе. Растет новая, более тонкая и совершенная

энергия, не уместяющаяся в старых социальных формах. Путь к ним - индивидуальное самосовершенствование как и путь к созидательной свободе. Новая, более тонкая и совершенная энергия, не уместяющаяся в старых социальных формах требует новых социально-организационных форм. Создание всех условий для новой трансформации. Создается общество-монолит – объединение вокруг новых вождей. Партизанская война. Страхивание коросты. Максимизация усилий на подъем целого.

Как мы видим, в каждой стадии участвует специфический тип социальной энергии, который после выполнения задачи трансформируется в иной тип. Но каждый тип энергии нуждается и создает свои собственные социальные формы. Между формами и типом энергии имеются соотношения, основанные на принципах экстремальности. Каждая социальная форма – максимально соответствует и максимизирует свой тип энергии. Не человек фигурирует в расчетах, а социальная энергия требуемого типа.

Любые локальные преобразования природы и общества вызывают в биосфере планеты реакции-ответы, которые определяют относительную неизменность социально-эколого-экономического потенциала. Закон гласит, что, в случае незначительных вмешательств в естественную среду, его экосистемы способны саморегулироваться и восстанавливаться, а когда эти вмешательства превышают определенные границы и уже не могут угаснуть сами собой, возникают значительные нарушения энергобаланса на значительных территориях. Естественно и неизбежно в таких случаях хирургическое инженерное вмешательство. Банду можно утихомирить, поскольку она уже одной ногой попала в ловушку. А если банду защищает мировое сообщество?

Человечество долгим тернистым и отчаянным путем, через многие жертвы продвигается к разуму, к культуре, к самосовершенствованию, ... и вдруг так легко дичает на протяжении нескольких лет, опускаясь в глубины животной алчности. Сдобренные свежесдобренными понятиями с цивилизационной начинкой, эти технологии возбуждения свободы или порока вносятся в арсенал международной политики, и преподносятся студентам, прилежно изучающим методы ... провоцирования дестабилизации в обществе. Таковы, и опирающиеся на принцип минимального действия, капиталистические порядки чисто рыночного характера. Не пора ли осознать эти методы как ведущие к возвращению неумного варварства, коварно используемого в своих целях международными элитами?

Но лозунги, призывы, моральная жестикляция не эффективны в больших общественных процессах. Там перекраиваются государства, уничтожаются народы, создается военный заслон для целых континентов. И все ради сохранения награбленного. Но народы хотят выжить в этой мясорубке. Может ли им помочь социальная инженерия. Какие технологии смогут изменить ситуацию в обществе?

Социальная инженерия учит более гуманному обращению с человеческим материалом и предлагает более достойный проект демократии. Лучше переформатировать этот ресурс для более позитивного общения, нежели уничтожить его в братоубийственных войнах. Если «элиты» не отказывают себе в уме, то почему бы просто не договориться по всем вопросам, в том числе и по коэффициенту рождаемости населения, а не проливать реки крови и всюду оставлять руины и разрушения? Разве приведение всех к единообразной псевдодемократической форме правления низших по духу и уровню развития слоев (охлократия) в различных по истокам, психологии, культуре странах и должно составлять конечную цель подобных социоинженерных преобразований? Она нужна только в паразитических целях - обеспечивать наиболее беспрепятственное вторжение в страну, торможение ее развития, и постоянный конфликт между прогрессивными и ретроградными элементами, обеспечивающий условия для «перманентных революций». На Западе сформировалась олигархическая финансово-промышленная элита с особой ментальностью, для которой войны и вооруженные конфликты на чужой территории стали доходным бизнесом. Потребности обороны собственной страны ее уже не устраивают. Идеологическим прикрытием бизнеса на крови стал «экспорт демократий». По сути — это продолжение политики «плавильного котла», которой правящая элита США пытается подчинить остальной мир.

Возможно, паразитизм США кроется в более глубоких основаниях существования самого человечества? Природа сохраняет за собой право на самоубийство неудачно скроенного антропоида? Ведь уже ушли сотни других видов?

С позиций социальной инженерии также можно констатировать, что те народы или общества, которые имеют более высокий уровень агрессии во внутренних взаимоотношениях, должны довольствоваться меньшими свободами для обеспечения относительного минимума напряженности внутри общества. Известно, что агрессивные страны нуждаются во внешней мишене, чтобы канализировать вовне агрессивную энергию, которую не могут погасить внутри. Но если страна-мишень перестает быть угрозой, или

исчезает, тогда страна-агрессор в целях обеспечения защиты от внутренней агрессии и создания относительного максимума устойчивости своего общества, должна ограничить свое общество в ряде свобод. Либо же она сама разрушается. Это означает, что сокращение, либо уменьшение свободы в некотором агрессивном неустойчивом обществе может благотворно сказаться на повышении стабильности его общественного порядка. В таком случае, стране-мишени есть прямой смысл начать применять ту же технологию свободы к стране-агрессору, а самой притвориться уже испускающей дух.

Понятие свободы общественного порядка и связанные с ним различные идеолого-технологические концепции типа, демократии, прав человека и т.д., обретают этим путем, некую дозированность и адресность вместе с сопутствующим качеством объекта приложения. Таким образом, возникает целая шкала свободы и сопутствующих технологических алгоритмов. Их операционализация во множестве конкретных исследуемых контекстов многократно расширяет арсенал социально-инженерных инструментов воздействия на международные отношения (МО).

Естественно, все подобные заключения должны учитывать контекст и должны сочетаться с разнообразием стран, их размеров, культур, разными менталитетами живущих в этих странах народов, их традициями и многими другими

факторами. Таким образом, **первым вкладом социальной инженерии выступает то, что она помогает переформулировать классическую проблему общественного развития.** Связанная с повышением благосостояния людей она, оказывается, не столь однозначно подразумевает повышение свободы (открытости общества) и капитализацию рынков как самоцель развития. Скорее, она влечет нахождение в соответствии с ментальностью людей данного общества, той рациональной степени его свободы и открытости, при которых качество жизни людей и нравственная устойчивость общества достигают максимума. Социальная энергия вместо внешней агрессии направляется внутрь человека, на его самосовершенствование, на его нравственное взросление, на созидательное самоконструирование. Т.е., проблема переходит из теоретической социологии в сферу социальной инженерии с ее методами нахождения экстремумов и последующей оптимизации личностной, социальной, организационной и иной энергии.

Необходимость комплексного анализа такой ситуации выдвигает целый ряд научных проблем, решение которых крайне необходимо для поиска ответов на нынешние вызовы геополитического, экономического, религиозного и морального характера. Это прямо касается и международных отношений.

Եվրոպական երիտասարդական շարժումների դերը երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման մեջ

Մամիջանյան Հ.Ռ.

ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիա /Հայաստան, Երևան/
mamijanyan@yahoo.com

Վճռորոշ բառեր՝ քաղաքական սոցիալականացում, դերակատար (ակտոր), երիտասարդություն, համախմբում, շարժումներ, Եվրոպա

Роль европейских молодежных движений в политической социализации молодежи

Мамиджаниян А.Р.

Академия Государственного Управления Р.А. (Армения, Ереван)
mamijanyan@yahoo.com

Резюме: В статье изучена роль молодежных движений в демократических процессах европейских стран. Автор приводит основные причины зарождения молодежных движений, а так же изучает теоритическую типологию молодежных движений. Для исследования были выбраны молодежные движения в Украине, Грузии, Испании, Великобритании и ряде других европейских стран. В результате изучения выявлена роль молодежных движений в процессе политической социализации. Автор рассматривает молодежь одним из ключевых акторов политической модернизации.

Ключевые слова: политическая социализация, актор, молодежь, консолидация, движения, Европа.

The Role of European Youth Movements in the Political Socialization of Youth

Mamijanyan H.R.

Public Administration Academy of RA (Armenia, Yerevan)
mamijanyan@yahoo.com

Abstract: in this article author analyzes the role of youth movements in democratization processes in European countries. The research includes main reasons of development and theoretical typology of youth movements. Author examines youth movements in Ukraine, Georgia, Spain, Great Britain and some other European states. Author studies youth as one of key actors of political modernization.

Keywords: political socialization, actor, youth, consolidation, movements, Europe.

Տեղեկատվական դարաշրջանի զարգացմամբ պայմանավորված եվրոպական երկրները ենթարկվում են սրընթաց փոփոխությունների տնտեսական, տեխնոլոգիական, քաղաքական և հասարակական կյանքում: Այս գործընթացները այնքան արագ են և անդառնալի, որ որոշ գիտնականներ դրանց նկարագրման համար օգտագործում են «հետինդուստրիալ», «հետֆորդիստական», «պոստմոդեռն» կամ «ինֆորմացիոն հասարակություն» հասկացությունները: Անկախ գիտական հանրության կողմից այս եզրույթների ընդունված լինելուց բոլոր գիտնականները համաձայնվում են այն պնդմանը, որ S2S գործիքակազմը օգտագործող հասարակությունները խիստ տարբերվում են հետպատերազմյան հասարակություններից: Այս համատեքստում անհրաժեշտ ենք համարում ներկայացնել եվրոպական մայրցամաքում տեղի ունեցած երի-

տասարդական շարժումները, որոնք էապես ազդել են հանրային քաղաքականության մոդերնիզացման վրա:

Երիտասարդության տեսանկյունից կարելի է ասել, որ ժամանակակից արագ փոխվող հասարակարգը՝ իր սրընթաց տեխնոլոգիական և ստրուկտուրալ փոփոխություններով խթանում է նաև խորքային մոդերնիզացիոն գործընթացներ հասարակության մեջ:

Երիտասարդության մեջ փոփոխությունների խթանիչ գործոններից է համարվում դպրոցական կրթության երկարացումը: Դրա արդյունքում երիտասարդները ավելի ուշ են մուտք գործում աշխատաշուկա և, որպես արդյունք, ավելի երկար ժամանակ ֆինանսական կախում ունեն ծնողներից:

Մեկ այլ խթանիչ գործոն է ընտանիքի ինստիտուտի փոփոխությունը՝ վիճակագրական հետազոտությունները վկայում են, որ ավան-

դական ընտանիքներից գատ այժմ մեծ տեսակարար կշիռ են կազմում ամուսնավուծված ընտանիքները, որտեղ երեխային խնամում է ծնողներից միայն մեկը: Սա պոստմոդերն հասարակարգերում անձի ազատությունների և ազատականության դերի բարձրացման հետևանքն է: Այդ դերը բարձրացել է ի հաշիվ հասարակության, համայնքի և միջանձնային հարաբերություններում պարտավորությունների նվազման:

Ակնհայտ է, որ գոբալացման և մասնավորապես եվրոպականացման գործընթացը կրնա շատ ավելի լայն հնարավորություններ երիտասարդների որոշակի խմբերին՝ լավ կրթված և մրցունակ երիտասարդներին, մինչդեռ մնացածի համար այն կարող է դառնալ աշխատաշուկայում չպահանջարկված դառնալու և հասարակության մեջ մարգինալացվելու պատճառ:

Մեկ այլ ակազնացող խնդիր է ԵՄ անդամ գրեթե բոլոր երկրների համար արտարիտն բնակչության ծերացումը: Մեծահասակների և չափահաս երիտասարդների օր օրի վատթարացող հարաբերակցությունը ծնում է «միջսերնդային պայմանագրի» փոփոխություն, որը բացասական է ազդում տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական կյանքի վրա: Չմանրամասնելով տնտեսական հետևանքները, որոնք ակնհայտ են, որպես քաղաքական և սոցիալական ազդեցության օրինակ կարող է դիտարկվել BrExit արշավը. ըստ հանրաքվեի ընթացքում իրականացված հարցումների երիտասարդ բրիտանացիների ճնշող մեծամասնությունը դեմ է արտահայտվել ԵՄ կազմից հեռանալու որոշմանը, սակայն մեծահասակ ընտրողների զգալի տեսակարար կշռի հետևանքով՝ փաստացի մեծահասակները կայացրեցին մի որոշում, որի հետևանքները հիմանականում ընկնելու են երիտասարդների ուսերին:

Եվրոպական գիտական դպրոցը սահմանազատում է երիտասարդական հետազոտությունների մի քանի տրամաբանություն: Առաջինը երիտասարդությունը դիտարկում է որպես տարիքային խումբ՝ 15-25, իսկ երբեմն 14-30: Սակայն դիտարկելով երիտասարդությանը որպես տարիքային խումբ՝ գիտնականները կանգնում են խնդրի առաջ՝ ըստ հետազոտությունների երիտասարդները իրենց զբաղվածությամբ բաժանվում են. «ուսանող-

ների, որոնք աշխատում են», «երիտասարդ աշխատակիցների, որոնք սովորում են», «ուսանողների», «երիտասարդ աշխատողների» և «գործազուրկների»: Նշված դասակարգման պարագայում բացակայում են տարիքային ընդհանրությունները, այսինքնով երիտասարդությանը միայն որպես տարիքային խումբ դիտարկելը սխալ է:

Գիտնականների մեկ այլ խումբ դիտարկում է երիտասարդությանը որպես ռիսկային խումբ: Ըստ ուսումնասիրությունների երիտասարդները ավելի հակված են մտավոր հիվանդությունների, ալկոհոլիզմի և թմրամոլության: Այս համատեսքում հետաքրքրական է «ենթադասի» ֆենոմենը. Որոշ երիտասարդներ՝ ներգրավվելով անկանոն սեռական հարաբերությունների մեջ դառնում են չալանավորված և/կամ վաղաժամ հղիությունների քանակի բարձրացման պատճառ, որը բերում է առանց ծնողական հոգածության կամ առանց հայրական ծնողական խնամության երեխաների թվի աճին: Այս ցուցանիշը, իր հերթին բերում է հանձագործությունների, դաժանության, թմրամոլության և նմանօրինակ արատավոր երևույթների քանակի աճին: Հենց այս երևույթներով կաղապարված մարդկանց խումբն էլ կազմում է «ենթադասը», որը ունի ինքնավերարտադրման հատկություն: Ֆրանսիայի մեծ քաղաքներում Banlieue կոչվող արվարձանների առաջացումը կարող է ծառայել այս արևույթի խոսուն օրինակ:

Մեկ այլ տեսանկյունից «երիտասարդությունը» հաճախ դիտարկվում է որպես անցման շրջան:

Գաղտնիք չէ, որ ԵՄ երկրներում, ինչպես և ամբողջ աշխարհում երիտասարդության մասնակցությունը քաղաքական գործընթացներին ընտրությունների միջոցով ցածր մակարդակում է: Սակայն եթե ընդլայնենք քաղաքական մասնակցության ընկալումները՝ դրանց մեջ ներառելով երիտասարդական շարժումները, ապա պատկերը տրամազծորեն այլ է: Նախ սահմանենք, թե ինչ է շարժում: Գիտական գրականության մեջ հանդիպում են հետևյալ հատկանիշները ներառող սահմանումներ.

- Հավաքական կամ միացյալ գործողություն
- Արտա-ինստիտուցիոնալ կամ ոչ ինստիտուցիոնալ գործողություններ
- Փոփոխությունների պահանջ

- Պահանջի հասցեատեր՝ կառավարություն, կազմակերպություններ, քաղաքական խմբեր և այլն

- Կազմակերպվածության որոշակի աստիճան

- Որոշակի շարունակականություն

- Հավաքական համերաշխություն կամ հավաքական նույնականացում

Անցած դարի կեսերից սկսած երիտասարդական շարժումները մեծ թափ են առել Եվրոպայում: Սկսած 60-ականների մշակութային հեղափոխությունից մինչև էկոլոգիական և հակաավտորիտար շարժումները: Ինչ խոսք, երիտասարդական շարժումները չեն սահմանափակվում միայն բարեփոխիչ պահանջներով՝ հայտնի են մի շարք հետադիմական և նեոնացիստական շարժումներ Եվրոպայի մի շարք երկրներում: Մա, թերևս, պայմանավորված է երիտասարդների համեմատական ավելի սուր արտահայտված հուզականությամբ և ստատուս քվոն փոփոխելու մղումով: Ըստ հետազոտության՝ բոլոր ծայրահեղական շարժումների ներկայացուցիչները՝ ծայրահեղական աջականներից մինչև անարխիստներն ու բնապահպանները, վստահ էին, որ իրենք նպաստում են աշխարհը ավելի լավ կեցավայր դարձնելուն: Մեկ այլ պատճառ է սոցիալական անհավասարությունը, բարիքների անհավասարաչափ բաշխումը և այլն: Պատճառ է դիտարկվում այն փաստը, որը երիտասարդները շատ ավելի քիչ կորցնելու բան ունեն և ավելի անհանդուրժող ու ծայրահեղական են քաղաքական և հասարակական գործընթացներում:

Հաշվի առնելով նշված և մի շարք այլ անհատական դրդապատճառները՝ տրամաբանական է, որ դրանք պիտի բերեն երիտասարդների սոցիալականացման, համախմբման և ձևավորեն շարժումներ: Դրա համար որպես հարթակ հաճախ ծառայում են համալսարանները, որտեղ գործում են ֆորմալ և ոչ ֆորմալ երիտասարդական կազմակերպություններ: Դրանց շրջանակներում են կազմակերպվում երիտասարդական շարժումների զգալի մասը՝ օգտագործելով ժամանակակից տեխնիկական հնարավորությունները՝ սոցիալական ցանցեր, հեռահաղորդակցություն և այլն: Օրինակ՝ «շղթայական կարճ հաղորդագրությունները» (chain sms), որոնք օգտա-

գործվեցին Մադրիդյան պայթյուններից հետո կազմակերպված 13-Մ շարժման ժամանակ:

Երիտասարդները զգալիորեն ավելի կրեատիվ են մոտենում իրենց քաղաքական և հասարակական ակտիվության կազմակերպմանը: Մասնավորապես հետխորհրդային եվրոպական երկրներում քաղաքական կուսակցությունները հաճախ երիտասարդների համար նույնականացվում են ավտորիտար հասարակարգի ժամանակ գործող միակուսակցական համակարգի հետ և հենց այդ պատճառով երիտասարդները ձգտում են գտնել քաղաքական ինքնաարտահայտման այլ խողովակներ: ԵՄ այն երկրներում, որոնք չեն կիսում խորհրդային անցյալը՝ երիտասարդները կուսակցությունները հաճախ ընկալում են որպես ընտրանու ակումբներ, որոնք դժվար են ենթարկվում փոփոխությունների:

Բացի ինստիտուցիոնալ քաղաքականության նկատմամբ մերժողականությունից Եվրոպայի հասարակական հորիզոնում առկա է ևս մի գաղափարական առճակատում, որը ակտիվորեն տեղի է ունենում անկախ շարժումների և համեմատաբար ինստիտուցիոնալացված ձախակողմյան երիտասարդական դերակատարների միջև դեռևս 1960-ական թվականներից: Այդ փաստը վկայակոչում է, որ երիտասարդության պասիվ մասնակցությունը ինստիտուցիոնալ քաղաքական կյանքին ցույց չի տալիս երիտասարդության քաղաքական անտարբերությունը կամ մասնակցայնության ցանկության նվազումը: Անկախ երիտասարդական շարժումները զգալի դերակատարում են ունեցել ֆեմինիստական, խաղաղասիրական, շրջակա միջավայրի պաշտպանության և ուսանողական մի շարք բողոքների ակցիաների մեջ, ուստի երիտասարդության մասնակցության մակարդակը հանրային նշանակություն ունեցող հարցերին շատ բարձր է:

Անկախ երիտասարդական շարժումները սպառնում են չեղյալ համարել ներկայացուցչական դեմոկրատիայի և մեծամասնության որոշիչ կարծիքի օրենքները՝ պաշտպանելով մասնակցային կառավարման մոդել, որը հիմնված է ուղղակի ժողովրդավարության և ինքնակառավարման վրա: Սույն մոդելի հորիզոնական (ոչ հիերարխիկ) կառուցվածքը, կոնսենսուսի (եթե հնարավոր է) կամ ընդհանուր նվազագույն պահանջների բավարարման տրամաբանությամբ որոշումների կայա-

ցումը զգալիորեն հակասում է ընդունված ժողովրդավարական նորմերին: Կառուցվածքային կարգապահության թույլ զարգացվածության պատճառով՝ նմանօրինակ շարժումների պարագայում էական նշանակություն են ունենում զարգացած սոցիալական ցանցերը և արագ տեղեկատվական հոսքերը, որոնք կազմակերպվում են նորագուն տեխնոլոգիաների և սոցիալական մեդիայի կիրառմամբ: Դրանց օգտագործումը հաճախ բերում է նրան, որ այս շարժումները շատ ավելի մեծ պոտենցիալ ունեն արագ մոբիլիզացվելու համար: Օրինակ՝ իսպանական Ինդիգնադոս շարժման մասնակիցները մերժում էին ինստիտուցիոնալ ձախակողմյան կառույցների մասնակցությունը (որպես կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, այլ ոչ թե որպես անհատներ): «Աքումպադասուլ»-ի հիմնական գաղափարներից էր «աններկայացվածությունը»՝ անհատները ներկայացնում են միայն իրենք իրենց, այլ ոչ թե խմբեր կամ ֆորմալ կազմակերպություններ: Նույն երեույթը նկատվում էր նաև 2015 թվականի ամռանը Երևանում իրականացված Electric Yerevan շարժման ընթացքում:

Անցած դարի վաթսուհանգյակային թվականների անկախ երիտասարդական շարժումների գաղափարական կապերը այսօր էլ մեծ ազդեցություն ունեն հասարակական կյանքում: Խոսքը գնում է մի շարք առանցքային գաղափարների մասին, որոնք այժմ մեծապես օգտագործվում են ֆեմինիստական և կանանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված շարժումներում: Օրինակ՝ «Անձնականը քաղաքական է» կոչը, որի հիմնական գաղափարը կայանում է նրանում, որ քաղաքական փոփոխությունների ապահովման համար անհրաժեշտ է փոխել հասարակության ամբողջ կենսոլորտը, կենսակերպը: Այս գաղափարախոսության կողմնակիցները պնդում են, որ անհատի կենսակերպը, յուրաքանչյուր անհատի ամենօրյա խնդիրները փոխկապակցված են քաղաքական անցուղարձի հետ: Մեկ այլ օրինակ է այն գաղափարախոսությունը, որում նշվում է, թե հասարակությունը երբեք չի կարողանա ամբողջությամբ օգտագործել իր պոտենցիալը քանի դեռ այն չի գործում ամբողջական փոխօգնության, մասնակցայնության և քաղաքացիների հավասարության սկզբունքներով:

Երրորդ գաղափարը կայանում է նրանում, որ հասարակական շարժումներին անհրաժեշտ է անկախություն և սոցիալական տարածք իրենց քննադատության, նոր ռազմավարությունների և ընդունելի այլընտրանքների մշակման համար: Այլ կերպ ասած հասարակական շարժումները պիտի ազատ լինեն հեգեմոն իշխանության կառուցվածքային միավորներից: Չորրորդ գաղափարը քարոզում է այն պնդումը, որ հասարակությունը չի կարող սպասել ապագա հեղափոխություններին, որպեսզի բարելավի իր կյանքը՝ փոփոխությունները անհրաժեշտ է կատարել հենց այսօր:

Նշված բոլոր գաղափարների համար ընդհանրական է ժողովրդավարացման պահանջը: Երիտասարդության շրջանում կատարված սոցիոլոգիական հարցումների արդյունքում վեր հանված թերահավատությունը ժողովրդավարական ինստիտուտների հանդեպ և Եվրոպայում երիտասարդական անկախ շարժումների կողմից ժողովրդավարության կարևորումը հետաքրքրական հակադրություն է ձևավորում, որը խորը ուսումնասիրման կարիք ունի: Նմանօրինակ երեույթները ունեն լայն աշխարհագրական և ժամանակագրական տարածում՝ սլովենական «rock the vote»-ից մինչև սերբական «Otpor»-ը, ուկրաինական «PORA»-ից մինչև վրացական «KMARA!»-ն: Այս բոլոր շարժումները և մի շարք այլ գունավոր հեղափոխությունների ժամանակ սկսված երիտասարդական շարժումներն ունեն բազմաթիվ ընդհանրություններ: Նմանություն է նկատվում նաև աշխարհի տարբեր ծայրերում ծագած այն երիտասարդական շարժումների հետ, որոնք պարունակում էին սոցիալական արդարության, կապիտալիստական հասարակարգի անարդարությունների վերցման, ժողովրդավարության հաստատմանն ուղղված կոչեր՝ Իսլանդական «պղինձների և թավաների» շարժումը, պորտուգալական «Geracao a Rasca» շարժումը, հունական «Syntagma» շարժումը, ինչպես նաև Մեծ Բրիտանիայում, Իռլանդիայում և ԱՄՆ-ում ծագած «Occupy» շարժումները:

Երիտասարդության քաղաքական մոբիլիզացիայի մեկ այլ տարածված պատճառ են հանդիսանում այն սոցիալական խնդիրները, որոնց հետ բխվում են երիտասարդները: Դրանք հիմնականում ներառում են սոցիալական «անորոշության» դեմ պայքարի վրա՝

պետական պարտքի մեծացման, երիտասարդության շրջանում գործազրկության բարձր մակարդակի, մատչելի անշարժ գույքի բացակայության և մի շարք այլ սոցիալական խնդիրների վրա: Ժամանակակից նեոլիբերալ կապիտալիտական աշխարհակարգին դեմ կազմակերպվել են նաև մի շարք ներբուհական երիտասարդական շարժումներ Դանիայում, Իտալիայում, Իսպանիայում, Ֆրանսիայում և Հունաստանում 2005 և 2006 թվականներին: Հիմնական պատճառ է ծառայել ուսման վարձերի աճը, որը ուսանողները կապում են համաշխարհային ճգնաժամի և սխալ ֆինանսավարկային քաղաքականության հետ: Կատարված ուսումնասիրություններից կարող ենք փաստել, որ Եվրոպայում երիտասարդության քաղաքական մասնակցության գործոնը աննկատ է մնում այնքան ժամանակ, քանի դեռ երիտասարդական քաղաքական մոբիլիզացիան վերաճում է մասսայական ցույցերի և բողոքների: Այնուամենայնիվ, որպես կանոն նման բողոքի ակցիաները ունեն որոշակի ուղղորդված կազմակերպական կառուցվածք, երբեմն ամենօրյա քաղաքական գործընթացների մեջ ներգրավված երիտասարդների կողմից: Եթե երիտասարդների քաղաքական սոցիալիզացիան դիտարկել ոչ

թե գուտ ինստիտուցիոնալ, այլ արտաինստիտուցիոնալ տրամաբանության մեջ, ապա նկատվում է երիտասարդության մասնակցայնության և քաղաքական սոցիալականացման բարձր մակարդակ:

Գրականություն

1. Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1991.
2. Martine Vanandurel, Piero Amerio, Ola Stafseng and Pierre Tap, *Young People and Associations in Europe*, Council of Europe, 1996.
3. European Commission white paper - A new impetus for European youth COM/2001/0681
4. Rene Bendit, *Youth Sociology and Comparative Analysis in the European Union Member States*, German Youth Institute, Munich, 2006
5. Jeffrey Stevanson Murer, *Listening to Radicals: Attitudes and Motivations of Young People Engaged in Political and Social Movements Outside of the Mainstream in Central and Nordic Europe*, British Council, 2011.
6. Flesher Fominaya, C., *Social Movements and Globalization: How protests, occupations and uprisings are changing the world*. Sociology for Globalizing Societies, Palgrave Macmillan, London, 2014.
7. Flesher Fominaya, Cristina, "Autonomous Movement and the Institutional Left: Two Approaches in Tension in Madrid's Anti-globalization Network", *South European Society & Politics*, Vol 12, 3: 335-358, 2007.

Փառահեղ հեղափոխության արդյունքները ըստ Քեթրին Մաքաուլեյի աշխատությունների

Ղիասյան Է. Բ.

ՀՊՄՀ, Պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետ /Հայաստան, Երևան/
elya.ghiasyan@gmail.com

Վճռորոշ բաներ՝ հեղափոխություն, հանրապետություն, պառլամենտ, միապետություն, քաղաքական կուսակցություն, կրոնական հանդուրժողականություն

Результаты Славной революции в работах Катарини Маколей

Гиасян Э.Б.

Факультет истории и права

Армянского государственного педагогического университета (Армения, Ереван),
elya.ghiasyan@gmail.com

Резюме: В своих работах Катарина Маколей подробно описывает причины и процесс Славной революции. В частности, автор описывает результаты, связанные с ними. Она сосредотачивает свое внимание на трех важных результатах. Первый связан с преобразованием наследственной королевской властью, второй с религиозной терпимостью и третий с политическими партиями и с политикой их балансирования. Катарина Маколей подробно анализирует каждый результат, указывая на значение каждого.

Ключевые слова: революция, республика, парламент, монархия, политические партии, религиозная терпимость

The results of the Glorious Revolution in the works of Catharine Macaulay

Ghiasyan E.B.

Faculty of History and Law

of Armenian State Pedagogical University (Armenia, Yerevan)
elya.ghiasyan@gmail.com

Abstract: In her works Catharine Macaulay represents the reasons and the process of the Glorious Revolution in detail. In particular, the author describes the results associated with it. She focuses her attention on the following three significant results. The first is related to the conversion of hereditary royal power, the second is associated with religious tolerance and the third concerns the political parties, as well as the balancing policy of them. Macaulay analyses each result in detail indicating the meaning of each one.

Keywords: Revolution, Republic, Parliament, Monarchy, Political parties, Religious Tolerance

1685 թ-ին Հակոբը (Վիլիելմի խորթ կաթոլիկ հայրը), ով հանդիսանում էր Յորքի դուքսը, դարձավ Անգլիայի, Իռլանդիայի և Շոտլանդիայի թագավոր: Վերջինիս գահ բարձրանալու հանգամանքը չընդունվեց Անգլիայի բողոքական մեծամասնության կողմից: Սրան հաջորդած մի շարք գործողությունները հենք հանդիսացան Անգլիայի պատմության մեջ ամենակարևոր իրադարձություններից մեկի իրականացմանը: Վիլիելմը՝ Նիդերլանդների կառավարիչը, ներխուժեց Անգլիա բրիտանացի ազդեցիկ քաղաքական և կրոնական առաջնորդների խմբավորման աջակցությամբ, որը

պատմության մեջ հայտնի է “Փառահեղ հեղափոխություն” անվամբ¹:

Այս հոդվածում ես նպատակ ունեմ ներկայացնել Քեթրին Մաքաուլեյի աշխատություններում Փառահեղ հեղափոխության վերաբերյալ տեղ գտած վերլուծությունները, մասնավորապես դրա արդյունքները:

Հեղինակը այս կարևորագույն թեմային անդրադարձել է իր մի շարք ուսումնասիրություններում, սակայն ավելի ծավալուն ներկայացրել է այն «Անգլիայի պատմությունը հեղա-

¹ Փառահեղ հեղափոխությունը արտահայտությունը առաջին անգամ օգտագործվել է Ջոն Համփդենի կողմից 1689թ-ի վերջին և մինչ այժմ օգտագործվում է բրիտանական պառլամենտի կողմից:

փոխությունից մինչև ներկա ժամանակները ընկերոջը ուղղված նամակների շարք»-ը աշխատության մեջ:

Հետաքրքրական է այն փաստը, որ Մաքսուելը իր այս աշխատության հենց առաջաբանում ներկայացնում է, որ պատահական չէ, որ հենց Վիլիելմը բազմեց Անգլիայի գահին: Մաքսուելը ուներ իր պատճառները: Նրա՝ որպես անսասան բողոքականի հեղինակությունը հնարավորություն տվեց նրան բազմել Անգլիայի գահին, քանի որ շատերը վախենում էին, որ Հակոբի կամ վերջինիս ժառանգորդների օրոք կրկին կվերականգնվի կաթոլիկությունը: Վիլիելմի գահակալմամբ հիմք դրվեց ավելի պառլամենտակենտրոն Հաննովերյան դինաստիայի ներկայացուցիչների կառավարմանը Մոյուարտների գահակալների փոխարեն, ովքեր ի հակադրություն վերջիններիս ամրապնդում էին տիրակալի անձնական իշխանությունը²: Մաքսուել իս մի նոր իրողություն էր Անգլիայի պատմության համար նաև երկրի կառավարման ձևի կերպափոխման տեսանկյունից:

Վիլիելմը դեռևս հանդիսանալով Նիդերլանդների կառավարիչը Հակոբի գահակալման ժամանակ ուղիներ էր փնտրում Ֆրանսիայի հզորությունը թուլացնելու համար և հույս ուներ, որ Հակոբը կմիանա Աուգսբուրգի Լիգային, սակայն մինչև 1687 թ-ը պարզ դարձավ, որ Հակոբը չի միանա հակաֆրանսիական այս միությանը: Այսպիսով Վիլիելմի և Հակոբի միջև հարաբերությունները ավելի վատացան: Անգլիայի բողոքականների հավանությունը ձեռք բերելու համար Վիլիելմը նամակ հղեց անգլիացիներին, որում նա իր դժգոհությունն էր հայտնում Հակոբի պրոկաթոլիկական հանդուրժող քաղաքականության նկատմամբ: Անգլիացի քաղաքական բազմաթիվ գործիչներ համարելով նրան իրենց վաղեմի բարեկամը և տարիներ շարունակ ստեղծելով գաղտնի կապեր նրա հետ հասկացան վերջինիս մտադրությունը և առաջարկեցին զինված ներխուժում իրականացնել Անգլիա³:

Մաքսուելը հանգամանալից շարադրել է այս հեղափոխության իրադարձությունների հաջորդականությունը, հատկապես շեշտելով այն հանգամանքը, որ ճիշտ է Վիլիելմը ցանկանում էր ռազմական ներխուժում կատարել, սակայն միևնույն ժամանակ նպատակ ուներ միջազգային հանրությանը և հենց անգլիացիներին ապացուցել, որ այս գործողությունը կատարվել է անգլիացիների խնդրանքով, քանի որ բազմաթիվ բողոքականներ վտանգ էին տեսնում կաթոլիկ գահակալների գահ բարձրանալու իրողության մեջ⁴:

Մանրագնսին ներկայացնելով հեղափոխության ընթացքը և իրադարձությունները հեղինակը անդրադառնում է ապստամբության արդյունքներին ապացուցելով, որ բոլոր իրադարձությունները կարծես թե միտում ունեին ամրապնդել Վիլիելմի իշխանությունը և Անգլիայի դիրքը Եվրոպայում: Ըստ հեղինակի՝ Ապարդյուն էին բոլոր այն միջոցառումները, որոնք կիրակվեցին գահակալի իշխանությունը սասանելու կամ առնվազն վերահսկելի դարձնելու համար⁵: Հեղինակը ներկայացնում է մի շարք փաստեր եզրահանգելով, որ նույնիսկ դրանք չկասեցրեցին թագավորական իշխանության հետագա ամրապնդումը: Նա մեջբերում է հետևյալը՝ «Չուր է կարծել, որ ազատության կողմնակիցները նոր հարձակումներ են սկսել Հալիֆաքսի մարքիզի դեմ և միևնույն ժամանակ ջանում են վերականգնել մարքիզ Քարմարտենի դեմ մեղադրանքը: Ապարդյուն է մտածել, որ նրանք բողոքում են Նոթինհեմի կոմսի դեմ, ով հանդիսանալով հեղափոխության թշնամի թագավորի խորհրդականների մեջ առաջնային դիրք է զբաղեցնում: Անտեղին է կարծել, որ նրանք գանգատվում են Իռլանդիայում բռնապետական կառավարության, ինչպես նաև Լիմեիքի պայմանագրի հողվածներում տեղի գտած չարաշահումների և բողոքականների հանդեպ ոչ պատշաճ վերաբերմունքի դեմ: Ապարդյուն է մտածել, որ նրանք մեղադրում են կաթոլիկներից գորամիավորումներ կազմավորելու և

² Israel, Jonathan I. (1991). "The Dutch role in the Glorious Revolution". In Israel, J.I. The Anglo-Dutch Moment. Essays on the Glorious Revolution and its world impact. Cambridge University Press, p. 105; Catharine Macaulay, The History of England from the Revolution to the Present Time in a Series of Letters to a Friend, Volume I (1778), pp. 10-26

³ Schwoerer, L.G. (2004). The Revolution of 1688-89: Changing Perspectives. Cambridge University Press, pp. 14-46

⁴ An Address to the People of England, Scotland and Ireland on the Present Important Crisis of Affairs (1775); pp. 1-29; The History of England from the Revolution to the Present Time in a Series of Letters to a Friend. Volume I (1778), pp. 10-29

⁵ The History of England from the Revolution to the Present Time in a Series of Letters to a Friend. Volume I (1778), pp. 89-220

մայրցամաք պատերազմի ուղարկելու և հարկադրական հարկեր սահմանելու համար»⁶:

Այս հատվածը պարզորոշ ցույց է տալիս, որ ճիշտ է մի փոքր խումբ այնուանենայնիվ բողոքում էր Վիլհելմի իշխանությունից և հեղափոխության արդյունքներից, սակայն վերջինիս հաջողվեց ամրապնդել իր և Անգլիայի դիրքերը:

Սակայն ավելի մանրագննին ուսումնասիրությունից հետո ես եկել եմ այն եզրահանգման, որ հեղինակը այս ամենը ներկայացնելով հանդերձ չի շտապում հաստատել իր կարծիքը, այլ միայն հաջորդող իրադարձությունների բնութագրումից և վերլուծությունից հետո միայն վերջնականացնում է հեղափոխության արդյունքները՝ ընդգծելով բոլոր ձեռքբերումները և թերությունները: Նա նշում է, որ հեղափոխությունից երեք տարի անց Անգլիան մայրցամաքում հայտնվեց ծանր կացության մեջ, երկրում հաստատվեց ռազմական ուժեղ համակարգը, ինչպես նաև հանրային պարտքը կրկնապատկվեց 2/3-ով՝ դառնալով 12 հազար ֆունտ ստերլինգինց մինչև երեք միլիոն չորս հարյուր տասնմեկ հազար վեց հարյուր յոթանասունհինգ ֆունտ ստերլինգ:

Այս հոդվածում ես նպատակ ունեմ ներկայացնել հեղափոխության արդյունքները ըստ Մաքաուլեյի ուսումնասիրությունների:

Առաջին կարևորագույն բարեփոխումը վերաբերում էր թագավորական իշխանության կերպափոխմանը: Այն ամրապնդելու համար Վիլհելմը իր ներքաղաքական առաջին ձեռնարկմամբ լուծեց գահաժառանգության հարցը:

Վիլհելմը հրավիրեց Ժամանակավոր պառլամենտ, որն իր առաջին նիստը գումարեց 1689 թ.-ի Հունվարի 22-ին քննարկելու համար Հակոբի գահագրկումից հետո նախատեսվելիք գործողությունների համապատասխան ուղղությունը: Վիլհելմը անկայուն զգաց իր դիրքում: Չնայած իր կինը նախորդել էր իրեն գահաժառանգության գծում, սակայն նա ցանկանում էր կառավարել որպես թագավոր, ով օրինական կերպով է բազմել գահին, այլ ոչ թե պարզապես ամուսին է: Վիլհելմը պահան-

ջեց, որ նա մնա թագավոր նույնիսկ իր կնոջ մահից հետո: Երբ թորինների կուսակցության մեծամասնությունը առաջարկեց հայտարարել Վիլհելմի կնոջը միակ կառավարիչ վերջինս վախեցրեց անմիջապես լքել երկիրը: Ավելին, Մարիամը հավատարիմ մնալով իր ամուսնուն մերժեց այս առաջարկը:

Համայնքների պալատը, որտեղ մեծամասնություն էր կազմում վիգերի կուսակցությունը արագորեն հասկացավ, որ գահը թափուր է մնալու և որ ավելի ապահով է, եթե կառավարիչը բողոքական լինի: Լորդերի պալատում ավելի շատ թորիններ կային, ովքեր սկզբում չհամաձայնեցին, սակայն երբ Վիլհելմը հրաժարվեց ինսամակալ լինել կամ համաձայնել դառնալ թագավոր միայն իր կնոջ կենդանության օրոք բանակցություններ ընթացան երկու պալատների միջև և Լորդերի պալատը վերջնականապես համաձայնեց, որ անհապաղ պետք է միջոցառումներ ձեռնարկվեն: Համայնքների պալատը առաջարկեց Վիլհելմին ընդունել «Իրավունքների Բիլլ»-ը և 1689 թ.-ի փետրվարի 13-ին Պառլամենտը հաստատեց այս փաստաթուղթը, որում նշվում էր, որ Հակոբը փախչելու փորձ անելով լքել էր թագավորությունը թափուր թողնելով գահը⁷:

Այսպիսով, գահը չառաջարկվեց Հակոբի նորածին որդուն, ով իրադարձությունների բնականոն ընթացքի դեպքում ակնհայտորեն կդառնար գահի միակ ժառանգորդը, այլ Վիլհելմին և Մարիամին, ովքեր դարձան համատեղ կառավարիչներ: Հեղինակը հատուկ շեշտադրում է այս իրողությունը մեջբերելով գահաժառանգության մասին օրենքը՝ «գահաժառանգության օրենքի համաձայն գահը պետք է գտնվի Օրանժ նահանգի կառավարչի և նրա կնոջ ձեռքին իրենց կենդանության օրոք»⁸:

Այս կարևորագույն իրադարձության հետ կապված Քեթրին Մաքաուլեյը գրում է հետևյալը՝ «Ժառանգակալության վերաբերյալ անօտարելի իրավունքը, որը սահմանվել էր եկեղեցու կողմից չեղյալ համարվեց Պառլա-

⁶ An Address to the People of England, Scotland and Ireland on the Present Important Crisis of Affairs (1775); pp.5-18 ; The History of England from the Revolution to the Present Time in a Series of Letters to a Friend. Volume I (1778), pp. 89-176

⁷ Jones, J. R. (1988). The Revolution of 1688 in England. Weidenfeld and Nicolson, pp. 10-28; Macaulay, Thomas Babington (1889). The History of England from the Accession of James the Second. Popular Edition in Two Volumes. I. London, pp. 100-133.

⁸ Marquess of Cambridge (1966). The March of William of Orange from Torbay to London – 1688. Journal of Society for Army Historical Research. XLIV. pp. 152-53.

մենտի կողմից և այսուհետ իշխանության միակ աղբյուրը համարվեց ժողովրդի հետ պայմանագիրը: Միաժամանակ հավատարմությունն ու պաշտպանությունը հայտարարվեցին փոխադարձ տերմիններ: Այսպիսով այս նշանավոր իրադարձությամբ ազգը հանդիսավորությամբ հրաժարվեց հավատարմություն դրսևորել Ստյուարտների արական գծի ներկայացուցիչների նկատմամբ վերջիններիս կողմից իշխանության չարաշահման և սահմանադրության օրենքները ոչնչացնելու կրկնվող փորձերի համար: Հաշվի առնելով բոլոր իրողությունները հեղափոխության կողմնակիցները ցանկացան իշխանության գլխին տեսնել մի գահակալող ընտանիքի, որը գահին բազմելու իրավունք կունենար ոչ թե ժառանգականության իրավունքով այլ ընտրությունների գործընթացով»⁹: Ուսումնասիրելով այս փաստերը ես եկել եմ այն եզրահանգման, որ Մաքաուլեյը ցանկանում է ներկայացնել, թե ինչպես է իրականում թուլանում, այլ ոչ թե ամրապնդվում միապետի բացարձակատական իշխանությունը՝ ճանապարհ հարթելով այլ մարմինների հանձինս պառլամենտի իրավունքների մեծացման և երկրի կառավարման ձևի կերպափոխման համար: Պատահական չէ, որ ես հողվածի սկզբում փորձեցի ներկայացնել այն փաստը, որ հեղինակը շեշտում է, որ բոլոր միջոցառումներով գահակալը նպատակ էր հետապնդում ամրապնդել իր իշխանությունը: Իհարկե սա ինչ-որ առումով ճիշտ է, սակայն այնուամենայնիվ բոլոր հանգամանքների վերլուծության միջոցով ակնհայտ է դառնում, որ հենց Փառահեղ հեղափոխությունից հետո է, որ թագավորական իշխանության մեջ սահմանափակումներ են նկատվում:

Ներպետական հաջորդ քայլը վերաբերում էր կրոնական հանդուրժողականությանը և թագավորական լիազորությունների սահմանափակմանը, որոնք նույնպես հանդիսանում էին հեղափոխության կարևոր արդյունքներ: Մրանք միտում ունեին ամրապնդել գահակալի իշխանությունը և ապահովել ներքին խաղաղություն՝ կասեցնելու համար արտաքին թշնամիներից սպառնացող վտանգը:

Վիլիելմը հավանություն տվեց և խրախուսեց կրոնի նկատմամբ 1689թ-ի «Հանդուրժողականության ակտ»-ի անցկացմանը, որը երաշխավորում էր կրոնական հանդուրժողականություն ցուցաբերել այլ ուսմունքների նկատմամբ:

1689թ-ի դեկտեմբերին ընդունվեց Անգլիայի պատմության մեջ սահմանադրական առումով ամենակարևոր փաստաթղթերից մեկը՝ «Իրավունքների Բիլլ»-ը: Այս փաստաթուղթը վերահաստատեց նախկին «Իրավունքների հռչակագրի» բազմաթիվ դրույթներ և սահմանափակումներ սահմանեց թագավորական արտոնությունների վերաբերյալ: Բազմաթիվ այլ դրույթների թվում սահմանվեց, որ թագավորը չի կարող չեղարկել Պառլամենտի կողմից ընդունված օրենքները, հարկեր հավաքել առանց պառլամենտի համաձայնության, խախտել իրավունքների խնդրագիրը, հավաքագրել բանակ խաղաղ ժամանակ առանց պառլամենտի համաձայնության արգելել բողոքականներին զենք կրել, անտեղի միջամտել պառլամենտական ընտրություններին, պատիժներ սահմանել պառլամենտի երկու պալատների անդամների համար, ովքեր արտահայտել են իրենք կարծիքը քննարկումների ընթացքում և այլն¹⁰: Գահակալի իշխանությունը նվազեցվեց այսպիսի սահմանափակումներով, սակայն նա ընտրեց պառլամենտի հետ կոնֆլիկտի մեջ չներգրավվելու քաղաքականությունը և համաձայնեց ենթարկվել օրենքին: Քեթրին Մաքաուլեյի ներկայացրած փաստերից ակնհայտ է դառնում, որ Վիլիելմի գահակալությամբ էականորեն սահմանափակվում է թագավորի լիազորությունների տիրույթը՝ հիմք ստեղծելով պառլամենտակենտրոն կառավարման համակարգ ստեղծելու համար: Վիլիելմը որդեգրում է այս քաղաքականությունը՝ հաշվի առնելով իհարկե արտաքին և ներքին հակասությունները:

Մաքաուլեյը թագավորական իշխանության սահմանափակման և միևնույն ժամանակ պառլամենտի լիազորությունների մեծացման հետ մեկտեղ ներկայացնում է նաև այն իրավունքները, որոնք դեռևս գտնում էին թագավորի ձեռքին: «Թագավորը ազատ էր գումարելու, հետաձգելու կամ ցրելու պառլամենտ-

⁹ The History of England from the Revolution to the Present Time in a Series of Letters to a Friend. Volume I (1778), pp. 188-255

¹⁰ Sowerby, Scott (2013). Making Toleration: The Repealers and the Glorious Revolution. Harvard University Press, pp. 75-192

ները, իրավունք ուներ ընտրելու իրեն ենթակա խորհուրդը, նշանակելու երկրի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին՝ այսինքն բանակի, նավատորմի հրամանատարական կազմերին և հոգևոր աստիճանակարգության ներկայացուցիչներին: Գահին էր պատկանում նաև ոստիկանական համակարգը համակարգելու իրավունքը»¹¹:

Չնայած այն հանգամանքին, որ բրիտանացիները հիմնականում ընդունեցին Վիլիելմին և Մարիամին որպես իրենց օրինական գահակալներ երկրի համար մեծ կարևորություն ունեցող մի փոքր խումբ հրաժարվեց ընդունել գահաժառանգության նրանց իրավունքը: Հետաքրքրական է այն փաստը, որ նրանք հավատում էին թագավորների իշխանության աստվածային իրավունքին, ըստ որի միապետների իշխանությունը բխում է ուղղակիորեն Աստծուց այլ ոչ թե ձեռք է բերվում ընտրության միջոցով¹²: Սա իմ կարծիքով Անգլիայի պատմության շրջադարձային փուլերից մեկն է, քանի որ դինաստիական փոփոխությամբ հիմքեր է ստեղծվում նաև կառավարման համակարգի հետագա փոփոխության համար, մասնավորապես էականորեն փոփոխվում է թագավորի իշխանության բխման վերաբերյալ համոզմունքը:

Այս քաղաքականությունը պայմանավորված էր նաև հետևյալ հանգամանքով: Իռլանդիայում դեռևս պահպանվում էր կաթոլիկների իշխանությունը, որոնք հավատարիմ էին Հակոբ I-ին և ֆրանկ-իռլանդական յակոբիստներին և ովքեր ժամանել էին Ֆրանսիայից ֆրանսիական ուժերի հետ 1689 թ.-ի մարտին միանալու համար Իռլանդիայում տեղի ունեցող պատերազմին և պայքարելու Դերրին պաշարած բողոքականների դիմադրության դեմ¹³:

Հեղափոխության մյուս նշանակալից արդյունքը վերաբերում էր ներպետական ուժերի հարաբերակցության հարցին: Գահակալը փորձում է հավասարակշռել քաղաքական

կուսակցությունների դերակատարությունը՝ վարելով համեմատաբար չեզոք քաղաքականություն: Մաքաուլեյը այստեղ ներկայացնում է պառլամենտում կուսակցությունների թվային հարաբերակցությունը, նրանց և թագավորի փոխհարաբերությունները, ինչպես նաև ընդգծում է կարևորագույն հարցերի որոշման տեսանկյունից յուրաքանչյուր քաղաքական ուժի դերակատարությունը:

Վիլիելմի օրոք երկիրը քաղաքականապես բաժանված էր երեք կուսակցությունների, մասնավորապես յակոբականների¹⁴, թորիսների¹⁵ և վիգերի¹⁶: Գահին բազմելու համար Վիլիելմը մեծապես պարտական էր վիգերի կուսակցությանը: Վերջիններս աջակցությամբ որոշում ընդունվեց համաձայն որի որոշակի գումար պետք է հատկացվի թագավորական ընտանիքի կարիքների համար (12 հազար ֆունտ ստերլինգ խաղաղության ժամանակ), իսկ ստացված հարկերի գումարի մյուս մասը պառլամենտը կտնօրինի այնպես ինչպես ցանկանա: Միապետին հատկացվող այս գումարի և վերջինիս կարճ ժամանակահատվածով տրվելու փաստը հանգեցրեց նրան, որ թորիսների կուսակցությունը մի որոշ ժամանակ սկսեց գործել վիգերի կուսակցության հետ համատեղ¹⁷:

Վիգերի կուսակցության հաջորդ ձեռնարկումը վերաբերում էր այն իրավախախտներին, ովքեր ակտիվ գործունեություն էին

¹⁴ Քաղաքական կուսակցություն, որը հիմնադրվելով Ֆրանսիայում սկսել է գործունեություն ծավալել և ազդեցություն ունենալ նաև Անգլիայում: Հատկանշական է այն փաստը, որ այս կուսակցությունը հանդիսանալով կաթոլիկության ջատագովներից մեկը բազմիցս փորձեր է արել գահընկեց անելու բողոքական ուսմունքի հետևորդներին:

¹⁵ Քաղաքական կուսակցություն, որը հայտնվել է պատմության թատերաբեմում 17-րդ դարում, մասնավորապես 1678թ-ին: Իշխանության դեկր ստանձնել են 1783 և 1830թթ-ի միջակայքում: Հատկապես նշանակալի գործունեություն են ծավալել Փառահեղ հեղափոխության տարիներին:

¹⁶ Քաղաքական կուսակցություն XVII-XIX դարերում: Առաջացել է XVII դարի 70-ական թվականների վերջին, որպես բուրժուականացած արիստոկրատիայի, ինչպես նաև բուրժուազիայի շահերն արտահայտող քաղաքական միավորում, որը դեմ էր թագավորական բացարձակապետական պետության վերականգնմանը: 1688-1689 թթ. Փառահեղ հեղափոխությունից հետո առժամանակ անցել են իշխանության գլուխ:

¹⁷ Black, Jeremy. *Walpole in Power* (2001), pp. 10-188; *The History of England from the Accession of James I to that of the Brunswick Line*, Volume 1, 10, 19, 26, 110, 115, 220, 450

¹¹ Speck, William Arthur (1989). *Reluctant Revolutionaries. Englishmen and the Revolution of 1688*. Oxford University Press, pp. 55-79; *The History of England from the Revolution to the Present Time in a Series of Letters to a Friend. Volume I* (1778), pp. 211-310

¹² Beddard, Robert (1988). *A Kingdom without a King: The Journal of the Provisional Government in the Revolution of 1688*. Phaidon, pp. 147-185

¹³ Childs, John (1980). *The Army, James II, and the Glorious Revolution*. Manchester University Press, pp. 1-98

ծավալել նախորդ գահակալի օրոք: Վերջիններս զրկվեցին քվեարկելու իրավունքից: Մա ըստ իս միակ միջոցառումն էր, որը հնարավորություն կտար նրանց վերամոդելավորել կառավարությունը լավ-կարգավորված միապետության իրենց կանխամտածված պլանը իրագործելու համար:

Չնայած վիզերը Վիլիելմի քաղաքականության ամենահավատարիմ կողմնակիցներն ու պաշտպաններն էին, նա սկզբում միննույնն է վարում էր Պառլամենտում վիզերի և թորինների միջև հավասարակշռման քաղաքականություն: Հալիֆաքսի իշխանը, ով մեծ հեղինակություն ուներ երկրում շահեց Վիլիելմի վստահությունը նրա կառավարման հենց սկզբում: Վիզերի կուսակցությունը, որը մեծամասնություն էր կազմում պառլամենտում ակնկալում էր իշխանությունը իր ձեռքը վերցնել նաև կառավարությունում, սակայն նրանք մեծ հիասթափություն ապրեցին, երբ Վիլիելմը մերժեց նրանց: Այս «հավասարակշռված» մոտեցումը կառավարության ձևավորման մեջ տեղի ունեցավ մինչև 1690թ-ը, քանի որ պայքարող քաղաքական ուժերը անհնարին դարձրեցին կառավարության համար իրականացնել արդյունավետ քաղաքականություն և Վիլիելմը նոր ընտրություններ կազմակերպեց այդ տարվա սկզբում¹⁸:

Հետագոտելով հեղինակի այս և մյուս աշխատությունները կարելի է գտնել, որ նա հատկապես շեշտում է, որ Վիլիելմի կառավարման ժամանակահատվածում ընդունվեց «Փոխհատուցման մասին» փաստաթուղթը: Այս փաստաթուղթով թագավորը հնարավորություն ստացավ հավասարակշռել կուսակցությունների գործունեությունը: Այսինքն ես կարծում եմ, որ այս և մի շարք քայլերով միապետը նպատակ ուներ ամրապնդել իր իշխանությունը, որը երբեմն ողջունվում էր տարբեր ուժերի կողմից, քանի որ նրանք վերջինիս իշխանության կայունությունը դիտարկում էին որպես անհրաժեշտ պատվար եկեղեցու, օտար թշնամիների և ներքին քաղաքական ուժերի բռնակալության դեմ:

1690թ-ի պառլամենտական ընտրություններից հետո Վիլիելմը սկսեց նախապատվություն ցուցաբերել թորինների կուսացության

նկատմամբ: Մինչդեռ թորինները կողմնակից էին թագավորի արտոնությունների պահպանմանը, Վիլիելմը հայտնաբերեց, որ վերջիններս այնքան էլ չեն խրախուսում թագավորի քաղաքականությունը, երբ նա պառլամենտին խնդրեց իրեն աջակցել Ֆրանսիայի հետ շարունակվող պատերազմի ընթացքում: Արդյունքում Վիլիելմը սկսեց կրկին նախընտրել վիզերի կուսակցությունը: Ուսումնասիրության արդյունքում հետաքրքրական է մատնանշել, որ հենց վիզերի կառավարությունն է պատասխանատու անգլիական բանկի ստեղծման համար՝ հետևելով իհարկե Ամստերդամի բանկի օրինակին: Այս իրողությունը պատահական չէ, որ եղելություն դարձավ հենց Վիլիելմի օրոք, քանի որ վերջինս Նիդերլանդների կառավարիչն էր:

Այսպիսով ամփոփելով հոդվածում վերոնշյալ հիմնահարցերը ես եկել եմ հետևյալ եզրահանգումներին: Նախ և առաջ տեղի ունեցած հեղափոխությունը իսպառ վերացրեց Անգլիայում կաթոլիկության վերահաստատման որևէ հնարավորություն: Այսինքն գահաժառանգության մասին օրենքի բուն էության փոփոխման հետ մեկտեղ, համաձայն որի այսուհետ տիրակալը գահին բազմելու համար պարտական է ոչ թե գահաժառանգության Աստվածային օրենքին, այլ ժողովրդի միջոցով իր իշխանության տիրանալու փաստին: Միաժամանակ անգլիկան եկեղեցու դերակատարությունը ամրապնդելու և կաթոլիկ աշխարհից եկող վտանգը կասեցնելու նպատակով այս պահից սկսած բացառվում էր կաթոլիկ գահակալի տիրապետությունը: Այս ամենից պարզ է դառնում, որ տեղի է ունեցել գահակալի իշխանության կերպափոխման երևույթ: Ուսումնասիրելով Մաքսուվեյի աշխատությունները ես եկել եմ այն եզրահանգման, ըստ հեղինակի Հակոբին գահընկեց անելու իրողությամբ սկսվել է ժամանակակից Անգլիայի պառլամենտական դեմոկրատիան: Հետևաբար ակներև է, որ այս հեղափոխությամբ տեղի է ունեցել տարբեր քաղաքական ինստիտուտների ուժերի վերադասավորում և գործառույթների փոփոխություն հանգեցնելով պառլամենտի դերակատարության մեծացմանը: Հեղափոխության մյուս արդյունքը, որը ներկայացվում է հոդվածում վերաբերում է կրոնական հանդուրժողականությանը: Այս իրողությունը պատահական չէ, որ տեղի է

¹⁸ The History of England from the Revolution to the Present Time in a Series of Letters to a Friend. Volume I (1778),

ունենում այս գահակալի և փառահեղ հեղափոխության ժամանակաշրջանում: Կրոնական հանդուրժողականության երևույթը նոր չէ, սակայն ապացուցվեց, որ իշխանության կերպափոխման և ներքին, արտաքին քաղաքական իրավիճակների կայունացման համար լավագույն կովաններից մեկն է, որը նաև կիրառվում է այդ պահից մինչև օրս: Վերջին արդյունքը, որը ներկայացվում է հողվածում կապված է պետության մեջ քաղաքական կուսակցությունները հավասարակշռելու գահակալի քաղաքականության հետ: Հետաքրքրական է այն փաստը, որը Անգլիան այս իրողությամբ աչքի ընկնող առաջին պետություններից մեկն է, քանի որ արդեն Վիլիելմի օրի-

նակով տեսնում ենք որ վերջինս պետք է հաշվի նստեր տարբեր քաղաքական խմբավորումների հետ՝ միաժամանակ կամ հավասարակշռելով վերջիններիս դերակատարությունը, կամ ապավինելով այս կամ այն քաղաքական ուժի օգնությանը՝ ցանկանալով բազմել գահին, կամ վարելով համապատասխան չեզոք քաղաքականություն երկրի ներքին կայուն վիճակը ապահովելու և արտաքին թշնամուց սպառնացող վտանգը կասեցնելու համար: Արդեն իսկ այս հանգամանքով ևս կարելի է եզրակացնել, որ ևս մեկ լծակ է հայտնվում գահակալի բացարձակ իշխանությունը սահմանափակելու համար:

Памятники армянской архитектуры и топонимики на Кипре

Погосян Г. Г. /Хахбакян/
Общественный институт политических и социальных исследований
Черноморско-Каспийского региона (Армения, Ереван)
gagikp@mail.ru

Ключевые слова: Кипр, армяне, геноцид, переселение, диаспора, архитектура, монастырь, церковь, фрески, часовня, школа, крепость, памятник, кладбище, топонимика, село, улица.

Կիպրոսի հայկական ճարտարապետական եւ տեղանվանական հուշարձանների ուսումնասիրման շուրջ

Պողոսյան Գ. Հ. /Խաղբակյան/
Մեկծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական եւ սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ /Հայաստան, Երևան/
gagikp@mail.ru

Ամփոփում. Հոդվածում ներկայացված է «Ճարտարապետական եւ տեղանվանական հայկական հուշարձանները աշխարհում» բազմահատորյա ատլաս-դիվանից մի գլուխ, որն նվիրված է Կիպրոսին: Հոդվածում համառոտ ներկայացվում է գաղթօջախի ստեղծման եւ զարգացման պատմությունը, տարածման աշխարհագրությունը, եկեղեցու, կրթության և պարբերական մամուլի իրավիճակը: Հոդվածի հիմնական մասն է կազմում Կիպրոսի հայկական ճարտարապետական ու տեղանվանական հուշարձանների ցուցակ-աղյուսակը, որի վերջում զետեղված է գրականության ցանկ:

Կիպրոս կղզում հայերի մասին առաջին գրավոր հիշատակումները վերաբերում են IV դ.: Փոքրաթիվ հայ համայնքը ավելանում է 578 թ., երբ Բյուզանդիայի ապագա կայսր Մորիկը բռնի Կիպրոս է տեղափոխում Աղձնիքի եւ Մերձեփրատյան շրջանների ապստամբներին: XII-XIV դդ. կիպրահայ գաղութը նոր լիցք է ստանում Մերձավոր Արեւելքում բազմաթիվ պատերազմներից կղզում փրկություն որոնողների շնորհիվ, մասնավորապես Կիլիկյո Հայաստանի անկումից հետո: Հետագա օսմանյան տիրապետության շրջանում համայնքը համարյա վերանում է, սակայն նորից ստվարանում՝ համիդյան ջարդերից եւ քեմալական ցեղասպանությունից փրկվողներով: 1974 թ. Հյուսիսահին Կիպրոսի թուրքական զավթումից մեծ վնաս կրեց եւ համայնքը եւ ազգային պատմամշակութային ժառանգությունը:

Վճռորոշ բառեր Կիպրոս, հայեր, ցեղասպանություն, գաղթ, Սփյուռք, ճարտարապետություն, վանք, եկեղեցի, որմնանկար, մատուռ, դպրոց, ամրոց, հուշարձան, գերեզմանատուն, տեղանուններ, գյուղ, փողոց:

The Study of the Monuments of Armenian Architectures and Toponymy in the Cyprus

Poghosyan G. H. /Khaghbakyan/
Public Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region (Armenia, Yerevan)
gagikp@mail.ru

Abstract: The article presents the head of a multi-volume atlas of the catalog «The monuments of Armenian architecture and place names abroad». It presents an overview of the history and development of the community, the geography of its settlement, the state of the church, education and Armenian media. The main part of the article is a table-list of Armenian monuments of architecture and toponymy in Cyprus, after which a list of literature is given.

The first written references to the presence of Armenians date back to the 4th century. In 578, the future Byzantine emperor Mauritius forcibly relocated to Cyprus several thousand rebelling Armenians from the regions of Agdznik and Efrat, thereby increasing the existing small community. In the XII-XV centuries the community was replenished at the expense of refugees seeking salvation on the island from wars on the mainland, in particular, after the fall of Cilicia Armenia. During the period of Ottoman rule the community practically dried up. A new stream of refugees fleeing from the Turkish massacre (1890s - 1922) again increased the community. The Turkish occupation of the northern part of the island in 1874 caused serious damage to both the Armenian community and the monuments of the Armenian cultural heritage on the island.

Keywords: Cyprus, Armenians, Genocide, Migration, Diaspora, Architecture, Monastery, Church, Fresco, Chapel, School, Castle, Monument, Cemetery, Toponyms, Village, Street.

История. География.

Упоминания об армянах на Кипре восходят к глубокой древности, однако письменные упоминания относятся к IV в. В Никосии уже в V в. имела армянская община.

Начало возникновения крупных общин на острове было положено в 578 г., когда будущий византийский император Маврикий насильственно переселил на Кипр несколько тыс. восставших армян из районов Агдзника и Ефрата, увеличив тем самым имевшуюся малочисленную общину.

В период арабского владычества (648-958) состояние общины было тяжелым.

В период византийского владычества сюда вновь было перевезено значительное количество армян. Так император Иоанн II Комнин переселил на Кипр все население армянского города Тил-Хамтун (1136-1138). А деспот Кипра Исаак Комнин после свадьбы с дочерью князя Тороса II Рубиняна привез с собой армянских воинов (1185).

В период существования Кипрского царства (1192-1489) во главе с феодальным домом Лузиньянов, армянская община увеличивалась и процветала.

В XIII в. община пополнилась беженцами после падения Иерусалима (1267) и Акры (1291).

В период расцвета Киликийской Армении остров служил местом ссылки. В XIV в. община значительно пополнилась за счет изгнания на остров королем Киликии Ошином большого количества недовольных решением латинфильского совета в Сисе (1309); беженцев из Киликии после нападения сарацинов (1322) и мамелюков (1335 и 1346).

В XV в. после падения Киликийского армянского царства, на Кипр переселилось несколько десятков тыс. армян.

Период венецианского правления (1489-1570) в целом имел благотворное влияние.

Последующее 300-летнее османское правление привело к массовой эмиграции. Так в начале английского правления (1878) на острове было всего 150 армян.

Вследствие зверской политики в Османской империи: гамидовских избиений (1894-1896), резни в Адане (1909), геноцида (1915), а также

массовой резни и выселения армян из Киликии (1920-22), на Кипре нашли приют ок. 10 тыс. армян.

Начавшиеся турко-греческие столкновения (1963-64) и последующее турецкое вторжение (1974) приведшее к оккупации северного Кипра, вынудили армян к частичному исходу.

Ныне на Кипре проживает ок. 2,5 тыс. армян, из коих Никосии ок. 1200 чел., в Ларнаке ок. 400 чел., в Лимасоле ок. 250 чел., в Фамагусте ок. 130 чел. и в деревне Арменохори ок. 170 чел..

Церковь.

Католикос Хачик I в 973 г. учредил армянское епископство на Кипре с центром в Никосии (арм. Առաջնորդարան շրջան Կիպրոսի).

В XII в. в Фамагусте было создано второе епископство ААЦ.

В 1519 г. булой папы Льва X было закреплено старшинство армянского прелата над коптским, маронитским и якобинским прелатами.

В XVI в., до захвата острова турками (1570), упоминаются уже два епископства, одно в Никосии, другое в Фамагусте.

До геноцида 1915 г. церкви Кипра составляли епархию католикосата Большого Дома Киликии. Затем они входили в состав Иерусалимской патриархии, а с 1930 г. вновь были возвращены в состав Киликийского католикосата. Ныне в епархии действуют три церкви (см. табл.). Епархиальный центр находится в столице.

Ранее на Кипре действовали три монастыря. Все оказались в зоне турецкой оккупации. Самый крупный из них, монастырь Св. Макария (греч. Αγίου Μακαρίου), находился в Киренейских горах, был заброшен со времени оккупации турками северного Кипра. Ныне находится в развалинах. Остальные церкви в оккупационной зоне находятся в аналогичном состоянии (см. табл.).

В период появления франков в регионе, на Кипр прибыли армяно-католики из Армянского королевства Киликии. О наличии церковной структуры сведения отсутствуют. Для богослужения использовались: базилика Св. Лазаря в Ларнаке, церковь Св. Креста в Никосии и церковь Св. Богоматери в Фамагусте. В XVI в. наиболее крупной армяно-католической общиной (до 1000 adeptов) была община в Фамагусте с культовым центром в церкви Св. Сергия.

Наиболее поздней из армянских церквей на Кипре возникла армянская евангелистская церковь, с одной церковью в Никосии, которая осталась в зоне турецкой оккупации и ныне используется в качестве пошивочной мастерской.

⁵⁰ **Республика Кипр** (греч. Κυπριακή Δημοκρατία; тур. Kıbrıs Cumhuriyeti, англ. Republic of Cyprus) – третий по величине остров в Средиземном море. С 1960 является независимым государством, за исключением двух участков территории под военными базами, которые оставила в своём владении Великобритания (Акротири и Декелия). Столица и крупнейший город – Никосия. В следствии турецкого вторжения в 1974 году остров был фактически разделён на греческую (южную) и турецкую (северную) части.

Образование.

Первые армянские школы на Кипре действовали при церквях.

Первую школу в Никосии основал в 1870 г. архимандрит Варган Мамиконян. В 1886 г. для нее было построено отдельное здание и названа была школой “Вардананц”.

В дальнейшем были открыты самостоятельные школы и один институт (см. табл.).

В 1972 году все школы приняли название Нарек (греч. Εθνικά Σχολεία Ναρέκ, арм. Նարեկ Ազգային Վարժարաններ). Образовательные учреждения координируются комитетом (греч. Σχολική Εφορεία Αρμενικών Σχολείων, арм. Վրարանայ Վարժարաններու նախարարություն).

Организации.

Община на Кипре управляется Армянской Этнархией (арм. Ազգային Իշխանություն) осуществляется через Епархиальный и Административный Совет.

Епархиальный Совет (арм. Թեմական Ժողով), состоит из Предводителя епархии, двух священников и двенадцати избранных мирян (7 от Никосии, 3 от Ларнаки, по одному от Лимассола и Фамагусты).

Административный Совет (арм. Վարչական Ժողով), состоит из семи лиц, назначенных Епархиальным Советом под председательством Предводителя епархии.

Имеются также местные приходские комитеты (арм. բաղնիքային հոգաբարձություններ), по одному в Никосии, в Ларнаке и в Лимассоле), комитет по христианскому обучению (арм. Քրիստոնեական դաստիարակութեան յանձնախումբ) и женский комитет (арм. Տիկնանց յանձնախումբ).

Комитету по христианскому обучению подчинены воскресные школы (арм. Վերականգնողական վարժարաններ) и молодежный комитет (арм. Երիտասարդական յանձնախումբ).

Кроме того на Кипре действуют ряд общественных, политических, культурных, благотворительных, спортивных и молодежных организаций.

Одними из первых организаций были: “союз поддержки бедных” (Никосия, 1900), “Армянский клуб” (1905), филиал “Общеармянского благотворительного союза” (арм. Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միություն (ՀԲԸՄ), англ. Armenian General Benevolent Union (AGBU)) (1913) и т.д.

Кроме того имеются: молодежно-спортивные организации, например, “Союз армянской молодежи” (арм. Հայ Երիտասարդաց Միու-

թիւն, англ. Armenian Young Men's Association) (1934), “Армянская Молодежная Федерация Кипра” (арм. Վրարանի Երիտասարդակա Միություն, англ. Armenian Youth Federation of Cyprus) (1977); благотворительные организации, такие как “фонд Каладжян” (англ. Kaladjian Foundation), основанный братьями Петросом и Акопом Каладжянами в 1984 г. и “Парос траст” (англ. Pharos Trust), посвященный содействию развития искусства и гуманитарных наук.

СМИ.

До сегодняшнего дня на Кипре издавалось ок. Двух десятков наименований армянской периодики⁵¹, первой из которых был “Вестник” (арм. Տեղեկագիր) (Никосия, 1901). Некоторые современные издания имеют и электронные версии, например, газета “Ардзаганк”⁵², а также исключительно электронные версии “Кипра-хайер”⁵³.

Кроме того имеются веб-порталы у армянских традиционных партий и самой общины, например: “Официальный сайт армян-киприотов”⁵⁴ и “Первый портал только армян-киприотов”⁵⁵.

Разное.

Парламент Кипра стал одним из первых законодательных органов в мире, который своими резолюциями в 1982 и 1990 годах признал Геноцид армян, а 2 апреля единогласно принял законопроект о криминализации отрицания Геноцида армян. Согласно принятому законопроекту, за отрицание Геноцида армян на Кипре грозит наказание в виде 5 лет лишения свободы и штрафа в размере 10 тысяч евро.

⁵¹ В Никосии с 1900 по 2003 гг. издавалось 10 газет, в Ларнаке с 1923 по 1995 гг. – 5 газет и одна газета издавалась вначале в Ларнаке, а затем в Никосии. Еще 3 периодических издания было у Образовательного института Мелконян: журналы Айг (Այգ, Αγγή) и Аяцк (Հայեազգ, Ματιά), газета Цолк (Յոլք, Αναλαμπή).

⁵² “ԱՐԶԱԳԱՆԿ կիպրահայ գաղութից” на армянском и английском языках с 2006 года. www.artsakank.com.cy; editor@artsakank.com.cy Адрес: P.O.Box 21171, CY 1503, Nicosia – Cyprus.

⁵³ Электронный журнал на английском языке “Gibrahayer e-Magazine” (The largest circulation Armenian online e-magazine on the Internet) www.gibrahayer.com . Адрес: Armenia street 32, Floor 4 & 5, No. 401. P.O.Box 24609 Nicosia 1301 – Cyprus. Tel.: (+357) 22516688, Mob.: (+357) 99437073. Email: info@gibrahayer.com.

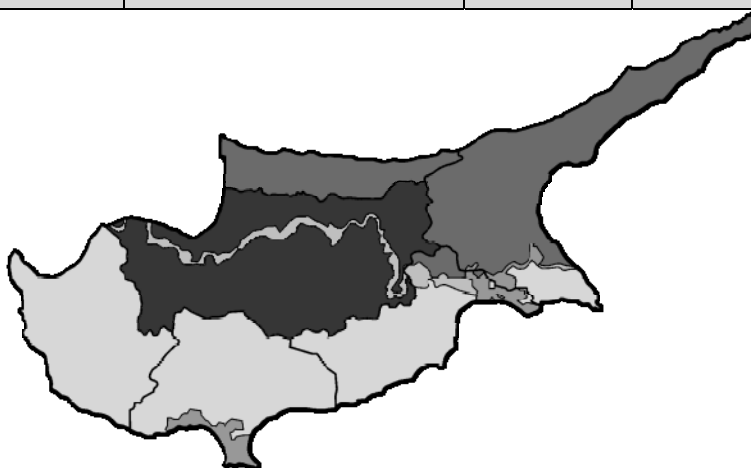
⁵⁴ Портал на армянском, английском и греческом языках (англ. The Official Site of Cyprus Armenians) - www.cyprusarmenians.com

⁵⁵ Портал на английском языке (англ. The First & Only Cyprus Armenians Portal) - www.hayem.org . Адрес: Omonias 30, 3052 Limassol – Cyprus. Tel.: +357 25 573000, +357 99 636264.

Таблица-перечень памятников архитектуры и топонимики

н/н	Объект	Наименование	Адрес и контакты	Год	Вид
-----	--------	--------------	------------------	-----	-----

Епархия (округ) Никосия¹

1.	церковь	Св. Георгия	Местонахождение неизвестно, Nicosia ²	V в.	Не сохранилась
2.	квартал	Армянский	Арμενομαχαλλάς Armenian quarter. Ныне находится на оккупированной части, в районе кварталов: Arabahmet и Karamanzade, Nicosia	Уп. с XII в.	
3.	ворота	Армянские	Находились в армянском квартале, Nicosia	Уп. в XII-XIV вв.	Не сохранились

¹ **Епархия (округ) Никосия** (греч. *επαρχία* Λεμεσού, англ. Nicosia District, тур. Lefkoşa Bölgesi) – округ Республики Кипр. Северная (меньшая) часть аннексирована Турцией. Административный центр – город Никосия. Состоит из десяти общин две из которых Гузельюрт и Левкоша находятся на территории частично признанной Турецкой Республикой Северного Кипра.

² **Никосия (Лэфкосия)** (греч. Λεωκόσια, тур. Lefkoşa) – город, административный центр Кипра. Разделена между греческим и турецким секторами.

4.	монастырский комплекс	Армянский Ранее называлась Benedictine Abbey of Our Lady of Tutе	Находился в армянском квартале. Ныне на оккупированной территории, Şht. Mehmet Hüseyin Sk, Karamanzade quarter, Nicosia	XIII в. (бенедиктинский) с 1571 г. армянский Рест. 2015	 До 1963 г.
5.	церковь	Св. Богоматери Ранее называлась Notre Dame de Tutе	Находится в монастырском комплексе на оккупированной части, рядом с буферной зоной, Там же	Осн. 1116 Рест. 1688, 1884, 1904, 2015	
6.	притвор-галерея	прицерковная	Находится в монастырском комплексе, у северной стены церкви Св. Богоматери, Там же	1688	
7.	колокольня	монастырская (на средства Апетика Наврузяна из Константинополя)	Находится в монастырском комплексе, возведена на северном крыле церкви Св. Богоматери, Там же	1860	
8.	здание	епархиальный центр	Находится в монастырском комплексе, западнее церкви Св. Богоматери, Там же	XVIII-XIX вв.	
9.	ограда с воротами	монастырская	Ограда находится вокруг монастырского комплекса, ворота со стороны ул. Виктория (οδός Βικτωρίας). Ныне на оккупированной территории Şht. Salahi Şevket Sk., Karamanzade quarter, там же		
10.	дом	Синаняна	Находится в армянском квартале рядом с монастырским комплексом, там же	XVIII в.	
11.	лапидарная надпись	шестистрочная на армянском языке ³ с изображением часов	Камень с изображением часов вмонтирован в стену старого дома Синаняна, там же	01.09.1791 13.09.1801 15.09.1805	

³ На камне имеются три даты: 1791 և Եւոյնէ վրէր ի ի ն տէ / 1801 թ. և Եւոյնէ վրէր 13 / է 1805 և Եւոյնէ վրէր 15

12.	особняк	Меликянов	Находится в армянском квартале рядом с монастырским комплексом, восточнее церкви, там же	XVIII-XIX вв.	
13.	школа	Вардананц тганер	Находилась в армянском квартале рядом с монастырским комплексом на центральной ул. Виктория, Nicosia	Осн. 1870 Постр. 1886 Закр. 1921	
14.	школа	Шушанян девичья	Находилась рядом с предыдущей школой, Nicosia	Осн. 1902 Закр. 1921	
15.	школа	Меликян ⁴	Находится в армянском квартале севернее церкви, там же	1921 Рест. 2015	
16.	школа	Меликян-Узунян ⁵	Находится в армянском квартале северо-западнее церкви и западнее школы Меликян, там же	1938	До 1963. После захвата территории турками, перемещена в один из корпусов института Мелконян до 1972 г.
17.	здание	филиал “Общеармянского благотворительного союза”	Armenian General Benevolent Union (AGBU). Находилось в армянском квартале напротив церкви Св. Богоматери, Там же	1957	
18.	памятник	В память жертв Геноцида армян ⁶ (архитектор Каро Палян)	Находился в армянском квартале рядом с монастырским комплексом на оккупированной части, Nicosia	24.04.1932 Разрушен турками в 1964 г.	
19.	церковь	Армянская евангелистская	Находится в армянском квартале рядом с монастырским комплексом на оккупированной части. Ныне используется как швейная фабрика, Nicosia	28.07.1946	
20.	здание	Союз армянской молодежи	Armenian Young Men's Association (AYMA). Находилось в армянском квартале, ныне на оккупированной территории Tanzimat Sk., Karamanzade quarter, Nicosia	1961	

⁴ Основана на средства Арутюна Меликяна (арм. Հարություն Մելիքյան), путем объединения предыдущих двух школ.

⁵ Достроены дополнительные два помещения на средства Тиграна Узуняна (арм. Տիգրան Ուզունյան).

⁶ Յիշատակարան մէկ միլիոն Հայ նահատակաց 24 Ապրիլ 1915ի կանգնեցաւ կոթողը 24 Ապրիլ 1932 ի Կիպրոս

21.	кладбище	Старое армянское (использовалось до 1931 г.) “Айп”	Κοιμητήριο Αιπ Ayp cemetery Находится рядом на углу λεωφ. Μάρκου Δράκου и οδός Χαράλαμλου Μαύσκου на границе с буферной зоной между кварталами Ayios Andreas и Tophane, Nicosia	С XV в. Зарег. с 1877 Рест. 2009	 35°10'33.36"N 33°21'14.66"E
22.	надгробие	Степана Папазяна	Находится на старом армянском кладбище “Айп”, Там же	20.08.1875	
23.	мемориальная плита	Содержит имена 419 усопших с 1877 по 1931 гг.	Установлена на старом армянском кладбище “Айп”, Там же	2010	
24.	часовня ⁷	Св. Павла	Saint Paul's chapel , παρεκκλήσι Αγίου Παύλου на старом армянском кладбище, Там же	1892 Рест. 2008	
25.	мемориальные доски	Строительные на армянском языке ⁸	Вмонтированы над дверью часовни Св. Павла, Там же	1892	
26.	Ограда и ворота	кладбищенские	Вокруг старого армянского кладбища и часовни Св. Павла, Там же	1888	
27.	лапидарная надпись	Строительная на армянском языке ⁹	Вмонтирована в арку над воротами в кладбище, Там же	1888	
28.	улица	Арама Узуняна	οδός Αράμ Ουζουνιάν, Tophane quarter, Nicosia		Протяженность: 170 м

⁷ Построена на средства завещанные Павлом Отанджяном (арм. Պաղըս Օտանձյան) из Константинополя.

⁸ Обе доски вмонтированы над дверью в часовню. Первая с внешней стороны: *Կառուցուի և տաճարս ՚ի հիմանց յանուն Ս. Առաքելոցն Պողոսի արդեամբ բարեպաշտ Օտանձեան Պողոսի Կ. Պոլսեցոյ. Յամի Տ՛նն 1892*: Вторая с внутренней стороны: *Կառուցուի մատուռս արդեամբ Օտանձեան Պոստոսի, մասնակցութեամբ արկեղ Եկեղեցոյ Հայոց ազգի, Յ՛ Առաջնորդութեամբ Տ. Խորենայ Կարդայպետի, Յ՛ Ասի Տեանն 1892* ի:

⁹ *Խաչն փայլի ՚ի յարեւելից ե՛օ – ՚ի հիմանց կառուցուի շրջապատ Գերեզմանատանս Լուսարչ ՚ն Հայոց արդեամբք ժողովրդեան. յամին 1888*:

29.	институт	Мелконян ¹⁰	Melkonian Institute, Ινστιτούτο Μελκονιάν, PO Box 21907, Lemesou Ave., Λεωφ. Λεμεσού, 1514, Aglantzia ¹¹ - Nicosia	1924 Офиц. признан в 03.1940 Зкрыт 2005	
30.	памятник	Мемориал братьям Григорию ¹² и Карапету ¹³ Мелконянам	Установлен во дворе института Мелконян, между двумя корпусами, Там же	Залож. 24.04.1954 Откр. 15.01.1956	
31.	памятник	Армянскому алфавиту	Установлен лицом к мемориалу братьев Мелконян у торца левого корпуса, Там же	8.05.1981 Перенесен 1987	
32.	памятник	Мать Армения ¹⁴	Установлен лицом к мемориалу братьев Мелконян у торца правого корпуса, Там же	8.05.1981 Перенесен 1987	
33.	памятник	Алек Манукяну ¹⁵	προτομή Αλέκ Μανουκιάν Установлен во дворе института Мелконян, Там же	1990-е	
34.	аллея бюстов	столпов армянской истории и литературы (скульптор Левон Токмаджян)	Находится во дворе инсти- тута Мелконян, бюсты установлены П-образно – по три напротив друг друга и один в центре, Там же	1990-1991	
35.	памятник	Месропу Маштоцу 405 ¹⁶	Установлен в центральной части в П-образном ряду аллеи бюстов, Там же	1990	

¹⁰ **Институт Мелконян** (греч. Ινστιτούτο Μελκονιάν, англ. Melkonian Educational Institute) основан Карапетом Мелконяном. Первоначально служил приютом для армян, выжившим во время турецкой резни (1915-23). Являлся крупнейшей школой-интернатом для армян диаспоры.

¹¹ **Агланτζия** (греч. Αγλαντζιά) – муниципалитет и пригород города Никосия. Расположен к юго-востоку от Никосии и занимает территорию с площадью около 31 км², из которых 14 км² с 1974 года оккупированы турецкой армией.

¹² *Աննահ բարեբաբ Գրիգոր Մելգոնեան 1842–1920*

¹³ *Աննահ բարեբաբ Կարապետ Մելգոնեան 1849–1934*

¹⁴ *Ճանաչել զհնաստուրիւն եւ զհրատ, հնննալ զբննս հանճարոյ*

¹⁵ *Ալէք Մանուկեան - Alex Manoogian*

¹⁶ *Մէսրոպ Մաշտոց 405*

36.	бюст	Генерал Андраник Озаян (1865-1927) ¹⁷	Установлен первым в левом ряду аллеи бюстов, Там же	1991	
37.	бюст	Ваан Терян (1878-1948) ¹⁸	Установлен вторым в левом ряду аллеи бюстов, Там же	1991	
38.	бюст	Мовсес Хоренаци (410-490) ¹⁹	Установлен третьим в левом ряду аллеи бюстов, Там же	1991	
39.	бюст	Комитас вардапет (1869-1935) ²⁰	Установлен первым в правом ряду аллеи бюстов, Там же	1991	
40.	бюст	Акоп Мегапарт (XV-XVI вв.) ²¹	Установлен вторым в правом ряду аллеи бюстов, Там же	1991	
41.	бюст	Ованнес Айвазовский (1817-1900) ²²	Установлен третьим в правом ряду аллеи бюстов, Там же	1991	

¹⁷ General Antranik Ozanian - Զորավար Անդրանիկ Օզանեան (1865–1927) Armenian National Hero, freedom fighter and military commander - Հայ Ազգային Հերոս ազատամարտիկ եւ հրամանատար

¹⁸ Vahan Tekeyan - Վահան Թեքեան (1878–1948) Great Armenian poet and Melkonian teacher - Մեծ Հայ բանաստեղծ եւ Մեղրոնեանի ուսուցիչ

¹⁹ Movses Khorenatsi - Մովսէս Խորենացի (410–490) Great Armenian historian of the “Golden Century” - Ոսկեդարի մեծ Հայ պատմիչ

²⁰ Gomidas Vartabed - Գոմիտաս Վարդապետ (1869–1935) Great Armenian musician, composer and conductor - Մեծ Հայ էրաժիշտ, երգահան եւ իսրավար

²¹ Hagop Meghabard - Յակոբ Մեղապարտ (15th–16th century) First Armenian printer - Առաջին Հայ տպագրիչ

²² Hovhannes Aivazovsky - Յովհաննէս Այվազովսկի (1817–1900) Great Armenian marine painter - Մեծ Հայ ծովանկարիչ

42.	Ограда с воротами	институтская	Установлена вокруг комплекса Образовательного института Мелконяна, Там же	1990-е	
43.	улица	Мелконян	Melkonian str. οδός Μελκονιάν, 1514, Αγλαντζιά - Nicosia	23.03.2001	Ранее Ephesus street Протяженность: 170 м
44.	здание	филиал “Обще-армянского благотворительного союза”	Armenian General Benevolent Union (AGBU). Находится рядом с институтом Мелконян, Lemesou Ave., Λεωφ. Λεμεσού, 2012 Strovolos ²³ - Nicosia	1990	
45.	бюст	Погоса Нубар-паши ²⁴ (скульптор Левон Токмаджян)	Установлен у входа, Там же	1991	
46.	мемориальная доска	Надпись на армянском языке ²⁵	Закреплена на стене у входа, Там же	03.1998	
47.	здание	Культурная Ассоциация “Новое Поколение”	Πολιτιστικός Σύλλογος «Νορ Σερούντ», οδός Γεώργιου Χριστοδούλου 5, 2014 Στρόβολος - Nicosia	11.05.2007	
48.	улица	Армянская	Armenias Str., Acropolis quarter, οδός Αρμενίας, Ακρόπολις τέταρτο, 1514 Στρόβολος - Nicosia	10.12.1979	Ранее Cyclops str. Протяженность: 1100 м
49.	школа	Нарек	Ναρέκ Δημοτικά σχολεία Находится по адресу οδός Αρμενίας 47, Ακρόπολις τέταρτο, 2003 Στρόβολος – Nicosia hayem.org/en/nareg-school Tel.: (357-22) 422218	1972	
50.	памятник	Св. Григору Нарекаци (скульптор Левон Токмаджян) ²⁶	Установлен перед входом в школу, Там же	28.03.1991	

²³ **Строволос** (греч. Στρόβολος) – муниципалитет и пригород города Никосия. Расположен к югу от Никосии.

²⁴ Պօղոս Նուպար Փաշա

²⁵ Ի յիշատակ Գարապետ եւ Եղիա Գրրարյրբեաններու նվիրատուութեամբ Պօղոս Գրրարյրբեանի Մարտ 1998:

²⁶ Գրիգոր Նարեկացի / Լեւոն Թոք

51.	кафедральная церковь	Св. Богоматери	Примыкает к школе Нарек с западной стороны, 47 Armenias Str., Acropolis quarter, Strovolos - Nicosia	Осв. 22.11.1981 Рест. 2005	
52.	лапидарная надпись	Строительная 12-строчная на армянском языке ²⁷	Находится на тимпане церкви Св. Богоматери, Там же	1981	
53.	мемориальная доска	7-строчная на греческом языке ²⁸	Вмонтирована в нижнюю часть стены слева от главного входа в церковь Св. Богоматери, Там же		
54.	колокольня	прицерковная	Находится перед восточным входом в церковь Св. Богоматери, Там же	1981 Рест. 2005	
55.	мемориальные доски	реставрационные колокольни ²⁹ и церкви ³⁰ (на армянском языке)	Закреплены на колоннах колокольни церкви Св. Богоматери, Там же	2005	
56.	мемориальный комплекс	В память жертв Геноцида армян	Находится между церковью Св. Богоматери и школой Нарек, в сев.-зап. части, Там же	Откр. 24.04.1991 Завершен 2000 ³¹	
57.	лапидарные надписи	В память 1.5 млн. апрельских мучеников 1915 ³² (архитектор Джон Геворкян) ³³	Выбиты в основании постамента памятника, Там же	1990	

²⁷ Շինեցաւ սուրբ եկեղեցիս յանուն Սրբուհւոյ Աստուածածինի ի հայրապետութեան Տ. Տ. Խորենայ Ա. Կաթողիկոսի եւ Աթոռակցի Նորին Տ. Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի եւ յառաջնորդութեան Տ. Ջարեհայ Եպիսկոպոսի Ազնաւորեան արտադիր ջանիք անենայն զաւակայ Թեմիս Հայոց Կիպրոսի, եւ առատապարգեւ օժանդակութեամբ Միացեալ Եկեղեցւոյն Վեսթֆալիոյ եւ ձեռնտուութեամբ բարեխնամ կառավարութեամբ Կիպրոսի ի թուին Հայոց ՌՆԼ. Եւ իրկչական 1981 թուին:

²⁸ Ο ιερός ούτος ναός της Παναγίας των Αρμενίων εθεμελιώθη υπό της Α. Μ. του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' την 25ην Σεπτεμβρίου 1976:

²⁹ Նորոգեցաւ զանգակատունս ի յիշատակ Տ. Վազգէն Ա. Քնյ. Սանտրունիի 2005:

³⁰ Նորոգեցաւ եկեղեցիս ի յիշատակ Յակոբ, Հիլտա, Արա, Պարէթ Թիւթինճեանի 2005:

³¹ В 2000 г. на средства семей Егоян и Темпекиячян, перед памятником установлены два оссуария в которых хранятся большая часть мощей мучеников привезенных в 1996 г. из пустыни Дер-Зор в Сирии членами миссии Армянского общества милосердия (Հայ Օգնութեան Միութիւն).

³² Στη μνήμη 1.500.000 Αρμενίων σφαγιασθέντων από τους Τούρκους το 1915. / Ի յիշատակ 1,500,000 ապրիլեան նահատակաց 1915. In memory of 1.500.000 Armenians massacred by the Turks in 1915

³³ Architect John Guevherian Ճարտարապետ Ճոն Գեվհերեան -1990-

58.	мемориальная доска	В память останков мучеников из Дер-Зора ³⁴	Выбита в основании постамента памятника, Там же	1996	
59.	мемориал-оссуарий	лапидарная надпись в память о семье Экоян ³⁵	Установлен в левой части мемориального комплекса, Там же	2000	
60.	мемориал-оссуарий	лапидарная надпись в память о семье Темпекичян ³⁶	Установлен в правой части мемориального комплекса, ближе к школе Нарек, Там же	2000	
61.	лапидарная надпись	В память о А. Тер-Мовсесян ³⁷	Находится на центральном из пяти маленьких столбов-хачкаров соединенных цепью и ограждающих мемориальный комплекс, Там же	2000	
62.	хачкар	В память дружбы армян и греков Кипра в 1700 летний юбилей 301-2001 ³⁸ (скульптор Погос Таслакян)	Установлен справа от колокольни, Там же	21.10.2001	
63.	памятник	Архиепископу Заре Азнавуряну ³⁹ (скульптор Мкртич Мазманян) ⁴⁰ в дар от Гонеалянов ⁴¹	Αρχιεπίσκοπο Ζάρεχ Αζναβοριάν Установлен справа от хачкара, Там же	1.05.2005	
64.	здание	Епархиальный центр	Αρμενική Μητρόπολη Κύπρου Примыкает к школе Нарек с восточной стороны, P.O.Box 21987 Acropolis quarter, 1514 Strovolos - Nicosia	1983 Офиц. отк. 4.03.1984	

³⁴ В 1996 г. в памятнике погребены останки мучеников привезенные из пустыни Дер-Зор в Сирии членами миссии Армянского общества милосердия (Հայ Օգնութեան Միութիւն). *Սյւ հանգչին ոսկորք Մարգատէի (Տէր-Զօր) նահատակաց 1996*

³⁵ *Ի յիշատակ Շ. Էկոյեան ընտանիքի 2000 In memory of G. Eghoyan family*

³⁶ *Ի յիշատակ Թէմպէքիճեան ընտանիքի 2000 In memory of Tembekidjian family*

³⁷ *Արդեամբ Անահիտ Տէր Մոսիսեանի 2000*

³⁸ *Յուշակոթող Հայ-Յոյն ժողովուրդներու բարեկամութեան Գիպրոս 1700ամեակ 301–2001 / Σύμβολο φιλίας των Αρμενίων και Ελλήνων της Κύπρου 1700ετηρίδα 301–2001*

³⁹ *Զարեհ Արք. Ազնաւուրեան 1947–2004 - Առաջնորդ Գիպրոսի 1977–1983*

⁴⁰ *Մ. Մազմանյան 2004*

⁴¹ *Նուիրատուութեամբ՝ Տէր եւ Տիկ. Լեւոն եւ Գոհարիկ Գոնեալեանի*

			armprel@spidernet.com.cy Tel.: (357-22) 493560, Fax: (357-22) 492750		
65.	музей-хранилище	«Ваграм Утиджян» ⁴²	Utidjian Hall, Αίθουσα “Βαγράμ Ουτιτζιάν”, Находится в подвальном этаже епархиального центра, Там же	1998 Офиц. отк. 3.02.1999	
66.	ограда	комплексная	Находится вокруг комплекса состоящего из Епархиального центра, кафедральной церкви Св. Богородицы, школы Нарек, памятника жертвам Геноцида, Там же		
67.	здание	Союз армянской молодежи	Armenian Young Men's Association (AYMA). Находится рядом с церковью Св. Богородицы, οδός Βαλτετσι 8, 2008 Strovolos - Nicosia	1986 Откр. 30.05.1987 Расшир. 28.02.2010	
68.	мозаика	Памятная от семьи Петросян ⁴³	Вмонтирована в стену здания, Там же	1991	
69.	мемориал-оссуарий	содержит останки мучеников из пустыни Дер Зор в Сирии ⁴⁴	Находится у стены справа от входа в здание Союза армянской молодежи, Там же	24.04.2001 Осв. 28.04.2002	
70.	мемориальная доска	О 1.5 млн. жертв Геноцида армян (на греческом языке) ⁴⁵	Вмонтирован в стену справа от мемориала-оссуария, Там же	2002	
71.	здание	Дом отдыха для престарелых “Каладжяна”	The Kalaydjian Rest Home for the Elderly, Το Μέγαθρο Ευγηρίας Καλαϊτζιάν, Nicosia	1988 Рест. 2005	

⁴² Надпись над входом Γιεφριδέων Υρση 1998 Utidjian Hall.

⁴³ 1934. Α.Υ.Μ.Α. Ζηλωτική Πενθηρωτική ρύσηνήρη ηνηύτ; 1991.

⁴⁴ Թող աճիւններն այս անթաղ մեր պապերուն նահատակ դարձան մեզ խիղճ, սթափեցնող բոււր, ուժանակ, մեզ օրորող օտարերկեան ախտերէն...

⁴⁵ Τα οστά των Αρμενίων μαρτύρων της Γενοκτονίας του 1915 που κείτονται σε αυτό το χώρο ας υπενθυμίζουν στην ανθρωπότητα για το έγκλημα που έμεινε χωρίς καταδίκη, ας υπενθυμίζουν στους ισχυρούς της Γης για τα εκατομμύρια που χάθηκαν και διψούν για δικαιοσύνη, ας υπενθυμίζουν στις νεότερες γενεές πως βαρύ είναι το χρέος που κληρονομούν και ας είναι το μνημείο αυτό ένα μνημόσυνο, ένα καντήλι άσβεστο, που να κρατά αιώνια τη μνήμη των 1.500.000 αθώων θυμάτων της Αρμενικής Γενοκτονίας

72.	часовня ⁴⁶	Св. Всеспасителя ⁴⁷	Находится в Доме отдыха для престарелых, Там же	Залож. 15.12.1995 1996 Осв. 16.02.1997	
73.	кладбище	Второе армянское (использовалось до 1998 г., кол-во захоронений 1630) “Пен”	Κοιμητήριο Πεν Pen cemetery Находится на проспекте λεωφ. Γρηγόρη Αυξεντίου в буферной зоне на краю квартала Agios Dometios quarter, Nicosia	1931	 35°10'21.56"N 33°19'16.36"E
74.	часовня ⁴⁸	Св. Воскресения ⁴⁹	Holy Resurrection chapel, на втором армянском кладбище, там же	1938 Осв. 1949 Рест. 2010	 не используется
75.	мемориальная доска	Строительная на армянском языке ⁵⁰	Вмонтирована над входом в часовню Св. Воскресения, там же	1938	
76.	фонтан	памятный	Находится на втором армянском кладбище, там же	1952	
77.	лапидарная надпись	Памятная на арм. языке ⁵¹	Вмонтирована в стенку фонтана, Там же	1952	
78.	кладбище	Новое армянское “Ким”	Κοιμητήριο Κιμ Kim cemetery Находится на юго-западной окраине Lakatamia ⁵² - Nicosia	1998	

⁴⁶ Построена на средства братьев Арама и Бедроса Калиджянян.

⁴⁷ Надпись над входом *Սուրբ Ասենափրկիչ մատուռ*

⁴⁸ Построена на средства Арутюна Бождзяляна.

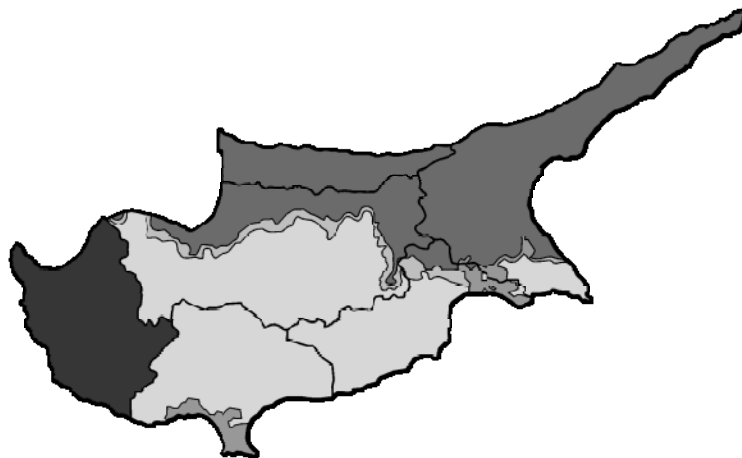
⁴⁹ Надпись в нижней части южной стены *Մահուամբ զմահ կոխեաց եւ Յարութեամբն Բարով մեզ զկեանս պարգեւեաց:*

⁵⁰ *Ս. Յարութիւն: Շինեցաւ Ս. Յարութիւն մատուռն արդեամբ Տիար Յարութիւն Պօհճալեանի ի յիշատակ իւր եւ իւր ննջեցելոց 1938:*

⁵¹ *Չուստր նոցա Նուարդ / ի Բ յիշատակ հանգուցեալ Արիստղոս եւ Վերժինէ Բարիճեաններու 1952*

⁵² **Лакатамия** (греч. Λακατάμια) – муниципалитет и пригород на юго-западе Никосии.

79.	родник с навесом	Дарственные надпись на армянском языке о строительстве родника ⁵³ и навеса ⁵⁴	Находится на новом армянском кладбище, Там же	2000 2010	
80.	хачкар	В память всех усопших (скульптор Гриша Аветисян из Сисиана) ⁵⁵	Находится на новом армянском кладбище справа от входа, Там же	2012	
81.	хачкар	Дар президента Армении в знак дружбы народов	Установлен рядом со зданием отдела протокола Министерства Иностранных Дел Республики Кипр, Nicosia	16.03.2016	

Епархия (округ) Пафос⁵⁶

82.	парк	В память жертв геноцида армян	Πάρκου Αρμενικής Γενοκτονίας Armenian Genocide Memorial Park Находится на углу улиц οδός Χαράλαμπου Μούσκου и οδός Ευαγόρα Παλλικαρίδη, Pafos⁵⁷	30.04.2017	
-----	------	-------------------------------	--	------------	---

⁵³ *Կառուցում աղբիւրս արդեանք Փերուզ Տէլիֆէրի Մկրտիչեան եւ Տէլիֆէր գերդաստանի յիշատակին – 2000:*

⁵⁴ *Այս ամսօրվանին կառուցուեցաւ նուիրատուութեանք Ռօզ Օղասապեանի, Անահիտ Զարդարեանի եւ Պետրոս Նահապետեանի իրենց ծնողին՝ Նահապետ եւ Վերժին Նահապետեաններու յիշատակին – Հոկտեմբեր 2010:*

⁵⁵ *Ի յիշատակ համայն ննջեցելոց ազգիս Հայոց:* В нижней правой части хачкара: Նուէր Ստեփան Ուրունեան ընտանիքի կողմէ 2012: На верхней правой части хачкара: Գ. Ա.

⁵⁶ **Епархия (округ) Пафос** (греч. Επαρχία Πάφου, англ. Pafos District, тур. Baf Bölgesi) – округ Республики Кипр. Административный центр – город Пафос. Состоит из четырёх муниципалитетов: Пафос, Героскипу, Пейя, Полис.

⁵⁷ **Пафос** (греч. Πάφος) – город, административный центр одноименного округа.

83.	хачкар	В память жертв геноцида армян ⁵⁸ (скульптор Левон Симонян из Вайоц Дзора)	Установлен в парке памяти жертв геноцида армян, Там же	30.04.2017	
-----	--------	--	--	------------	---

Епархия (округ) Лимасол⁵⁹

84.	церковь	Св. Георгия	Αρμενική Εκκλησία Αγίου Γεωργίου, Οδός Βασίλη Μιχαηλίδη 16, 3026 Limassol ⁶⁰ mesrob@cytanet.com.cy Tel.: (357-4) 654435	1939 Осв. 11.04.1948	
85.	мемориальная доска	Реставрационная на армянском языке ⁶¹	Вмонтирована в стену слева от входа в церковь Св. Георгия, Там же	1989	
86.	хачкар	Подарен семьей Аракелян из Гюмри ⁶²	Во дворе церкви Св. Георгия Св. Георгия, Там же	28.09.2008	
87.	школа	армянская	Находилась рядом с церковью, Там же	17.11.1951	
88.	школа	Нарек	Ναρέκ Δημοτικά σχολεία, Limassol	1972	

⁵⁸ 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին / Պաֆոսի Հայ համայնք

⁵⁹ **Епархия (округ) Лимасол** (греч. *επαρχία* Λεμεσός, англ. Limassol District) – округ Республики Кипр. Административный центр – город Лимасол.

⁶⁰ **Лимасол** (Лимассол); греч. *Λεμεσός*, тур. *Leymosun*) – город, административный центр одноименного округа, второй по величине город страны.

⁶¹ *Նուիրեցաւ երկխորանի կոչնակս արդեամբ եւ ծախիւք եղբարցն Կարապետ եւ Նշան Արագչինձեանց Տիգրանակերտցի ի թուին Բւ.ի 1989-ի*

⁶² *From Arakelyans family*

89.	школа	Армянская национальная Нарек	Ναρέκ Δημοτικά σχολεία Находится в 10 м к северу от церкви Св. Георгия, Οδός Βασίλη Μιχαηλίδη 18, Limassol	5.11.2008	
90.	мемориальные доски	Строительные на греческом ⁶³ и армянском ⁶⁴ языках	Установлены у входа в школу с внешней и внутренней сторон, Там же	5.11.2008	
91.	кладбище	Армянское (зафиксировано 150 надгробий)	αρμενικό κοιμητήριο Находится к западу от дороги Лимассол-Πλατρών, Limassol	1946	
92.	родник	В память о Карапрте Карапетяне ⁶⁵	βρύση στο αρμενικό κοιμητήριο Находится на армянском кладбище, Там же	2001	
93.	герб	Лузиньянов королей Киликии и Кипра	Kolossi Castle, Κάστρο του Κολοσσιού, Вмонтирован в восточную стену башни замка Колосси, Kolossi ⁶⁶		
94.	поселок	Арменохори (в переводе с греческого - армянская деревня)	4523 Armenochori ⁶⁷		 34°44'45" N 33°07'45" E

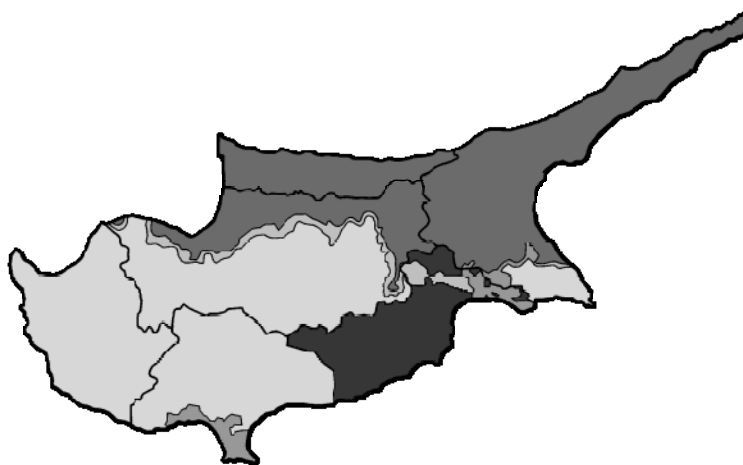
⁶³ Το Арμενικό Δημοτικό Σχολείο Ναρέκ ανεγέρθη από την κυπριακή κυβέρνηση σε χώρο που εκχωρήθηκε από την Арμενική Εκκλησία και εγκαινιάστηκε / Από την Αυτού Εξοχότητα τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Δημήτρη Χριστόφια την 5η Νοεμβρίου 2008 / Επί Θητείας του Εκπροσώπου της Арμενικής Κοινότητας στη Βουλή των Αντιπροσώπων κ. Βαρκές Μαχτεσιάν

⁶⁴ Մյն յիշարար զետերուցաւ առ ի ճանաչում Պետական Ներկայացուցիչներ Պետրոս Փայլճեանի (sic) և Տորթ Վահագն Արամեանի նախաձեռնութեան և ջանքերուն, որոնց շնորհիւ իրականացաւ դարձաշէնքին կառուցումը:

⁶⁵ Բ յիշատակ Փարսպէտ Փարսպէտեանի Մերարիկ 2001

⁶⁶ **Κολοσσι** (греч. Κολόσσι) – поселок в округе Лимасол. Малая часть территории поселка находится в Акротири, одной из двух британских военных баз образующих Британскую Заморскую Территорию Акротири и Дакелия (англ. Akrotiri and Dhekelia, греч. Ακρωτήρι και Δεκέλεια).

⁶⁷ **Арменохори** (греч. Αρμενοχώρι, арм. Արմենխորի) – поселок в округе Лимасол, населен в основном армянами.

Епархия (округ) Ларнака⁶⁸

95.	улица	Армянской церкви (Ранее οδός Χατζησταύρου)	Armenian Church Str., Οδός Αρμενικής Εκκλησίας, Larnaca ⁶⁹	1940	 Протяженность: 190 м
96.	церковь ⁷⁰	Св. Стефана	Εκκλησία Αγίου Στεφάνου Οδός Αρμενικής Εκκλησίας, 21, Larnaca mesrob@cytanet.com.cy Tel.: (357-4) 654435	Постр. 1.04.1913 Откр. 20.05.1914 Осв. 30.06.1918 Рест. 1956 и 1998	
97.	лапидарные надписи	1. под образом прародителя Айка 2. В память о киликийских жертвах 01.04.1909 3. над входом 4. у образов 4-х евангелистов ⁷¹	Находятся над входом в церковь Св. Стефана, Там же	1913	
98.	мемориальные доски	Строительная ⁷² и реставрационная ⁷³ (трехстрочные на арм. языке)	Вмонтированы в стену с левой и правой сторон от входа в церковь Св. Стефана, Там же	1909 1998	
99.	школа		Находилась севернее церкви Св. Стефана, Там же	1909	Не сохранилась

⁶⁸ **Епархия (округ) Ларнака** (греч. *επαρχία Λάρνακα*, англ. Larnaca District, тур. Larnaka Bölgesi) – округ Республики Кипр. Северная (маленькая) часть аннексирована Турцией. Административный центр – город Ларнака.

⁶⁹ **Ларнака** (древний Китион) (греч. *Λάρνακα*) – город, административный центр одноименного округа. Город побратим Еревана.

⁷⁰ Изначально строилась как часовня для беженцев приехавших после резни 1909 г. в Адане. Частичное возвращение беженцев остановило постройку часовни. После сбора средств небольшая часовня была достроена как церковь. Построена по подобию церкви в Адане и посвящена святому покровителю города. Является первым памятником резни в Адане в 1909 г.

⁷¹ 1. ՀԱՅԿ / 2. Ի ՅԻՇՄԱՍԿ ՎԻՂԻՎԻՈՅ / ՆԱՀԱՍԿԱՅ – 1 ԱՊՐ. 1909: / 3. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏՈՒՌ / 4. Մ / ՄԿ / ՂԿ / ՅՈ

⁷² *Կառուցում մատուցու Յաւի Տեառն 1909*

⁷³ *Նորոգեցում մատուցու Յաւի Տեառն 1998*

100.	школа	Мушегян	Находилась южнее церкви Св. Стефана, Там же	1917	
101.	школа	Армянская	Находилась южнее церкви Св. Стефана, Там же	1923 Расширена 1926 Разр. 1995	
102.	школа	Армянская национальная Нарек	Nareg Armenian School Ναρέκ Δημοτικό σχολείο, Находится в 20 м южнее церкви Св. Стефана, Larnaca	1993-1995 Откр. 18.05.1996	
103.	мемориальная доска	Об основании школы на арм. ⁷⁴ языке	Установлена в стене над входом в школу, Там же		
104.	мемориальная доска	Строительная на греческом ⁷⁵ языке	Установлена в стене слева при входе в школу, Там же	1996	
105.	придел	Построен на средства девицы Ханеми Еремян ⁷⁶	Пристроен к церкви Св. Стефана с восточной стороны, Там же	1917 Рест. 1998	
106.	хачкар	В память 100-летия резни 1909 г. (арх. Аветисян Г. из Сисиана) ⁷⁷	Находится во дворе церкви Св. Стефана, Там же	26.02.2012	
107.	часовня	Св. Григория	Larnaca	1940	
108.	здание	Армянский клуб	Armenian Club, Αρμενική Λέσχη, Οδός Γεωργίου 13, 6011 Larnaca	1997	
109.	памятник	В знак признательности киприотам за приют беженцев в годы Геноцида 1915-23	Установлен на набережной на углу Οδός Αθηνών и Οδός Αποβάθρα Larnaca	28.05.2008	

⁷⁴ ՀԱՅ ԱԶԳ. ՎԱՐՇԱԿԱՆ Հիմնում 1923 օժանդակությունը Առանձին Հայ Ուսումն. Միություն - Ութրթուսն, Մէսս:

⁷⁵ Το Αρμενικό Δημοτικό Σχολείο Ναρέκ κτίστηκε από την κυπριακή κυβέρνηση σε χώρο που δωρήθηκε από την Αρμενική Εκκλησία και εγκαινιάστηκε από την Αυτού Εξοχήτητα τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Γλαύκο Κληρίδη στις 18 Μαΐου 1996 - Η ανέγερση του σχολείου έγινε με φροντίδα του Αντιπροσώπου της Αρμενικής Κοινότητας στη Βουλή κ. Αράμ Καλαϊτζιάν

⁷⁶ Բ'հիմնանց կառուցումը խնդրի ծախսեր Օր. Հանրմի Պ. Երասնեան յ'ակն 1917:

⁷⁷ Առանձին կոնքրետի 100ամեակ 1909-2009 յուշարձան բիրաւոր նահատակացի ազգի Հայոց

110.	четыре мемориальные доски	О месте высадки первых беженцев на армянском ⁷⁸ , греческом ⁷⁹ , английском ⁸⁰ и турецком ⁸¹ языках	Вмонтированы в постамент памятника с четырех сторон, Там же	28.05.2008	
111.	мемориальные доски	О создании памятника в тесном сотрудничестве правительств Кипра и Армении на греческом ⁸² и английском ⁸³	Вмонтирована в постамент с левой стороны, Там же		
112.	мемориальные доски	О закладке 13-строчная ⁸⁴ и об открытии 10-строчная ⁸⁵	Вмонтированы в постамент с правой стороны, Там же	24.11.2006 28.05.2008	
113.	здание	филиал “Общеармянского благотворительного союза”	Larnaca	5.05.2011 ⁸⁶	
114.	здание	Армянский культурный центр	Armenian Cultural Center, угол Οδός Κυρκίς и Κουρίου Larnaca		
115.	кладбище	Армянское (зафиксировано 635 надгробия)	Арμενικό Κοιμητήριο Находится в треугольнике улиц Οδός Αγίου Γεωργίου Κοντού, Οδός Ολύμπου и Οδός Γιαννου Κρανιδιωτή, Larnaca	1897 Официально закреплено с 1923	 34°55'22.16"N 33°36'56.66"E

⁷⁸ *Ужy һһиζωαράδωυρ ηεπρ ε ζηπυάιηυίδ ωήν ψωυρпυιδ, пηп 1915 ρηψωηωήηη θεпηωωωωάιηηρωάιη ηηпηηпωαδύεπρηθ μωωωωηпηρδ һωωωωωηпηρ ζωυεπ ωпωωηήη ωήδωωωδ пηпη ηпεпηεηηήη Ξηωυρпηυ: Уήη ωпηωηωηωпηпυиδ ε ζωυ ωωωη εпωηηωωωηηηпηρηиηεп ηηωυρпηηε θпηпηпηηηηηηηη ηηп ρωпηεпωпηηηηρωάιη εп ωάηηηηρωάιη һωωωηεпωωωηиηд ε Уεδ εпηεпηη ωήпηηηд ηωηωηωωηωηηεпηη ηηζωωωωηηηη:*

⁷⁹ *ο μνημείο αυτό υποδεικνύει το σημείο όπου Αρμένιοι πρόσφυγες, διαφεύγοντας τις διώξεις της Γενοκτονίας του 1915, πρωτοπάτησαν στην Κύπρο. Το μνημείο αποτελεί έκφραση ευγνωμοσύνης στο λαό της Κύπρου για τη συμπαράσταση και βοήθειά του προς τους πρόσφυγες αυτούς και είναι αφιερωμένο στη μνήμη των αμέτρητων θυμάτων της Αρμενικής Γενοκτονίας.*

⁸⁰ *This monument marks the spot where Armenian refugees feeling persecution during the Genocide of 1915 first landed in Cyprus. It represents the gratitude of the Armenian nation towards the people of Cyprus for their assistance and generosity to those refugees and stands in memory of the countless victims of the Armenian Genocide.*

⁸¹ *Bu anıt 1915 soykırımının katliamlarından zor kurtarılmış binlerce Ermeninin Kıbrıs'ta ilk defa ayak bastıkları yeri gösterir. O Kıbrıs halkına kendi iyi kalpliliği ve yardımı için Ermeni halkının minnet duygularını ifade eder ve burada Ermeni soykırımının sayısız kurbanlarının anısına dikilir.*

⁸² *Το μνημείο αυτό δημιουργήθηκε με τη στενή συνεργασία των κυβερνήσεων της Κύπρου και της Αρμενίας και πήρε μορφή με την έμπνευση και πρωτοβουλία του Βουλευτή Πετρός Καλαϊτζιάν και τη σχεδίαση του Άγγελου Δημητρίου με τη βοήθεια του Μιχαήλ Θράσου. Το έργο χρηματοδοτήθηκε από την κυβέρνηση της Κύπρου. Οι πλάκες στη βάση του μνημείου προσφέρθηκαν από την κυβέρνηση της Αρμενίας.*

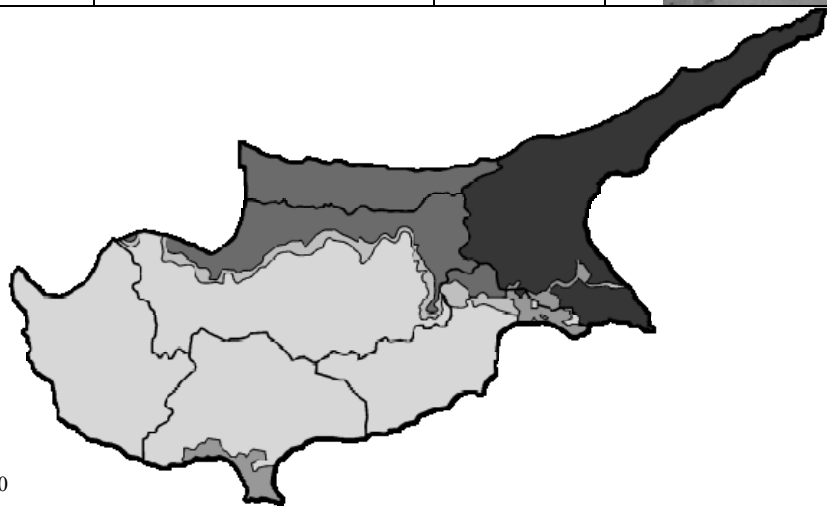
⁸³ *The creation of this monument was a joint project between the governments of Cyprus and Armenia. It was inspired and initiated by Member of Parliament Bedros Kalaydjian and designed by Angelos Demetriou with the help of Michael Thrassou. It was funded by the government of Cyprus. The plaques at the base of the monument were made by the government of Armenia.*

⁸⁴ *Η κατάθεση του θεμέλιου λίθου για την δημιουργία του μνημείου εις μνήμη των Αρμενίων που ήρθαν στην Κύπρο μετά τη Γενοκτονία του 1915 έγινε στις 24 Νοεμβρίου 2006 από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της Αρμενίας Robert Kocharyan κατά την επίσημη επίσκεψή του στην Κύπρο επί δημαρχίας Ανδρέα Μωϋσέως*

⁸⁵ *Η τελετή αποκαλυπτηρίων του μνημείου εις μνήμη των θυμάτων της Αρμενικής Γενοκτονίας και των Αρμενίων προσφύγων που ήλθαν στην Κύπρο κατά τη Γενοκτονία του 1915 – 1923 έγινε από τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Δημήτρη Χριστόφια στις 28 Μαΐου 2008 επί δημαρχίας Ανδρέα Μωϋσέως*

⁸⁶ *Η τελετή εγκαινίων του Αρμενικού Πολιτιστικού Κέντρου έγινε στις 5 Μαΐου 2011 από τον Εξοχότατο Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Δημήτρη Χριστόφια επί δημαρχίας Ανδρέα Μωϋσέως.*

116.	хачкар	В память всем усопшим (архитектор Гриша Аветисян из Сисиана) ⁸⁷	Находится на армянском кладбище справа от входа, Там же	2011	
117.	памятник-надгробье	Войнам армянам Восточного Легиона погибшим в войне 1914-1918 гг. ⁸⁸	ταφόπλακα των Αρμενίων Λεγεωναρίων Находится на армянском кладбище, Там же		
118.	родник	В память о супругах Поладжян ⁸⁹	βρύση στο αρμενικό κοιμητήριο Находится на армянском кладбище, Там же	2011	

Епархия (округ) Фамагуста⁹⁰

119.	церковь	Св. Марии	Famagusta⁹¹	Кон. XIII в.	Не сохранилась
120.	церковь	Св. Сергия	Famagusta	Кон. XIII в.	Не сохранилась
121.	церковь	Св. Варвары	Famagusta	Кон. XIII в.	Не сохранилась
122.	монастырь	Канчвор (зеленый)	Находится в сев.-зап. части города, рядом с церковью кармелитов, Famagusta	1317	Прекратил существование в 1571

⁸⁷ *Նւէր Պետոյեան եւ Պորոսեան (sic) ընտանիքներու կողմանէ 2011 թ. / Բ յիշատակ համայն ննջեցելոց ազգիս Հայոց Հառնազա*

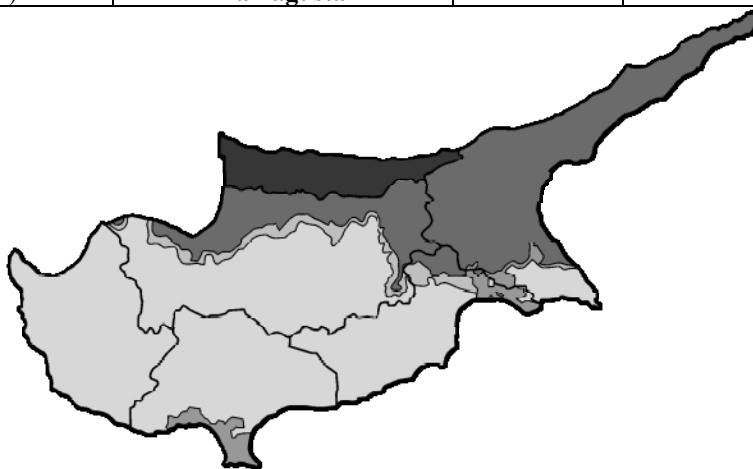
⁸⁸ Братская могила и надгробие 9 воинов построены на средства французского консульства на Кипре.

⁸⁹ *Բ Յիշատակ Լեւոն եւ Ջարուհի Պողաճեաններու 2007*: Выписка из евангелия *Յիսուս ըսաւ - Ով որ այս ջուրէն խմէ՝ դարձեալ պիտի ծարաւնայ բայց ով որ իմ տալիք ջուրէն խմէ՝ յաիտեան պիտի չծարաւնայ: Ընդհակառակը, ջուրը որ ես պիտի տամ անոր մէջ պիտի վերածուի աղբիւրի մը որ ջուր կը ցայտէ եւ յաիտեան կեանք կու տայ: Յովհաննէս (Դ. 13-14):*

⁹⁰ **Епархия (округ) Фамагуста / Амахостос** (греч. *επαρχία Αμμόχωστος*, англ. *Famagusta District*, тур. *Mağusa Bölgesi*) – округ Республики Кипр. Северная (наибольшая) часть аннексирована Турцией. Административный центр – город Фамагуста.

⁹¹ **Фамагуста** (Фамагоста) (греч. *Αμμόχωστος*, тур. *Mağusa* или *Gazimağusa*) – город-порт в Северном Кипре, на территории непризнанного государства Турецкая Республика Северного Кипра. По официальному административному делению Республики Кипр является центром одноименного округа.

123.	церковь	Св. Богоматери	Там же	1346 Рест. и возвр. 1936 Осв. 1945 Закр. 1963	
124.	лапидарная надпись	Фресковая на армянском языке ⁹²	Находится на западной стене в церкви Св. Богоматери на фреске Св. Царицы Егине и Св. Параскевы слева от входа, Там же	XIV в.	
125.	лапидарная надпись	Фресковая на армянском языке ⁹³	Находится на западной стене в в церкви Св. Богоматери на фреске Св. Теодороса справа от входа, Там же	XIV в.	
126.	надгробия	Армянские	На городском кладбище, в района Βαρωσιών, Famagusta	1951-1966	
127.	кладбище	Армянское (зафиксировано 8 надгробий)	Находилось в районе Агиос Мемнону, Famagusta	1967	

Епархия (округ) Кирения⁹⁴

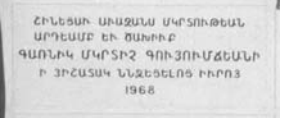

128.	герб	Лузиньянов королей Киликии и Кипра	Вмонтирован в стену Киренийского замка Κάστρο της Κερύνειας, Кирения ⁹⁵	XII-XIII вв.	
------	------	------------------------------------	--	--------------	---

⁹² ՍՈՒՐԲ [ՈՒՐ]ԲԱԹ

⁹³ [ՍՈՒՐԲ] ԹՈ[ԴՈՍ]

⁹⁴ **Епархия (округ) Кирения** (греч. *επαρχία Κερύνεια*, англ. Kyrenia District, тур. Girne Bölgesi) – округ Республики Кипр полностью аннексированный Турцией. Административный центр – город Кирения.

⁹⁵ **Кирения** (греч. Κερύνεια; тур. Girne) – город, административный центр одноименного округа.

129.	монастырь	Св. Макария	<p>μοναστήρι του Αγίου Μακαρίου Находится на оккупированной части, на северных склонах западной части Киренийского⁹⁶ хребта близ горы Пентадактилос⁹⁷, 35°17'14.93"N 33°31'19.67"E</p>	<p>Осн. 560 г. в IX в. (коптский) с XV в. вновь армянский разр.1814 восст. 1820-е гг. Заброшен с 1974 г.</p>	
130.	церковь	Св. Богоматери	<p>Находится в монастыре Св. Макария, Там же</p>	<p>Рест. 2015</p>	
131.	лапидарная надпись	О реставрации придела ⁹⁸	<p>Находится над приделом церкви, Там же</p>	<p>1926</p>	
132.	лапидарная надпись	О реставрации купели ⁹⁹	<p>Находится под купелью церкви, Там же</p>	<p>1968</p>	
133.	притвор	прицерковный	<p>Находится рядом с церковью Св. Богоматери, Там же</p>	<p>1818</p>	
134.	лапидарная надпись	О строительстве притвора ¹⁰⁰	<p>Находится на стене прицерковного притвора, Там же</p>	<p>1818</p>	
135.	часовня	Св. Макария	<p>Находится в монастыре Св. Макария, Там же</p>	<p>Рест. 1735, 1814, 1947</p>	
136.	лапидарная надпись	реставрационная ¹⁰¹	<p>Находится на стене часовни над входом, Там же</p>	<p>1735</p>	
137.	лапидарная надпись	реставрационная ¹⁰²	<p>Находится на стене часовни над входом, Там же</p>	<p>3.01.1814</p>	
138.	мемориальная доска	реставрационная ¹⁰³	<p>Была вмонтирована перед входом в часовню,</p>	<p>1947</p>	

⁹⁶ Кирения – хребет на севере Кипра, наивысшая точка – гора Кипарисовунон (1024 м).

⁹⁷ Пентадактилос (греч. Πενταδάκτυλος, тур. Beşparmak) – гора высотой в 704 м над уровнем моря, давшая название западной части Киренийского хребта. В переводе с греческого означает “пять пальцев”, турецкое название является калькой с греческого.

⁹⁸ Տիար Աշոտ Ասլանեան մասնակցեցաւ աւանդատան նորոգման 1926

⁹⁹ Շինեցի աւագանս մկրտութեան արդեանք եւ ծախիւք Գառնիկ Մկրտիչ Գոյրոմաճեանի ի յիշատակ ննջեցելոց իւրոյ 1968

¹⁰⁰ Շինեցաւ գաւիթ սբ. տաճարիս արդեանքք բարեւեր Խրմցի միտսի. Միսէօն Աղային ի յշտկ. հոգւոյ կենակցւոյն իւրոյ ի Տր. հանգուցեալ Աննայ հոգեւեր Խաթունին զստեր Սարգիս Աղային. Ընթերցողըրդ տուր զողորմիս. Ամէն յամի Տնն. 1818

¹⁰¹ Վերստին նորոգեցի Սուրբ Անապատս Մեծի Մակարայ ճգնաւորին ձեռամբ Յարութին Վարդապետի: Ի թուին ՌՃՁԴ 1735

¹⁰² Այց արար մէզ Տէրն Բարձանց, Աստուած եւ Հայրն Ողորմութեանց, ետ նորոգել Վանքս ի հիմանց, յըստորակց Փրկչին ամաց: Հոգաբարձութիւն. ագնիւ Միսէօն Աղային 1814 Յունվ. 3:

			Там же		
139.	звонница	монастырская	Находилась в монастыре Св. Макария, Там же	1926 Разр. после 1974	
140.	мемориальная доска	О постройке звонницы ¹⁰⁴	Была вмонтирована перед входом в часовню, Там же	1926	
141.	притвор		Находился перед часовней, Там же	1926	
142.	мемориальная доска	О постройке притвора у часовни ¹⁰⁵	Была вмонтирована перед входом в притвор, Там же	1926	
143.	помещения	жилые и хозяйственные	Находиться вдоль восточной и южной стен монастыря Св. Макария, Там же		
144.	мемориальная доска	О постройке станции монастырского водоснабжения и освещения на средства супругов Марашлянов ¹⁰⁶	Вмонтирована в стену на одном из помещений справа от ступеней ведущих к западному выходу из монастыря, Там же	1949	
145.	мемориальная доска	О строительстве мельницы ¹⁰⁷	Вмонтирована над входом в мельницу, Там же	1922	
146.	мемориальная доска	строительная ¹⁰⁸	Вмонтирована в стену одного из помещений, Там же	1814	
147.	мемориальная доска	строительная ¹⁰⁹	Вмонтирована в стену одного из помещений, Там же	1907	
148.	фонтан	Св. Архангелов	Находится в центре монастырского комплекса, Там же	1948	
149.	мемориальная доска	О строительстве фонтана ¹¹⁰	Вмонтирована в фонтан Св. Архангелов, Там же	1948	

¹⁰³ Վերանորոգեցաւ մատուռս սրտաբոլի ծախիւք Տէր եւ Տիկին Յովհաննէս Շաքարեանի ի յիշատակ ննջեցելոց իւրեանց 1947

¹⁰⁴ Շինեցաւ զանգակատուն եւ յատակ մատրանս՝ արդեամբ Տիար Գարո Պալեանի 1926

¹⁰⁵ Շինեցաւ դասս, զաւիթ մատրանս, արդեամբ Տիար Տիգրան Ուզունեանի 1926

¹⁰⁶ Շինեցաւ կազմածք ջրաբաշխութեան եւ լուսաւորութեան Ս. Մակարայ Վանուց սրտաբոլի նուիրատուութեամբ Տէր եւ Տիկին Սարգիս Մարաշլեանի 1949

¹⁰⁷ Շինեցաւ ի յիշատակ նուիրատուացն աղօրեաց Տ. Տ. Յովսէփայ եւ Մարտիրոսի Վարդապետացն, 1922

¹⁰⁸ Արար ըզտոյն իւր յիշատակ Ս. Մակարայ Վանիցս սենեակ արգոյ Հաճի Միսէօն Աղային ընդ ամուսնոյն Խաթուն Աննայն 1814 Յունւլ. 3

¹⁰⁹ Երկրքին սենեակս շինեցան արդեամբք ժառանգորդաց Արթին Ադա Մուղալեանի 1907

¹¹⁰ Գտաւ ակնադրիւրս այս Արբոց Հրեշտակապետաց սրտաբոլի նուիրատուութեամբ Տէր եւ Տիկին Գասպարեանի 1948

150.	ограда	монастырская	Находится вокруг монастыря, на востоке и юге оградой служат тянущиеся сплошной стеной помещения, Там же		
151.	ворота	монастырские	Находятся в западной части монастыря Св. Макария, Там же	Рест. 1929	
152.	мемориальная доска	О реставрации ограды и ворот ¹¹¹	Вмонтирована над входом с внутренней стороны в западных воротах монастыря Св. Макария, Там же	1929	
153.	мемориальная доска	В память о постройке дороги к монастырю на средства Карапета Мелконяна ¹¹²	Вмонтирована над входом в сев. воротах монастыря Св. Макария, Там же	1926	
154.	обелиск	В память о посещении монастыря в 1695 г. аббатом Мхитаром	Находится за монастырской оградой на возвышенности перед площадкой у восточной стены монастыря Св. Макария, Там же	8.09.1901 Реконстр. 1931	
155.	мемориальная доска	В память о 200-летию посещения монастыря аббатом Мхитаром ¹¹³	Вмонтирована в обелиск в верхней част, Там же	1901	

¹¹¹ Նորոգեցաւ դարպասս արդեամբ Տէր եւ Տիկին Դօղոս եւ Աննա Մակարեանի 1929

¹¹² Ի յիշատակ ազգ. մեծ բարերար Տիար Կարապետ Մելգոնեանի որ ետ շինել զխճուղի Ս. Մակարայ Վանուց 1926

¹¹³ ՄՄԻԹԱԸԱՅ ԲԼՈՒՐ - Ողջո յն քեզ բլուր, բնութեան տաճար, յիշատակ թողումք կոթողդ կարկառ նորընծայ անունդ պահէ՛ դարէ դար, կեցցէ՛ լուսաշող մեծն Մխիթար: Վ.Քիրքեան

156.	мемориальная доска	Об установке в 1901 и реконструкции ¹¹⁴	Вмонтирована в обелиск у основания, Там же	1931	
157.	обелиск	В память о посещении монастыря католикосом Киликийским Сааком II Хапаяном	Находится за монастырской оградой на возвышенности перед площадкой у восточной стены монастыря Св. Макария, Там же	8.09.1933	
158.	мемориальная доска	Памятная пятистрочная на армянском языке ¹¹⁵	Закреплена в нижней части пирамидообразной стеллы, Там же	8.09.1933	
159.	церковь	Св. Архангелов	Местонахождение неизвестно, село Чипс		Не сохранилась

Условные сокращения:

Λεωφ. (Λεωφόρος) – проспект

Οδ. (Οδός) – улица

Ave. (Avenue) – проспект

Str. (Street) – улица

Sk. (Sokagi) – улица

Şeh. (Şehit) – мученик

¹¹⁴ 8 Սեպտ. 1901 – Ի յիշատակ երկհարիւրամեակի Մխիթար Աբրահոր. Աշակերտք Ազգ. Կրթ.-Որբանոցի Նիկոսիոյ. Վերականգնեցաւ նախկին 4 աշակերտաց կողմէ - Մ.Ս., Ս. Վ., Ա. Պ., Ռ., Փ. 1931

¹¹⁵ Բացաւ հրապարակս այս արդեամբ եւ ըղձիւք Մեծին Բ. Սահակայ Վեհին Գիլիկիոյ ի յիշատակ այցելութեան ի Վանս, 8 Սեպ. 1933

Литература:

1. **Աբրահամյան Ա. Գ.**, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության: / *Կիպրոսի հայ գաղթօջախներ*, էջեր 411-417: - Եր.: Հայաստան հրատարակչություն: Հատոր Ա, 1964: - 490 էջ:
2. **Ալպոյաձեան Արշակ**: Կիպրոս Կղզին, իր անցեալն ու ներկան: // [Թեոդիկի Ասէնուն Տարեցոյցը, 21-րդ Տարի (1926), էջ. 192-239]: - Փարիզ: 1927:
3. **ԲԱԿ**: Հայ-Կիպրոս: Հայ գաղութը եւ Ս. Մակար: - Անթիլիաս. Տպարան Դպրեվանույ Կաթողիկոսութեան Կիլիկիոյ, 1936:
4. **Բակուրյան**, Կիպրոս կղզի: Ա. Աշխարհագրական եւ պատմական տեսութիւն: Բ. Հայ Գաղթականութիւն: - Նիկոզիա. Տպարան Ազգային Կրթարան-Որբանոցի, 1903:
5. **Ղեւոնդ Եպիսկոպոս**, Յիշատակարան Կիպրահայ գաղութի: - Անթիլիաս. Տպարան Դպրեվանույ Կաթողիկոսութեան Կիլիկիոյ, 1955:
6. **Հայ Միջուրք** հանրագիտարան: Հարավսլավիա, էջեր 343-349: - Եր.: Հայկ. հանրագիտարան. հրատ. 2003: - 732 էջ:
7. **Մալխասյան Մ.**, Հայերն աշխարհում: - Եր.: Հեղինակային հրատարակչություն: 2007: - 144 էջ:
8. **Ուրուճյան Վ.**, Հայ Կիպրոս: - Անթիլիաս-Լիբանան, 1936:
9. **Չեպեճյան Ղ.**, Հիշատակարան կիպրահայ գաղութի: - Բեյրութ, 1955:
10. **Путеводитель по Кипру: достопримечательности, маршруты, путешествия, экскурсии, фотографии, карты.** / *Армянский монастырь Сурб Магар (Surp Magar)* // <http://cyprusiana.ru/index.php/towns-and-villages/north-cyprus/surb-magar-monastery.html>.
11. **Χατζηλόρας Αλέξανδρος-Μιχαήλ**, Οι Αρμένιοι της Κύπρου. - Λάρνακα: Ίδρυμα Καλαϊτζιάν, 2009.
12. **Χατζηλόρας Αλέξανδρος-Μιχαήλ**, Οι Αρμένιοι της Κύπρου. – Λευκωσία: Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, 2012.
13. **Macler Frédéric**, ILe de Chypre. Notices de manuscrits arméniens. – Paris. Libraire Auguste Picard. 1923.
14. **Bacci Michele**, The Armenian Church in Famagusta and Its Mural Decoration: *some iconographic remarks*. pp. 489-508. // ՀԱՍԿ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔ: ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ ԺԱ. ՏԱՐԻ: - Անթիլիաս : տպ. Կաթողիկոսութեան Կիլիկիոյ:
15. **Walsh Michael J.K.**, The Armenian Church of Famagusta and the Complexity of Cypriot Heritage. *Prayers Long Silent*. - Singapore, 2017.
16. **Walsh Michael J. K., Nicholas Coureas, Peter W. Edbury**, Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History. Printed in Great Britanian by MPG Books Group. 2012.
17. **Hadjilyra A.-M.**, Re-burying the dead and the buried. // Ανακτήθηκε στις 20 December 2011.

Законодательные аспекты деятельности современных общественных организаций в регионе Южного Кавказа

*Габриелян А. А.
Российско-Армянский (Славянский) университет,
кафедра мировой политики и международных отношений (Армения, Ереван)
gabrielyanakop@gmail.com*

Ключевые слова: общественная организация; Армения, Грузия, Арцах, Азербайджан, США, Россия, гражданское общество

Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում արդի հասարակական կազմակերպությունների գործունեության օրենսդրական ասպեկտները

*Գաբրիելյան Հ. Ա.
Ռուս-Հայկական (Մլավոնական) համալսարան, միջազգային քաղաքականության և միջազգային հարաբերությունների ամբիոն /Հայաստան, Երևան/
gabrielyanakop@gmail.com*

Ամփոփում: Հարավային Կովկասը այն տարածաշրջաններից մեկն է, որտեղ միշտ ներկա են տարբեր երկրների և կազմակերպությունների շահեր և շահերի բախում: Ներկայիս հոդվածը միտված է բացատրելու Հարավային Կովկասի երկրների ՔՀԿ-ների և ՀԿ-ների գոյության և գործունեության օրենսդրական ասպեկտները, օգտագործելով Միացյալ Նահանգների և Ռուսաստանի օրենսդրությունների նմանատիպ օրինակները: Բացատրում է, թե ինչպես դե-ֆակտո, այնպես էլ դե յուրե տարածաշրջանի հասարակական կազմակերպությունները ունեն որոշակի ներուժ զարգացման համար: Միևնույն ժամանակ, ընթացիկ իրավիճակը ազատությունների և դերի առումով, որը հասարակական կազմակերպությունները խաղում են Հարավային Կովկասի երկրների քաղաքական օրակարգը ձևավորելու մեջ, երկրից երկիր տարբերվում է: Հոդվածում հաստատվում է նաև, որ միջազգային (ռուսական և ամերիկյան) փորձի ներքո, է հայկական հասարակական կազմակերպությունների համար կարևոր է հաստատել ավելի լավ կապեր հայկական Սփյուռքի հետ:

Վճռորոշ բառեր՝ հասարակական կազմակերպություն; Հայաստան; Վրաստան; Արցախ; Ադրբեջան; ԱՄՆ; Ռուսաստան; քաղաքացիական հասարակություն

Legislative Aspects of the Activity of Modern Public Organizations in the South Caucasus Region

*Gabrielyan A.A.
Russian-Armenian (Slavonic) University,
the Department of World Policy and International Relations (Armenia, Yerevan)
gabrielyanakop@gmail.com*

Abstract: The South Caucasus is one of those regions where the permanent interest and the conflict of interests of different states and organizations meet each other. The current article is aimed at explaining legislative aspects of CSOs' and NGOs' existence and activities in the South Caucasian states, using the examples of similar legislations of the United States and Russia. It is explained that both de facto and de jure public organizations of the region have a potential for development. At the same time, current situation in terms of freedoms and role, which public organizations play in shaping the policy agenda of the South Caucasian states, differs from one case to the other. It is also affirmed that in light of international experience (Russian, and American) it is important for Armenian public organizations to establish better connections with the Armenian Diaspora.

Keywords: public organization; Armenia; Georgia; Artsakh; Azerbaijan; USA; Russia; civil society

Южный Кавказ, в силу своего географического расположения, представляет из себя один из тех регионов, где перманентно наличен интерес и конфликт интересов между различными

государствами и организациями, проявляющими в регионе свои геополитические амбиции. В Армении в частности, за исключением корпоративных, присутствуют все типы мозговых центров

представленных в таблице 1, сформированных как извне (т.е. действующих в качестве представительств зарубежных центров), так и созданных «изнутри» (т.е. армянские центры) и решающих различные задачи при взаимодействии с армянским обществом и правительством.

Таблица 1. Категории аффилированности мозговых центров («Categories of Think Tank Affiliations»).

Категория	Определение
Автономные и независимые	Существенная независимость от любой группы интересов, либо донора; автономия в действиях и финансировании
Квази-независимые	Автономия от государства, но контроль со стороны группы интересов, доноров, либо контрактных агентов, предоставляющих большую часть финансирования и имеющих значительное влияние на действия мозгового центра
Аффилированные с правительством	Часть формальной структуры правительства
Квази-правительственные	Финансируется исключительно за счет правительственных грантов, но не является частью формальной структуры правительства
Аффилированные с ВУЗ-ом	Центра исследования той или иной политики при университете
Аффилированные с политической партией	Формально аффилированный с политической партией
Корпоративные (с целью получения прибыли)	Исследовательская организация, осуществляющая свою деятельность с целью получения прибыли, аффилированная с какой-либо корпорацией

Источник: James G. McGann, 2015 *Global To Think Tank Index Report*.// *TTCSP Global To Think Tank Index Report*. Online: http://repository.upenn.edu/think_tanks/10/, university of Pennsylvania 2016, p.7

Многие из армянских общественных организаций взаимодействуют с центрами извне и участвуют в грантовых программах, представляемых зарубежными структурами (такими же мозговыми центрами, государственными учреждениями, либо частными структурами). Целью такого взаимодействия является отдаление, либо приближение общественного мнения страны, пос-

редством локальной общественной организации, к той или иной культурной, политической или экономической конъюнктуре – т.е. к той или иной интеграционной модели, поддерживаемой иностранными акторами и донорами.

Подобная взаимосвязь, разрешенная на законодательном уровне, существует и в Грузии. Взаимосвязь, определяющая отношения между общественными организациями в одной стране и другой, между организациями и правительственными институтами, правительственными институтами и донорами, координирующими деятельность общественных организаций на местах, достаточно глубока и не однозначна. Ограничения деятельности общественных организаций (помимо деятельности, направленной на получение прибыли) не регламентированы строго ни в Армении, ни в Грузии, ни в Арцахе (Нагорно-Карабахской Республике), поэтому степень их вовлеченности в формирование и принятие векторов политической, социальной и экономической повестки государства, где они расположены, достаточно ощутима и выражается как на институциональном (например, прямой диалог с правительством, документально выраженные предложения-требования реформ), так и на общественном (опосредованный контакт с правительством через гражданское общество и акции, проводимые с привлечением последнего) уровнях. В Азербайджане общественные организации менее требовательны, так как в большинстве своем, за исключением тех, что представляют крупные международные структуры, частично или полностью подвластны текущему политическому режиму этой страны.¹ Данный пример подтверждает, что обратное влияние также имеет место быть, так как в практике подобных взаимоотношений часто правительство, финансирующее определенную деятельность общественной организации, является инициатором давления на последнего с целью представления выгодных выводов.² Подобное встречается как на внутривосточном уровне, так и в международной практике. Ярким примером является дотация Государственной нефтяной компании Азербайджана (SOCAR) в размере 750 тысяч долларов США техасской общественной организации «Ассамблея друзей Азербайджана»³. Другой сравнитель-

¹ Более подробно о правовых различиях и особенностях деятельности общественных организаций в каждой из трех стран будет сказано ниже.

² Eric Lipton, Brooke Williams and Nicholas Confessore. Foreign Powers Buy Influence at Think Tanks. // The New York Times, Sep. 2014 http://www.nytimes.com/2014/09/07/us/politics/foreign-powers-buy-influence-at-think-tanks.html?_r=2.

³ US/Azerbaijan: Lobbyists Continue to Flout Travel Rules. Casey Michel. OCCRP. Online: <https://www.occrp.org/en/>

но недавний характерный пример на международном уровне - щедрое пожертвование правительства Катара институту Брукинга в США для проведения исследования в области отношений Америки с исламским миром. Как заявляют некоторые ученые, подобные пожертвования «привели к скрытым соглашениям о том, что исследовательские группы воздержатся от критики в адрес правительств-доноров».⁴

В целом по состоянию на конец 2016 года количество общественных организаций, по крайней мере в двух закавказских республиках, Армении и Грузии, весьма велико: в Армении официально зарегистрированных общественных организаций насчитывается 4573⁵ (в том числе НКО, НПО, организаций гражданского общества, общественных советов; из которых мозговых/аналитических центров - 14⁶), в то время как в Грузии их количество равняется около 10 тысячам⁷ (из которых мозговых центров - 14⁸). Определить количество общественных организаций в Азербайджане сложнее, так как в открытых источниках информация существенно разнится - их насчитывают от 58⁹ до нескольких сотен¹⁰ (из которых мозговых центров - 13¹¹). В непризнанном и полупризнанных государствах Южного Кавказа (Арцах, Южная Осетия, Абхазия) отметить количество общественных организаций также затруднительно, однако, согласно

определенным источникам, в Арцахе таких структур насчитывается 226¹², в Абхазии их 46¹³, а в Южной Осетии 127¹⁴.

Стоит учесть, что общие цифры относительно количества организаций формальны, т.е. организация может существовать на бумаге, но не осуществлять какую-либо целевую деятельность, как в случае с Азербайджаном, где текущее законодательство республики сильно ограничивает общественные организации в их правах и возможностях.¹⁵ Стоит также отметить, что хотя по своему правовому статусу общественные организации отличаются от фондов, либо религиозных организаций (в том числе и по порядку регистрации), тем не менее, очень часто в названии общественных организаций фигурируют термины «фонд» или «религиозное объединение», что означает то, что данная структура, действуя в качестве фонда, зарегистрирована в правовом статусе общественной организации. Особенно, это касается исследовательских структур и аналитических центров Южного Кавказа, поэтому, обращаясь к ним, мы будем помнить, что последние действуют в качестве общественных организаций. Существует также ряд внешних доноров и структур, не являющихся общественными организациями по статусу (USAID, Британский Совет, Россотрудничество), но тесно взаимосвязанных с гражданским обществом и общественными организациями Южного Кавказа, в т.ч. через открытие своих представительств и центров, развернувших свои программы уже на правах общественных организаций.

Необходимо учитывать, что в данной работе автор не ставит перед собой цель описательного изложения всех аспектов законодательного поля деятельности общественных организаций закавказских республик. С целью конкретизации исследуемого предмета, законодательство стран изучено в соотношении с излагаемой темой и

---

corruptistan/azerbaijan/2016/04/24/us-azerbaijan-lobbyists-continue-to-flout-travel-rules.html

⁴ Eric Lipton, Brooke Williams and Nicholas Confessore. Foreign Powers Buy Influence at Think Tanks. // The New York Times, Sep. 2014 http://www.nytimes.com/2014/09/07/us/politics/foreign-powers-buy-influence-at-think-tanks.html?_r=2.

⁵ Հաշվետվություն: ՀՀ իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալության գրանցված կազմակերպությունների վիճակագրություն 01.10.16 դրությամբ: Աղբյուր: http://justice.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_7549609686321_002stat_2016-10.pdf

⁶ James G. McGann. 2015 Global Go To Think Tank Index Report. // TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. Online: http://repository.upenn.edu/think_tanks/10/, University of Pennsylvania 2016, p. 32

⁷ Неправительственные организации в Грузии. Кавказское Сотрудничество. Онлайн: <http://www.georgiamonitor.org/news/254/1404/>

⁸ James G. McGann. 2015 Global Go To Think Tank Index Report. // TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. Online: http://repository.upenn.edu/think_tanks/10/, University of Pennsylvania 2016, p. 32

⁹ Общественные организации. Biznesinfo.az. Онлайн: <http://www.biznesinfo.az/custom/azerbaijan/ngo/params/ln/ru/?page=3>

¹⁰ Неправительственные организации. Азербайджан. Онлайн: http://www.azerbaijans.com/content_664_ru.html

¹¹ James G. McGann. 2015 Global Go To Think Tank Index Report. // TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. Online: http://repository.upenn.edu/think_tanks/10/, University of Pennsylvania 2016, p. 32

---

¹² Արցախում գործում է 226 հասարակական կազմակերպություն: ArtsakhPress. Աղբյուր: <https://artsakhpress.am/arm/news/52211/arcakhum-gortsun-e-226-hasarakakan-kazmakerputyun.html>

¹³ Общественные и неправительственные организации. Сайт Торгово-Промышленной Палаты Республики Абхазия. Онлайн: <http://www.tppra.org/ru/catalog/neveritelstvennie-organizacii>

¹⁴ Информационный портал Республики Южная Осетия./Общество/НКО. МИА Южная Осетия Сегодня. Онлайн: <http://south-ossetia.info/obshhestvo/nko/>

¹⁵ НПО в Армении и Азербайджане. Виртуальные параллели. Публичные диалоги. Онлайн: <http://www.publicdialogues.info/%D0%9D%D0%9F%D0%9E%20%D0%B2%20%D0%90%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8%20%D0%B8%20%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%B5>

будет представлено в качестве отличительных черт для каждой республики.

В Армении деятельность общественных организаций регламентируется законом Республики Армения «Об общественных организациях», принятом 16 декабря 2016 года взамен предыдущего закона. Отличительной чертой нового закона по сравнению с предшествующим является то, что пункт о том, что общественные организации в Армении (т.е. как созданные, так и репрезентированные в стране) не имеют права осуществлять деятельность на получение прибыли (ст. 3, п.1 старого закона) был устранен и заменен на разделение статуса общественных организаций от организаций, имеющих коммерческий статус.¹⁶ По убеждению автора, данные полномочия общественных организаций носят положительный характер, так как позволяют им более независимо формировать свою повестку в тех условиях, когда они допущены до осуществления предпринимательской деятельности. Это означает их меньшую зависимость от доноров и агентов внешнего влияния. Важным также является то, что общественные организации Армении не могут создавать, либо становиться частью политических партий и религиозных организаций. Таким образом, закон дистанцирует их от аффилированности с политическими силами и религиозными институтами, не принадлежащими к армянской апостольской церкви, являющейся в свою очередь базисом сохранения национальной идентичности армян на протяжении веков.

Другим не менее важным законодательным аспектом в отношении общественных организаций является необходимость их транспарентности для недопущения угроз «отмывания денег и финансирования террористической деятельности», согласно 1-ой части 9-ой главы соответствующего закона республики (чего также не было в варианте 2001 года).¹⁷ Таким образом, любая возможность наличия общественных организаций с деструктивным началом, несущим угрозу национальной безопасности страны, пресекается уже на законодательном уровне. По сравнению с предыдущим законом от 2001 года, существенно более гибкими стали возможности общественной организации, которая, согласно новому закону, может осуществлять предприниматель-

скую деятельность, а также в порядке, установленном законом, создать коммерческую организацию, либо стать ее частью.¹⁸

В целом, новый закон во многих аспектах является более прогрессивным и дает общественным организациям Армении больше прав и свобод на реализацию своей деятельности и сотрудничества как в Армении, так и за рубежом. Учитывая, что закон был принят недавно, логично ожидать своеобразного нового бума общественных организаций в Армении, нацеленных на предпринимательскую деятельность. Тем не менее, условия деятельности общественных организаций в Армении могут быть еще более улучшены. Согласно «Проекту Концепции стратегии развития гражданских общественных организаций Армении», необходимо более системно подходить к донорской и иной помощи, оказываемой общественным организациям Армении из за рубежа, в частности, создав условия для того, чтобы подобная помощь находила более точечные решения на задачи социально-экономического, образовательного, культурного и научного характера.¹⁹ Согласно этому же проекту, государство, исходя из общенациональных интересов, должно поощрять и поддерживать инициативы интеграции общественных организаций Армении в глобальную международную сеть сотрудничества; должно поддерживать их собственные идеи и вывод данных идей на международный уровень в рамках кооперации с организациями пространств СНГ, Европейского Союза (ЕС) и Совета Европы (СЕ).²⁰ Не менее активно должна осуществляться взаимосвязь с общественными организациями армянской диаспоры, которые, осуществляя деятельность в различных странах зарубежья, могут делиться опытом и технологически обогащать

¹⁶ Կետ 1. Հոդված 2. Հայանստանի Հանրապետության Օրենքը հասարակական կազմակերպությունների մասին: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5709>. 16.12.2016

¹⁷ Կետ 2. Հոդված 14. Հայանստանի Հանրապետության Օրենքը հասարակական կազմակերպությունների մասին: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5709>. 16.12.2016

¹⁸ Կետ 1. Հոդված 8. Հայանստանի Հանրապետության Օրենքը հասարակական կազմակերպությունների մասին: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5709>. 16.12.2016

¹⁹ Կետ 6.3. Համագործակցություն արտասահմանյան և միջազգային կազմակերպությունների հետ: Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ (Նախագիծ): // Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Խորհուրդ: / Փաստաթղթեր: <http://www.publiccouncil.am/hy/documents/item/2012/10/22/program1/>

²⁰ Կետ 6.3. Համագործակցություն արտասահմանյան և միջազգային կազմակերպությունների հետ: Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ (Նախագիծ): // Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Խորհուրդ: / Փաստաթղթեր: <http://www.publiccouncil.am/hy/documents/item/2012/10/22/program1/>

своих коллег в Армении. Придать новый импульс данному сотрудничеству и интеграции организаций диаспоры вокруг общенациональных интересов может создание ячеек общественных организаций Армении при соответствующих диаспорах зарубежья, а также вовлечение диаспоры в деятельность общественных организаций в Армении. При этом, такая двусторонняя взаимовыгода также гарантирует более широкий доступ общественным организациям Армении к международным организациям благодаря посредничеству диаспоральных структур.²¹ Не менее интересный подход к развитию деятельности общественных организаций предложен в «Концепции законодательных и институциональных реформ общественных гражданских организаций», согласно которой необходимо более конкретно на законодательном уровне определить институт волонтерства, учитывая, какую роль они занимают и какую работу выполняют для общественных организаций. Поощрение волонтерства, закрепление механизмов поощрения в соответствующей правовой плоскости способствует институциональному развитию общественных организаций, внесению большей ясности и открытости в отношении организации и волонтеров, работающих для нее.²² Для создания условий по финансовой независимости общественных организаций, их меньшей зависимости от доноров и, как следствие, для обеспечения их большей государственноцентричности, данная концепция предполагает разработку механизма государственных грантов, а также выделение помощи организациям через следующие статьи государственного бюджета Армении: «Пожертвования неправительственным (общественным) организациям Армении», «Субсидии негосударственным и нефинансовым организациям», «Прочие расходы», а также через «Резервные фонды, некассифицированные в основ-

²¹ Կետ 6.2. Մփյուռքի կազմակերպությունների հետ համագործակցություն: Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ (Նախագիծ): // Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Խորհուրդ: / Փաստաթղթեր: <http://www.publiccouncil.am/hy/documents/item/2012/10/22/program1/>

²² 7.4. Կամավորության ինստիտուտի հստակ օրենսդրական սահմանում: Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների Հայեցակարգ: // Հավելված N1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N40 արձանագրային որոշման Հայեցակարգ: https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf

ные разделы».²³ Примечательно, что сама концепция получила одобрение правительства страны еще в 2013 году²⁴, однако указанные предложения не вошли в обновленный закон об общественных организациях.

Оценки и предложения по развитию общественных организаций Армении давали не только местные институты. Данный вопрос вообще практически всегда лежит в повестке европейских и международных структур, выступающих с инициативами реформ либо напрямую, либо через созданные консалтинговые структуры и рабочие группы. Среди подобных инициатив можно выделить Доклад Антикоррупционного Центра «Transparency International» «Риски и возможности развития общественных организаций Армении», а также Проект «Вовлечение гражданского общества Армении в диалог вокруг согласования политики с властями», разработанный Ереванским пресс-клубом совместно с армянским секретариатом национальной платформы гражданского общественного форума Восточного партнерства при финансовой поддержке ЕС. Согласно обоим документам общественным организациям Армении «есть, куда расти», так же, как и правовому полю, в котором они действуют. Согласно исследованию «Transparency International», государственные лица игнорируют те правовые препятствия, которые не позволяют общественным организациям диверсифицировать их финансирование.²⁵ Именно поэтому, как утверждается в докладе, международные организации, которые репрезентированы в стране, прилагают усилия на развитие малых НКО, не имеющих достаточного финансирования.²⁶ В проекте, разработанном Ереванским

²³ Կետ 10.2, Բաժին 10. Հասարակական կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության ապահովում: Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների Հայեցակարգ: // Հավելված N1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N40 արձանագրային որոշման Հայեցակարգ: https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf

²⁴ «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների Հայեցակարգին» հավանություն տալու մասին Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության որոշման արձանագրային նախագիծ: http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_9633765890971_Concept_1version.pdf: 2013թ.

²⁵ Հայաստանի հասարակական կազմակերպությունների զարգացման հնարավորությունները և ռիսկերը: // Թրանսպարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն: http://transparency.am/files/publications/NED_publication_arm_3.pdf: Երևան 2011, էջ 6:

²⁶ Հայաստանի հասարակական կազմակերպությունների զարգացման հնարավորությունները և ռիսկերը: //

пресс-клубом, также отмечается недостаточное взаимодействие власти и общественных организаций. Согласно исследованию, проведенному в рамках проекта, взаимоотношения власти и общественных организаций в Армении актуализируются лишь тогда, когда власти становятся перед условием задействованности гражданского общества для обеспечения внешних денежных вливаний в рамках определенных программ.²⁷ Как видно из изложенного, процесс развития общественных организаций в Армении и создание условий по их самостоятельности еще далеки от завершения. Тем не менее, можно констатировать постепенный прогресс в осознании необходимости развивать данный сектор, а также осознании тех выгод, которые его развитие может дать как на страновом, так и на международном (с вовлечением диаспоры) уровнях.

В Нагорно-карабахской Республике (Республике Арцах) развитие общественных организаций также не стоит на месте. Непризнанная закавказская республика не только отстаивает свою независимость в военном отношении и на политическом поприще, но и старается развивать демократические институты и гражданское общество, чем примером стал отчет международной наблюдательной организации «Freedom House», согласно которому Арцах полноправно конкурирует по правам и свободам с иными закавказскими республиками и опережает по данному показателю «несвободный» Азербайджан.²⁸ Согласно закону «Об общественных организациях» Республики Арцах, общественные организации государства имеют право сотрудничать с международными неправительственными и некоммерческими организациями, реализовывать совместную деятельность с ними, вступать в международные организации, представляя общие интересы и создавая союзы.²⁹

Թրանսպարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն: http://transparency.am/files/publications/NED_publication_arm_3.pdf. Երևան 2011, էջ 13:

²⁷ Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության ներգրավվածությունը իշխանությունների հետ քաղաքականության համաձայնեցման շուրջ երկխոսությունը: // Նախագիծ: Երևանի մամուլի ակումբ: http://hkdepo.am/up/docs/Policy_Dialogue_arm.pdf: 2015

²⁸ Nagorno-Karabakh. Freedom House. Online: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/nagorno-karabakh>; Azerbaijan. Freedom House. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/azerbaijan>.

²⁹ Հոդված 15. Կազմակերպության իրավունքները: Հոդված 22. Կազմակերպության միջազգային կապերը: Լեռնային Ղարաբաղի (Արցախի) հասարակական կազմակերպությունների մասին օրենք: // 30 դեկտեմբերի 2002 թ. ք.Ստեփանակերտ ՇՕ-16. <http://www.nankr.am/hy/757>.

За последние годы ощутим существенный прогресс в развитии общественных организаций Арцаха: являясь примером государствоцентричности, общественные организации Арцаха играют большую роль в отстаивании национальных интересов не только своей страны, но и всего армянства. Показательным примером служит активное участие и реакция арцахских НКО на разного рода международные инициативы, в том числе и те, с которыми арцахские НКО не согласны. Так, в 2013 году состоялась встреча между общественными организациями Арцаха и сопредседателями Минской группы Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ).³⁰ В 2016 году общественные организации Арцаха выступили против двух докладов Парламентской Ассамблеи Совета Европы (ПАСЕ), выражая протест необъективным и пропагандистским заявлениям, нашедшим место в докладе, и ратуя за инклюзивный взаимоуважительный диалог с европейским сообществом.³¹ Общественные организации Арцаха также не теряют связи с армянской диаспорой и коллегами из Республики Армения, развивая и призывая интенсифицировать интеграционное сотрудничество на разных уровнях и форматах.³² В свою очередь, общественные организации Республики Армения также проявляют повышенный интерес к сотрудничеству, чему примером стала разработанная в 2016 году Программа «Методологической поддержки неправительственным организациям и молодежи Нагорного Карабаха».³³

В Грузии развитие общественных организаций идет по тому вектору, в котором развивается внешнеполитическая логика страны. Грузинский общественный сектор активно взаимодействует с европейскими и американскими коллегами, чему результатом становятся не только частые тематические мероприятия, на которых обсуждаются перспективы двусторонних отношений и совместных программ, но и вполне конкретные готовые «продукты», такие, как

---

³⁰ OSCE Minsk Group co-chairs, Nagorno-Karabakh NGOs hold first-ever meeting. Tert.am. Online: <http://www.tert.am/en/news/2013/12/18/osce/954106>

³¹ Karabakh-based NGOs Appeal the PACE Members. Lragir.am. Politics. Online: http://www.lragir.am/index_eng/0/politics/view/35180

³² Karabakh NGO Calls On Diaspora to Step-Up Efforts to Win Republic's Recognition. Asbarez. Online: <http://asbarez.com/79895/karabakh-ngo-calls-on-diaspora-to-step-up-efforts-to-win-republics-recognition/>

³³ “Methodological support for NGOs and young people in Nagorno-Karabakh Republic” program is conducting in Gyumri. Republic of Armenia. Ministry of Sport and Youth Affairs. Online: <http://www.minsportyouth.am/en/noroutyouner/gyoumrioum-ancakacvoum-e--metodakan-ajakc.html>.

совместные аналитические записки, доклады и дорожные карты по интеграции грузинских общественных организаций и, в более широком смысле, гражданского общества Грузии в европейскую внешнеполитическую конву. Так, в «Дорожной карте ЕС по взаимодействию с гражданским обществом Грузии», рассчитанной на 2014-2017 годы, отмечается, что развитие гражданского сектора в стране идет происходит в благоприятной среде. Прогресс, согласно документу, отмечается в диверсификации финансирования организаций и в политическом диалоге между общественными организациями и властью.³⁴ Документ также отмечает возросшую активность общественных организаций по линии внешних интеграционных процессов и, в частности, в направлении европейской интеграции. Так, грузинская национальная Платформа Форума Восточного партнерства является одной из самых активных структур, продвигающих идею европейской интеграции Грузии. Платформа проводит постоянные встречи с представителями государственных структур и активно вовлечена в диалог с правительством и парламентом страны, разработав совместную Стратегию европейской информационной и коммуникационной интеграции на 2013-2016 годы.³⁵

Европейские организации, выступающие часто донорами для грузинских НПО, также заинтересованы в изучении роли общественных организаций Грузии в стране, возможностях их политического диалога с властью, их отношениями с другими акторами различного уровня. Согласно исследованию «Отображение вовлечения организаций гражданского общества в политический диалог в Грузии», проведенному Фондом Конрада Аденауэра совместно с локальными грузинскими партнерами, законодательное поле страны вполне благоприятно для деятельности организаций гражданского общества. Как отмечается в результатах исследования, за последние годы общественные организации Грузии стали более влиятельными и сильными для того, чтобы воздействовать на политические процессы страны; как отмечают авторы, по мнению международных наблюдателей парламентские выборы в 2012 году прошли в Грузии мирным путем во многом благодаря той роли, которую начали играть общественные и, в частности, гражданские организации Грузии. Одновременно с этим, общественные организации Грузии свободно поднимают острые вопросы, как например религиозная толерантность в стране или защита прав

сексуальных меньшинств, вынося их на публичное обсуждение. Авторы документа отмечают, что, несмотря на неоднозначное восприятие последнего вопроса, активным гражданским и правозащитным организациям удалось продвинуть антидискриминационный закон в Парламент Грузии. Подобная активность, по мнению авторов, представляет хорошие примеры удачной работы общественных организаций, направленной на улучшение прозрачности и подотчетности государственных институтов.³⁶ Согласно документу, со своей стороны, правительство Грузии также выражает готовность к дискуссии повестки и обсуждению инициатив с общественными организациями, что говорит о высоком уровне взаимоотношений данных акторов.³⁷ Одновременно, грузинские общественные организации также не лишены проблем. Оценивая эффективность общественных организаций, в докладе об эффективности гражданских организаций Грузии отмечается, что все еще нуждается в серьезном улучшении координация сотрудничества между донорами и организациями Грузии. Институциональное развитие и минимизация бюрократических процедур также являются вопросами, требующими внимания. Отмечается, что стимулом к улучшениям может послужить задействованность на законодательном уровне бизнес-структур, способных ратовать за усовершенствование текущего законодательства, в частности, также как и в Армении, за институционализацию волонтерства.³⁸

Отличительной чертой «Закона Азербайджанской Республики О неправительственных организациях (общественных объединениях и фондах)» является то, что общественные организации страны должны иметь уставной капитал³⁹ (чего нет в армянском, арцахском и грузинском законодательствах), а также могут осуществлять предпринимательскую деятель-

³⁶ Shorena Lortkipanidze, Tamara Patarai. Mapping Study of Civil Society Organisations' Engagement in Policy Dialogue in Georgia. // Report, p.4 http://www.csdialogue.eu/sites/default/files/mapping_study_of_engagement_in_policy_in_georgia.pdf, October 2014

³⁷ Shorena Lortkipanidze, Tamara Patarai. Mapping Study of Civil Society Organisations' Engagement in Policy Dialogue in Georgia. // Report, p.5 http://www.csdialogue.eu/sites/default/files/mapping_study_of_engagement_in_policy_in_georgia.pdf, October 2014

³⁸ CSO Development Effectiveness Brief Report on National Consultation in Georgia. http://cso-effectiveness.org/IMG/pdf/n59-eng_2_.pdf, 2010, pp.2-3.

³⁹ Ст.12, гл. 3 «Закон Азербайджанской Республики О неправительственных организациях (общественных объединениях и фондах)» от 13 июня 2000 года №894-IQ. С изменениями и дополнениями// Неофициальный перевод VneshExpertService, <http://www.icnl.org/research/library/files/Azerbaijan/lawru.pdf>. г.Баку, 2000

³⁴ Georgia. EU country roadmap for engagement with civil society. 2014 – 2017. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_roadmapfinal2014_2017_georgia_en.pdf, pp.3-4.

³⁵ Там же, p.6.

ность⁴⁰. Несмотря на то, что, согласно данному «Закону», «права неправительственной организации защищаются всеми государственными органами»⁴¹ в азербайджанской практике нередки случаи, когда государство ущемляет права общественных организаций и гражданских обществ, особенно, если данные организации действуют в сфере гражданских прав и свобод. Одним из характерных примеров подобного попуриания стали репрессии, осуществленные политическим режимом Азербайджана против известных правозащитных НПО. Как утверждается в рапорте Международной федерации за права человека (FIDH), «Репрессии, которым подверглись НПО и их руководители, имели место после принятия ряда поправок к законодательству, с целью ограничить деятельность организаций гражданского общества.»⁴² Дополнительным подтверждением репрессивного характера азербайджанской власти по отношению к общественным организациям стали заявления экспертов рабочей группы ООН о том, что в Азербайджане уголовное преследование превращено «в инструмент с целью заставить замолчать правозащитников, журналистов и политических оппонентов».⁴³

В случае с Азербайджаном весьма затруднительно предвидеть, будут ли иметь эффект какие-либо законодательные поправки в условиях полного подчинения системы режиму. Исходя из этого, как доказывает представленный случай, политическая власть в Азербайджане не только не будет развивать сферу деятельности общественных организаций за счет хотя бы минимального сохранения свобод последней, но, что уже имеет место быть на практике, будет всячески способствовать политическому испарению любых неуправляемых структур гражданского общества. Единственными в подобных жестких ограничительных условиях акторами, способными к конкуренции и существованию, остаются отдельные НПО, которых власть в стране пытается всячески дискредитировать, а также представители международных организаций, с каждым годом более отчетливо ощущающих давление текущего азербайджанского режима. Как пример, проявлением подобного давления явля-

ются нередкие «мессиджи» о том, что деятельность международных гуманитарных структур в Азербайджане будет прекращена.⁴⁴

Как видно из изложенного, общественный сектор Южного Кавказа – это живой организм, активно вовлеченный во взаимодействие с внешней средой, отвечающий на давление внешней среды и трансформирующийся в различных траекториях, в зависимости от внешне-и внутриполитической повестки дня. В законодательной сфере общественные организации Южного Кавказа сталкиваются с рядом проблем, усложняющих их независимую деятельность и даже существование, но, одновременно с этим, они выступают с инициативами поддержки той линии, к которой они привержены, а также с собственными предложениями усовершенствования аспектов их деятельности: не только в законодательно-правовом смысле, но и целевом, т.е. практическом, выступая с проектами, программами и предложениями по актуализации своих возможностей и потенциала. В этой связи, интересным кажется рассмотрение законодательного опыта России и Соединенных Штатов Америки по вопросу общественных организаций. Это важно сразу по двум причинам: 1) оба государства являются одними из наиболее активных акторов на Южном Кавказе практически во всех плоскостях, что имеет свое непосредственное проявление в интеграционных процессах, которые защищают данные страны и в перспективе задействования локальных общественных организаций в данных процессах; 2) изучение законодательных аспектов деятельности общественных организаций в России и США, как в двух странах, где общественный сектор играет важнейшую роль и имеет огромное развитие, может стать полезным с точки зрения перспективы приложения данного опыта на армянскую действительность. Обратимся и кратко рассмотрим законодательные основы деятельности общественных организаций в России и США.

Общественные организации в России действуют на основе федерального закона «Об общественных объединениях» и закона «О некоммерческих организациях», принятых Государственной Думой Российской Федерации в 1995 году, но неоднократно дополненных и измененных после. Последние изменения в законы были утверждены в конце 2016 года. Рассмотрим обновленные и дополненные версии данных документов. В законе под общественным объединением понимается «добровольное, самоуправляе-

⁴⁰ Там же, П.22.2. Ст.22.гл.4.3

⁴¹ Там же, Ст.28, гл.6

⁴² Азербайджан: репрессии усиливаются в преддверии Европейских игр. FIDH. Worldwide movement for Human rights. RAPPORT. Азербайджан. Онлайн: <https://www.fidh.org/ru/tematicheskie-napravleniya/pravozaschitniki/azerbajdzhan-repressii-usilivayutsya-v-preddverii-evropejskih-igr>

⁴³ Преследование правозащитников и гражданских активистов в Азербайджане. Кавказский узел. Онлайн: <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/249607/>

⁴⁴ Азербайджан грозит выдворить Красный Крест. Новости Армении » Новости Азербайджана. NovostiNK.ru. Онлайн: <http://novostink.ru/azerbaijan/77444-azerbaydzhan-grozitsya-vydvorit-krasnyy-krest.html>

мое, некоммерческое формирование, созданное по инициативе граждан, объединившихся на основе общности интересов для реализации общих целей, указанных в уставе общественного объединения».⁴⁵ Также, как и в армянском варианте, законодательство России запрещает создание объединений, цели или действия которых направлены на осуществление экстремистской деятельности⁴⁶, что немаловажно в свете актуализировавшейся террористической угрозы, имеющей транснациональный характер. Как в случае и с иными законами южно-кавказских стран, закон об общественных объединениях России не распространяется на религиозные организации и коммерческие организации. Дополнительно, закон также не распространяется на некоммерческие союзы (ассоциации), созданные коммерческими организациями.⁴⁷ Сходство налицо и в случае осуществления предпринимательской деятельности.⁴⁸ При этом примечательно, что наряду с общественной организацией, общественным движением, общественным фондом, а также общественным учреждением, общественным объединением может являться и политическая партия.⁴⁹ Таким образом, в отличие от государств Южного Кавказа, общественные объединения России имеют права реализовывать политическую деятельность. Согласно этому же закону, общественные объединения России должны «информировать федеральный орган государственной регистрации об объеме денежных средств и иного имущества, полученных от иностранных источников», о целях этих средств и их фактическом использовании.⁵⁰ Данное положение развито в законе «О некоммерческих организациях», который определяет как деятельность иностранных некоммерческих неправительственных организаций в России, так и статус финансирования местных организаций иностранными. В последнем случае, речь идет о, так называемых, «иностранных агентах» - термине, вызвавшем бурную общественную дискуссию, но являющимся юридически точным и корректным. Согласно 6 пункту 2 статьи закона, «под некоммерческой организацией, выполняющей

функции иностранного агента, <...> понимается российская некоммерческая организация, которая получает денежные средства и иное имущество от иностранных государств, их государственных органов, международных и иностранных организаций, иностранных граждан, лиц без гражданства либо уполномоченных ими лиц и (или) от российских юридических лиц, получающих денежные средства и иное имущество от указанных источников <...>, и которая участвует, в том числе в интересах иностранных источников, в политической деятельности, осуществляемой на территории Российской Федерации.»⁵¹

Организацией, участвующей в политической деятельности, признается в том числе лицо, обращающееся «к государственным органам, органам местного самоуправления, их должностным лицам, а также иные действия, оказывающие влияние на деятельность этих органов, в том числе направленные на принятие, изменение, отмену законов или иных нормативных правовых актов».⁵² Данные положения в законе вызвали бурную дискуссию как в российском, так и в зарубежном обществе относительно целесообразности и непредвзятости подобных категорий, нашедших место в законе. Весьма часто политические силы, социальные активисты и гражданские общества рассматривали в данном законе попытку правительства и власти ущемить права и свободы данных организаций.⁵³ Однако, как это часто бывает в подобных случаях, обвинения в предвзятости подхода были озвучены с заранее предвзятым отношением к поправке, смысл которой, на взгляд автора данной работы, заключается лишь в обеспечении большей транспарентности организаций и структур, действующих в стране, но связанных с международными структурами на финансовом уровне. По убеждению автора данной работы, хотя само словосочетание «иностранный агент» может быть воспринято крайне субъективно и, как следствие подобного первичного восприятия, истолковано неверно, тем не менее с правовой точки зрения, а также с позиции логической обоснованности, данный термин отражает су-

⁴⁵ Статья 5. Понятие общественного объединения. Федеральный закон "Об общественных объединениях" от 19.05.1995 N 82-ФЗ (действующая редакция, 2016). http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102035642;

⁴⁶ Там же, Статья 16

⁴⁷ Там же, Статья 2

⁴⁸ Там же, Статья 37

⁴⁹ Там же, Статья 7

⁵⁰ Статья 29. Обязанности общественного объединения. Федеральный закон "Об общественных объединениях" от 19.05.1995 N 82-ФЗ (действующая редакция, 2016). http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102035642.

⁵¹ Пункт 6. Статья 2. Некоммерческая организация. Федеральный закон "О некоммерческих организациях" от 08.12.1995 N 7-ФЗ (действующая редакция, 2016). http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102035642.

⁵² Там же, Пункт 6. Статья 2

⁵³ Russia: Government vs. Rights Groups. The Battle Chronicle. Human Rights Watch. Online: <https://www.hrw.org/russia-government-against-rights-groups-battle-chronicle>. Standing Up Against Russia's 'Foreign Agent' Law. Urgent Action Fund for Women's Human Rights. Online: <https://urgentactionfund.org/2013/06/standing-up-against-russias-foreign-agent-law/>

ществующую необходимость дифференциации общественных организаций. Доказать нейтральность данного термина можно по двум причинам: 1) общественным организациям, действующим транспарентно, не скрывающим и не задерживаемым в финансовых или иных махинациях, незачем скрывать от государства, в котором они развернули свою деятельность, финансовые потоки, проходящие через них. Констатация факта, отчетность о финансовых средствах, получаемых извне, не ведет ни к принижению статуса данной организации, ни к запрету на получение данных средств. 2) Негативное и крайне отрицательное отношение к включению понятия «иностранный агент» в законодательство Российской Федерации весьма часто является лишь политическим инструментом, направленным на реализацию давления против текущей политики России посредством вложения в сознание людей мнения о том, что государство не поддерживает «передовые» организации и борется против их свобод, клеймя иностранными агентами. Данная техника не учитывает одного простого факта: по всем правам и обязанностям иностранный агент равнозначен иным общественным организациям и объединениям России. Организации с подобным статусом не запрещается в том числе участвовать в политической деятельности. Поэтому единственное условие и смысл данного понятия – обеспечение транспарентности за счет соблюдения соответствующего учета финансовых средств.⁵⁴ Более того, сама идея регистрации «иностранных агентов» не является продуктом деятельности исключительно российских законодателей. Закон «О регистрации иностранных агентов» впервые был принят и применен в Соединенных Штатах Америки в 1938 году и направлен на обеспечение открытости агентов, представляющих интересы иных государств в «политическом, либо квази-политическом» качестве, а также на обеспечение открытости отношений данных агентов с иностранными правительствами, действиями и финансами, получаемыми извне.⁵⁵

Применение категории «иностранный агент» на каком-либо этапе развития закона об общественных организациях в армянской действительности возможно при соблюдении некоторых условий: во-первых, определенная объяснительная работа с гражданским обществом Армении,

а также с международными организациями, репрезентированными в стране, была бы крайне полезной для создания атмосферы доверительности и отхода от предвзятых политизированных взглядов. Защита транспарентности, как единственный смысл внедрения данного термина, а также открытое обсуждение по практическим примерам его использования и результатов данного использования с правовой точки зрения должны быть необходимыми предусловиями, если термин «иностранный агент» найдет место в армянской действительности. С другой стороны, включение данного термина именно сейчас, в условиях когда экономика страны сильно связана с внешними вливаниями, может негативно сказаться на перспективах и возможностях общественных организаций Армении развивать свои международные связи, в первую очередь, по причине отсутствия указанных объяснительных работ. Тем не менее, российский опыт следует изучать. Именно отсутствие информационно-разъяснительных работ с гражданским обществом стало одной из причин, почему термин был воспринят так негативно.

Соединенные Штаты Америки, как одно из государств, имеющих перманентный интерес в различных точках мира, в том числе и на Южном Кавказе, занимают лидирующее место в мире по количеству общественных организаций. По оценкам экспертов, около 1,5 миллионов НПО работают в стране.⁵⁶ Частные и правительственные фонды, общественные организации Америки являются наиболее известными, развернув свою деятельность практически во всех странах мира по самым широким направлениям. По состоянию на конец 2016 года только мозговых центров в Америке насчитывалось 1835⁵⁷, многие из которых представляют из себя настоящие исследовательские городки, привлекающие гражданское и академическое сообщество на реализацию своих программ. Некоторые из них, подобно корпорации РЭНД, имеют полноценные докторские программы, прохождение которых обеспечивает степень доктора «публичной политики» (от англ. – «public policy PhD program»)⁵⁸. Общественные организации США

⁵⁶ Fact Sheet: Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States. Online: <https://www.humanrights.gov/fact-sheet-non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states.html>. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor U.S. Department of State - Washington, D.C. 01-16-2016

⁵⁷ James G. McGann. 2016 Global Go To Think Tank Index Report. // TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. Online:

http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1011&context=think_tanks, University of Pennsylvania 2017, p.8

⁵⁸ About the Pardee RAND Graduate School. RAND. Pardee RAND. Online: <http://www.prgs.edu/about.html>

⁵⁴ Пункт 1, пункт 3 - Статья 32. Контроль за деятельностью некоммерческой организации. Федеральный закон "О некоммерческих организациях" от 08.12.1995 N 7-ФЗ (действующая редакция, 2016). http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102035642.

⁵⁵ Foreign Agents Registration Act. The United States Department of Justice. Online: <https://www.fara.gov/>

представляют самые разные идеологические, политические, религиозные и социальные интересы. Все они собраны под общим понятием «гражданское общество», под которым в США понимают общественные организации, созданные на добровольной основе общего интереса и общих целей. Они включают в себя независимые исследовательские организации, организации публичной политики, общественные советы, организации, защищающие права человека и распространяющие демократию, гуманитарные организации, частные и благотворительные фонды, ассоциации и некоммерческие корпорации. Гражданское общество США (в российском законодательстве понимаемое через общественные объединения), в отличие от российского, не вбирает в себя политических партий.⁵⁹ В большинстве штатов США официальная регистрация общественной организации проходит без привлечения каких-либо должностных лиц. Подобная практика позволяет заранее предотвращать риск использования власти уполномоченным лицом для детерминирования, какой организации надлежит быть созданной, а какой нет.⁶⁰ Смысл существования общественных организации, кроме развития гражданского общества, в Америке заключается в развитии новых подходов к социальным и экономическим проблемам, которые требуют комплексного изучения и решения, и с которыми «правительство страны не может справиться в одиночку».⁶¹

В США особенно развита грантовая система поддержки общественных организаций, получающим финансирование из федеральных, государственных, локальных бюджетов, а также от благотворительных фондов и частных структур (в том числе, не запрещено получать финансовые средства от коммерческих организаций). Подобно России, в США не запрещается финансировать организацию из-за рубежа, однако, открытая информация об этом должна быть представлена организацией в соответствующем порядке. В Армении в плане развития сектора общественных организаций и гражданских структур, безусловно, есть чему поучиться и у Соединенных Штатов. В первую очередь, это создание схожих условий по диверсификации средств финансовой поддержки данных организаций. По мнению автора данной работы, при соответствующем уровне политического сознания, формальное финансирование НКО, НПО и иных

структур можно распределить между государственными структурами и их представительствами на местах, государственными организациями и профильными министерствами таким образом, что любая организация, занимаясь какой-либо конкретной проблематикой, всегда будет знать, в какую структуру ей обратиться за поддержкой. Во-вторых, необходимо создать условия, при которых также, как и в США, организации, занимающиеся благотворительностью, культурно-просветительской, спортивной и научной деятельностью, имеющей своей целью изучение общественных задач и не имеющих политической роли (т.е. не поддерживающих какие-либо политические силы и не имеющих своей целью влияние на законодательство), должны освободиться от налогов для любой указанной деятельности. Однако самым главным условием, которое в свое время обеспечило развитие и институционализацию общественных организаций Америки, должно стать понимание и создание соответствующей функциональной связи между общественной организацией, частными государственными и научно-академическими институтами. Именно эта связь, сформированная и механистически отлаженная на институциональном уровне, помогла организациям в США, в частности мозговым центрам, очень быстро гарантировать интеграцию различных интересов в единый кластер, где данной интерес начал реализовываться посредством привлечения ведущих теоретических и практических (управленческих) структур. Сотрудничество между данными структурами позволило не только скоординировать и конкретизировать проблемы, над которыми общественные организации начали специализироваться, но также и вывести уровень развития данных организаций на качественно новый уровень, где фокус проблемы получил не только внутригосударственный, но и региональный, а затем международный масштаб.

Список использованных источников

1. Արցախում գործում է 226 հասարակական կազմակերպություն: ArtsakhPress. Անցանց. <https://artsakhpress.am/arm/news/52211/arcakhum-gortsum-e-226-hasarakakan-kazmakerputyun.html> [Artsakhum gortsum e 226 hasarakakan kazmakerputyun. ArtsakhPress. Online. in Armenian.]
2. Լեւոնյան Ղարաբաղի (Արցախի) հասարակական կազմակերպությունների մասին օրենք: // 30 դեկտեմբերի 2002 թ. ք.Ստեփանակերտ ՇՕ-16. <http://www.nankr.am/hy/757> [Lernayin Kharabakhi (Artsakhi) hasakarakan kazmakerputyunneri masin orenq. // 30 dektemberi 2002 tvakan. Qakhaq Stepanakert HO-16. in Armenian.]

⁵⁹ Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States. <https://www.state.gov/j/drl/rls/fs/2017/266904.htm>. Fact Sheet: Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. // U.S. Department of State. Diplomacy in Action. January 2017.

⁶⁰ Там же

⁶¹ Там же

3. Համագործակցությունն արտասահմանյան և միջազգային կազմակերպությունների հետ: Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ (Նախագիծ): // Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Խորհուրդ: / Փաստաթղթեր: <http://www.publiccouncil.am/hy/documents/item/2012/10/22/program1/> [Hamagortsaktsutyun artasahmanyanyan ev mijazgayin kazmakerputyunneri het. Hayastani Hanrapetutyanyan qakhaqaciakan hasarakutyanyan kazmakerputyunneri zargacman razmavarutsyan hajetsakarg (Nakhagits)// Hayastani Hanrapetutyanyan Hanrayin Khorhurd./ Pastatkhter. in Armenian.]

4. Հայաստանի Հանրապետության Օրենքը հասարակական կազմակերպությունների մասին: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5709>. 16.12.2016 [Hayastani Hanrapetutyanyan Orenqy hasarakakan kazmakerputyunneri masin. in Armenian.]

5. Հայաստանի հասարակական կազմակերպությունների զարգացման հնարավորությունները և ռիսկերը: // Թրանսպարենսի Ինթերնեշլ հակա-կոռուպցիոն կենտրոն: http://transparency.am/files/publications/NED_publication_arm_3.pdf: Երևան 2011 [Hayastani hasarakakan kazmakerputyunneri zargatsman hnaravorutyunnery ev riskery. // Transparency International Anticorruption Center. in Armenian.]

6. Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության ներգրավվածությունը իշխանությունների հետ քաղաքականության համաձայնեցման շուրջ երկխոսությունը: // Նախագիծ: Երևանի մամուլի ակումբ: http://hkdepo.am/up/docs/Policy_Dialogue_arm.pdf: 2015 [Hayastani qakhaqatsiakan hasarakutyanyan nergravvatsutyuny ishkhanutyunneri het qakhaqakanutyanyan hamadzainetsman shurj erkkhosutyuny. // Nakhagits. Erevani mamuli akumb. in Armenian.]

7. Հաշվետվություն: ՀՀ իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալության գրանցված կազմակերպությունների վիճակագրություն 01.10.16 դրությամբ: Առցանց: http://justice.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_7549609686321_002stat_2016-10.pdf [Hashvetsvutyun. HH iravabanakan andzants petakan registri gortsakalutyanyan grantsvats kazmakerputyunneri vichakagrutyun. 01.10.16. drutyamb. Artsants. in Armenian.]

8. Միջուկի կազմակերպությունների հետ համագործակցություն: Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ (Նախագիծ): // Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Խորհուրդ: / Փաստաթղթեր: <http://www.publiccouncil.am/hy/documents/item/2012/10/22/program1/> [Spyurki kazmakerputyunneri het hamagortsaktsutyun. Hayastani Hanrapetutyanyan qakhaqatsiakan hasarakutyanyan kazmakerputyunneri zargatsman razmavarutan hajetsakarg (Nakhagits)// Hayastani Hanrapetutyanyan Hanrayin Khorhurd. / Pastatkhter. in Armenian.]

9. Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների Հայեցակարգ: // Հավելված N1 ՀՀ կառավարության 2014թ. Մեպտեմբերի 25-ի նիստի N40 արձանագրային որոշման Հայեցակարգ: https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf [Qakhaqatsiakan hasarakutyanyan kazmakerputyunneri zargatsman institutsional ev orensdrakan barepoxumneri Hayetsakarg. // Havelvats N1 HH karavarutyanyan 2014t. Septemberi 25-i nisti N40 ardzanagrayin voroshman Hajetsakarg. in Armenian.]

10. «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների Հայեցակարգին» հավանություն տալու մասին Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության որոշման արձանագրային նախագիծ: http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_9633765890971_Concept_1version.pdf: 2013թ: [«Qakhaqatsiakan hasarakutyanyan kazmakerputyunneri zargatsman institutsional ev orensdrakan barepoxumneri Hayetsakargin» havanutyun talu masin Hayastani Hanrapetutyanyan Karavarutyanyan voroshman ardzanagrayin nakhagits. in Armenian.]

11. Азербайджан грозит выдворить Красный Крест. Новости Армении » Новости Азербайджана. NovostiNK.ru. Онлайн: <http://novostink.ru/azerbaijan/77444-azerbaydzhan-grozitsya-vydvorit-krasnyy-krest.html> [Azerbaijan grozitsya vidvorit Krasniy Krest. Novosti Armenii – Novosti Azerbaijan. Novosti NK.ru. Online. in Russian.]

12. Азербайджан: репрессии усиливаются в преддверии Европейских игр. FIDH. Worldwide movement for Human rights. RAPPORT. Азербайджан. Онлайн: <https://www.fidh.org/ru/tematicheskie-napravleniya/pravozaschitniki/azerbajdzhan-repressii-usilivayutsya-v-preddverii-evropejskih-igr> [Azerbaijan: repressii usilivayutsya v preddverii Evropejskikh igr. FIDH. Worldwide movement for Human rights. RAPPORT. Azerbaijan. Online. in Russian.]

13. «Закон Азербайджанской Республики О неправительственных организациях (общественных объединениях и фондах)» от 13 июня 2000 года №894-IQ. С изменениями и дополнениями// Неофициальный перевод VneshExpertService, <http://www.icnl.org/research/library/files/Azerbaijan/lawru.pdf>. г.Баку, 2000 [«Zakon Azerbajjanskoi Respubliki O nepravitelstvennikh organizatsiyakh (obshestvennikh ob'edineniyakh i fondakh)» ot 13 iyunya 2000 goda. №894-IQ. S izmineniyami i dopolneniyami. // Neofitsialniy perevod. VneshExpertService. Baku 2000. in Russian.]

14. Информационный портал Республики Южная Осетия./Общество/НКО. МИА Южная Осетия Сегодня. Онлайн: <http://south-ossetia.info/obshhestvo/nko/> [Informatsionniy portal Respubliki Yujnaya Osetiya. /Obshhestvo/NKO. MIA Yujnaya Osetiya Segodnya. Online. in Russian.]

15. Неправительственные организации. Азербайджан. Онлайн: http://www.azerbaijans.com/content_664_ru.html [Nepравitelstvenniye organizatsii. Azerbaijan. Online. in Russian.]
16. Неправительственные организации в Грузии. Кавказское Сотрудничество. Онлайн: <http://www.georgiamonitor.org/news/254/1404/> [Nepравitelstvennie organizatsii v Gruzii. Kavkazskoe Sotrudnichestvo. Online. in Russian.]
17. НПО в Армении и Азербайджане. Виртуальные параллели. Публичные диалоги. Онлайн: <http://www.publicdialogues.info/%D0%9D%D0%9F%D0%9E%20%D0%B2%20%D0%90%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8%20%D0%B8%20%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%B5> [NPO v Armenii i Azerbaijane. Virtualnie paralleli. Publichnie dialogi. Online. in Russian.]
18. Общественные и неправительственные организации. Сайт Торгово-Промышленной Палаты Республики Абхазия. Онлайн: <http://www.tppra.org/ru/catalog/nepравitelstvennie-organizacii> [Obshestvennie i nepравitelstvennie organizatsii. Sait Torgovo-Promishlennoi Palati Respubliki Abkhazia. Online. in Russian.]
19. Общественные организации. Biznesinfo.az. Онлайн: <http://www.biznesinfo.az/custom/azerbaijan/ngo/params/in/ru/?page=3> [Obshestvennie organizatsii. Biznesinfo.az. Online. in Russian.]
20. Преследование правозащитников и гражданских активистов в Азербайджане. Кавказский узел. Онлайн: <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/249607/> [Presledovanie pravozashitnikov i grajdanskikh aktivistov v Azerbaijane. Kavkazskiy Uzel. Online. in Russian.]
21. Федеральный закон "Об общественных объединениях" от 19.05.1995 N 82-ФЗ (действующая редакция, 2016). http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102035642 [Federalniy zakon «Ob obshestvennikh ob'edineniyakh.» ot 19.05.1995 N 82-ФЗ (deistvuyushaya redaktsiya, 2016). in Russian.]
22. Федеральный закон "О некоммерческих организациях" от 08.12.1995 N 7-ФЗ (действующая редакция, 2016). http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102035642 [Federalniy zakon «O nekommercheskikh organizatsiyakh.» ot 08.12.1995 N 7-ФЗ (deistvuyushaya redaktsiya, 2016). in Russian.]
23. About the Pardee RAND Graduate School. RAND. Pardee RAND. Online: <http://www.prgs.edu/about.html>
24. Azerbaijan. Freedom House. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/azerbaijan>
25. CSO Development Effectiveness Brief Report on National Consultation in Georgia. http://cso-effectiveness.org/IMG/pdf/n59-eng_2_.pdf, 2010
26. Eric Lipton, Brooke Williams and Nicholas Confessore. Foreign Powers Buy Influence at Think Tanks. // The New York Times, Sep. 2014. Online at: http://www.nytimes.com/2014/09/07/us/politics/foreign-powers-buy-influence-at-think-tanks.html?_r=2.
27. Fact Sheet: Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States. Online: <https://www.humanrights.gov/fact-sheet-non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states.html>. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor U.S. Department of State - Washington, D.C. 01-16-2016
28. Foreign Agents Registration Act. The United States Department of Justice. Online: <https://www.fara.gov/>
29. Georgia. EU country roadmap for engagement with civil society. 2014 – 2017. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_roadmapfinal2014_2017_georgia_en.pdf
30. James G. McGann. 2015 Global Go To Think Tank Index Report. // TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. Online: http://repository.upenn.edu/think_tanks/10/, University of Pennsylvania 2016
31. James G. McGann. 2016 Global Go To Think Tank Index Report. // TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. Online: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1011&context=think_tanks, University of Pennsylvania 2017
32. Karabakh-based NGOs Appeal the PACE Members. Lragir.am. Politics. Online: <http://www.lragir.am/index/eng/0/politics/view/35180>
33. Karabakh NGO Calls On Diaspora to Step-Up Efforts to Win Republic's Recognition. Asbarez. Online: <http://asbarez.com/79895/karabakh-ngo-calls-on-diaspora-to-step-up-efforts-to-win-republics-recognition/>
34. "Methodological support for NGOs and young people in Nagorno-Karabakh Republic" program is conducting in Gyumri. Republic of Armenia. Ministry of Sport and Youth Affairs. Online: <http://www.minsportyouth.am/en/noroutyouner/gyoumrioum-anckacvoum-e--metodakan-ajakc.html>.
35. Nagorno-Karabakh. Freedom House. Online: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/nagorno-karabakh>
36. Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States. <https://www.state.gov/j/drl/rls/fs/2017/266904.htm>. Fact Sheet: Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. // U.S. Department of State. Diplomacy in Action. January 2017
37. OSCE Minsk Group co-chairs, Nagorno-Karabakh NGOs hold first-ever meeting. Tert.am. Online: <http://www.tert.am/en/news/2013/12/18/osce/954106>
38. Russia: Government vs. Rights Groups. The Battle Chronicle. Human Rights Watch. Online: <https://www.hrw.org/russia-government-against-rights-groups-battle-chronicle>
39. Shorena Lortkipanidze, Tamara Pataraiia. Mapping Study of Civil Society Organisations' Engagement in Policy Dialogue in Georgia. // Report http://www.csdialogue.eu/sites/default/files/mapping_study_of_engagement_in_policy_in_georgia.pdf, October 2014
40. Standing Up Against Russia's 'Foreign Agent' Law. Urgent Action Fund for Women's Human Rights. Online: <https://urgentactionfund.org/2013/06/standing-up-against-russias-foreign-agent-law/>
41. US/Azerbaijan: Lobbyists Continue to Flout Travel Rules. Casey Michel. OCCRP. Online: <https://www.occrp.org/en/corruptistan/azerbaijan/2016/04/24/us-azerbaijan-lobbyists-continue-to-flout-travel-rules.html>

ՄԱԿ-ի իրավական կարգավիճակի եվ փաստական գործելակերպի տարամիտումը

Խուդոյան Գ. Մ.

Հայաստանի Հանրապետության Ոստիկանության կրթական համալիրի քրեական գործընթացի ամբիոն /Հայաստան, Երևան/
khudoyan@edupolice.am

Վճռորոշ բառեր՝ Ազգերի Լիգա, ՄԱԿ, ՄԱԿ կանոնադրություն, ազդեցիվ պատերազմ, բացառիկություն, ունիլատերալիզմ, Անվտանգության Խորհուրդ

Несоответствие правового статуса и фактической деятельности Организации Объединенных Наций

Худоян Г. М.

Кафедра уголовного процесса Образовательного комплекса полиции Республики Армения (Армения, Ереван)
khudoyan@edupolice.am

Резюме: В научной статье рассматривается вопрос несоответствия агрессивных действий некоторых членов Совета Безопасности ООН Уставу ООН. Проанализированы некоторые краеугольные принципы Устава ООН, связанные с обеспечением международной безопасности и мира. На примере политики некоторых государств-членов ООН, отклоняющихся от вышеуказанных принципов, обобщен международный опыт, на основании которого автор выдвигает ряд предложений по преодолению угроз в сфере международной безопасности.

Ключевые слова: Лига Наций, ООН, Устав ООН, агрессивная война, исключительность, унилатерализм, Совет Безопасности.

Non-Conformity of the Legal Status and the Actual Activity of the United Nations

Khudoyan G. M.

Department of Criminal Procedure of Educational Complex of Police of the Republic of Armenia (Armenia, Yerevan)
khudoyan@edupolice.am

Abstract: The scientific article is devoted to the legal issues of correlation between UN charter and actual activity of some UN Security Council member states. Some cornerstone principles of UN Charter, related to international security and peace have been discussed. At the same time, the policy of some UN member states have been analyzed, deviating from abovementioned principles. Summarizing the international experience author has made appropriate proposals to overcome challenges in the field of international security.

Keywords: League of Nations, United Nations, UN Charter, aggressive war, exceptionalism, unilateralism, Security Council.

Պատերազմներով և հակամարտություններով հարուստ մարդկության զարգացման ճանապարհին գոյատևման լավագույն միջոցներից է ուժերի համախմբումն ընդդեմ ընդհանուր թշնամու: Այդպիսի մասշտաբային հակամարտություններից էր առաջին համաշխարհային պատերազմը: Հենց այդ պատերազմի սարսափելի հետևանքները, ինչպես նաև՝ նոր պատերազմների և կանխարգելման անհրաժեշտության գիտակցումը պետություններին ստիպեցին՝ ուժերը համախմբելու հանուն համաշխարհային խաղաղության: Այդ կապակցությամբ առաջին քայլ հանդիսացավ

Ազգերի լիգայի ստեղծումը, որը հետապնդում էր հետևյալ նպատակները՝ զինաթափում, ռազմական գործողությունների կանխարգելում, հավաքական անվտանգության ապահովում, երկրների միջև վեճերի լուծում դիվանագիտական ճանապարհով, ինչպես նաև՝ մոլորակի վրա կյանքի որակի բարելավում¹:

Ցավոք, Ազգերի լիգան անկարող գտնվեց՝ կանխելու երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, և իր գործունեությունը շարունակեց մինչև 1946 թ. ապրիլի 18-ը, մինչ այդ

¹ Հասանելի աղբյուրը՝ [http://ru.wikipedia.org/wiki/ Лига_Наций](http://ru.wikipedia.org/wiki/Лига_Наций) (15.01.2017):

ապրիլի 8-ին Ժնևի վերջին նատաշրջանում լիգայի ասամբլեան ընդունեց բանաձև, որով իր իրավասությունը, պահուստային ֆոնդը և լիգայի պալատը՝ համապատասխան ֆոնդով և արխիվներով, փոխանցեց Միավորված ազգերի կազմակերպությանը²:

Չնայած դրան՝ Ազգերի լիգան հարթակ հանդիսացավ ծավալներով, գործառույթներով և իրավական կարգավիճակով ավելի կայուն և հզոր կազմակերպության Միավորված ազգերի կազմակերպության (այսուհետ՝ ՄԱԿ) ստեղծման համար: Կազմակերպության հիմնադրման առաջին քայլերն արվեցին դեռևս 1943 թ. Մոսկվայի, 1943 թ. Թեհրանի և 1945 թ. Դրիմի (Յալթա) համաժողովներում: 1945 թ. 50 երկրների ներկայացուցիչներ Սան-Ֆրանցիսկոյում հավաքվեցին Միավորված ազգերի համաժողովին, որպեսզի մշակեն ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը: Աշխատանքի հիմքում պատվիրակները դրեցին այն եզրակացությունները, որոնք 1944 թ. օգոստոս-հոկտեմբեր ամիսներին Դումբարտոն-Օուկսում ձևավորել էին Մեծ Բրիտանիայի, Չինաստանի, Խորհրդային Միության և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների ներկայացուցիչները: Կազմակերպության կանոնադրությունն ստորագրվեց 1945 թ. հունիսի 26-ին 50 երկրների ներկայա-

ցուցիչների կողմից³: Բնչ վերաբերում է Միավորված ազգերի անվանմանը, որն առաջարկել էր ԱՄՆ նախագահ Ֆրանկլին Դ. Ռուզվելտը, ապա այն առաջին անգամ օգտագործվել է 1942 թ. հունվարի 1-ին՝ Միավորված ազգերի հռչակագրում⁴:

1945 թ. հոկտեմբերի 24-ին 51 ստորագրող երկրների կողմից հաստատվեց ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը: Ներկայումս կազմակերպությունն ունի 193 անդամ պետություն⁵: ՄԱԿ-ն ունի 6 հիմնական մարմին՝ Գլխավոր ասամբլեան, Անվտանգության խորհուրդը, Տնտեսական և սոցիալական խորհուրդը, Հոգաբարձուների խորհուրդը, Միջազգային դատարանը և քարտուղարությունը⁶:

ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը, ըստ էության, միջազգային հարաբերությունների պատմության մեջ հանդիսացավ առաջին փաստաթուղթը, որն ամրագրեց անդամ երկրների պարտավորությունը՝ հարգելու և պահպանելու մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև՝ կանխարգելելու պատերազմները: ՄԱԿ-ի կանոնադրության նախաբանում ամրագրված է. «Մենք՝ Միավորված ազգերի ժողովուրդներս, լի վճռականությամբ փրկել գալիք սերունդներին պատերազմի արհավիրքից, որը մեր կյանքի ընթացքում երկու անգամ անասելի վիշտ է պատճառել մարդկությանը, և վերահաստատել հավատը մարդու հիմնական իրավունքների, անհատի արժանապատվության և արժեքի, տղամարդու և կնոջ, ինչպես նաև՝ մեծ ու փոքր ազգերի հավասար իրավունքների նկատմամբ, և ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որոնք ապահովեն արդարությունն ու դաշինքներից և միջազգային իրավունքի այլ աղբյուրներից բխող պարտավորությունների հանդեպ հարգանքը...»⁷:

² Հասանելի աղբյուրը՝ <http://ria.ru/spravka/20110418/364864854.html> (15.01.2017): Դեռևս 1933 թ. Ազգերի լիգային իրենց անդամակցությունը դադարեցրել էին Գերմանիան և Ճապոնիան (Իտալիան նրանց օրինակին հետևեց 1937 թ.): Նրանց այդ քայլը իմաստագրկեց Ազգերի լիգայի ստատուտի այն դրույթները, որոնք կարգավորում էին կազմակերպության անդամ երկրների զինված ուժերի կրճատման գործընթացը, ինչպես նաև՝ ռազմական կարողությունների, զենքի արտադրության և վաճառքի նկատմամբ տեղեկատվության փոխանակման վերահսկման կազմակերպումը: Իսկ Ազգերի լիգայից 1939 թ. ԽՍՀՄ հեռացումը բերեց նրան, որ գերտերություններից միայն Մեծ Բրիտանիան մնաց դրա կազմում, և 1939 թ. սեպտեմբերին նախորդած ճգնաժամի ընթացքում ոչ մի երկիր չդիմեց կազմակերպության օգնությանը: Ազգերի լիգան, ըստ էության, չքննարկեց 1936-1939 թթ. գերմանա-իտալական ներխուժման հարցը Իսպանիա: 1938-1939 թթ. լիգան չարձագանքեց Գերմանիայի կողմից Ավստրիայի, Չեխոսլովակիայի, Կլայպեդայի տարածաշրջանի գրավմանը և Լեհաստանի վրա հարձակմանը, ինչպես նաև՝ այն փաստին, որ Իտալիան բռնակցեց Ալբանիային: Հասանելի աղբյուրը՝ <http://ria.ru/spravka/20110418/364864854.html>, (15.10.2016): Հասանելի աղբյուրը նաև՝ http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/LIGA_NATSI.html (15.10.2016):

³ Լեհաստանը, որը ներկայացված չէր Համաժողովում, այն ստորագրեց ավելի ուշ և դարձավ 51-րդ հիմնադիր երկիրը: Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.un.org/ru/aboutun/history/> (20.01.2017):

⁴ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.un.org/ru/aboutun/history/> (20.01.2017):

⁵ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.un.org/ru/sections/aboutun/overview/index.html>, (11.05.2017): Հասանելի աղբյուրը նաև՝ <http://www.un.org/ru/aboutun/booklet/intro.shtml> (11.05.2017):

⁶ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.un.org/ru/sections/aboutun/overview/index.html> (20.01.2017):

⁷ Հասանելի աղբյուրը՝ http://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_Объединённых_Наций (31.01.2017): Նշենք

ՄԱԿ-ի գործունեության նպատակները սահմանված են ՄԱԿ-ի կանոնադրության առաջին գլխի 1-4-րդ հոդվածներում և ունեն հետևյալ բովանդակությունը. պահպանել միջազգային խաղաղությունը և անվտանգությունը, զարգացնել բարեկամական հարաբերություններ ազգերի միջև, համագործակցել միջազգային խնդիրներ լուծելիս ու մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգանք խթանելիս, ինչպես նաև՝ դառնալ ազգերի գործողությունները ներդաշնակեցնելու կենտրոն: Ի լրումն նշվածի՝ ՄԱԿ-ը միջազգային հակամարտությունները կարգավորելու ուղիներ է մատնանշում և ռազմավարություններ մշակում այն հարցերի վերաբերյալ, որոնք կարող են անդրադառնալ բոլորի վրա:

Որպեսզի հնարավոր լինի օբյեկտիվ գնահատական տալ ՄԱԿ-ի գործելակերպին, անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել կանոնադրությամբ սահմանված որոշ դրույթների պահանջներին և դրանց փաստացի կատարմանը, ինչպես նաև՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրության կարգադրագրերի դրույթների պահանջներից հավանական շեղումներին կամ դրանց չկատարման հանգամանքին, ինչն ի չիք է դարձնում իրավական ակտի ողջ ուժը և արժեքը: Խնդրի լուսաբանման համար անհրաժեշտ է քննարկել անվտանգության ապահովման հիմնահարցերը:

Անվիճելի է, որ ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ սահմանված նպատակների իրագործման համար կազմակերպությունը և դրա անդամ երկրները պետք է գործեն համաձայն կանոնադրությունում ամրագրված սկզբունքների: Վկայակոչենք այդ սկզբունքներից երկուսը: Դրանցից մեկը սահմանված է կանոնադրության 2-րդ հոդվածի 4-րդ մասով, համաձայն որի՝ բոլոր անդամները միջազգային հարաբերություններում ձեռնպահ են ցանկացած պետության տարածքային ամբողջականության կամ քաղաքական անկախության նկատմամբ և (կամ) Միավորված ազգերի նպատակներին անհարիր որևէ այլ ձևով ուժի գործադրումից կամ դրա սպառնալիքից: Երկրորդ սկզբունքը սահմանված է նույն հոդվածի 7-րդ մասով. «Սույն կանոնադրության և ոչ մի դրույթ Միա-

վորված ազգերի կազմակերպությանը չի լիազորում միջամտել որևէ պետության ներքին իրավասության հարցերին և չի պահանջում անդամներից նմանօրինակ հարցերը ներկայացնել լուծման սույն կանոնադրության կարգով, սակայն այս սկզբունքը չի վերաբերում գլուխ 7-ով նախատեսված հարկադրական միջոցների կիրառմանը»⁸:

Հատկանշական է, որ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո մինչ այդ գոյություն ունեցող կայուն քաղաքական և ռազմական հավասարակշռություն ապահովող համակարգը ևս փլուզվեց: Երկրագնդի գրեթե կեսի վրա իր ազդեցությունը տարածած խորհրդային կայսրության փլուզումից հետո ստեղծված վակուումն իր ազդեցությամբ շտապեց լրացնել պատմական այդ փուլում ռազմական և տնտեսական հնարավորություններով միակ գերտերություն⁹ մնացած ԱՄՆ-ը: Վերջինիս քայլերի հաջորդականությունը, դրանց անօրինականությունը և անպատժելիությունը (միջազգային իրավունքի տեսանկյունից), ձևավորված կանոնները սեփական շահերին ծառայեցնելը, ինչպես նաև՝ ՄԱԿ-ի անգործությունն ու անգործությունը հանգեցրին կազմակերպության քաղաքական և բարոյական արժեզրկման: Չմիջամտելով ձևավորված սահմանների ապօրինի վերաբաժանմանը և որոշ երկրների ագրեսիվ քաղաքականությանը (դեմոկրատիա տարածելու վեհ գաղափարների և կարգախոսների ներքո իրականացվող)՝ ՄԱԿ-ը կորցրեց իր վաղեմի հեղինակությունն ու աշխարհաքաղաքական կշիռը: Ամբոխահաճության և ճարտախոսության հարթակ դարձած բարձր ամբիոնն ունակ չգտնվեց՝ իրագործելու իր առաքելությունը: Դրսևորելով անտարբերությունն ու անհետատեսություն մարդկային կորուստների, խաղաղ բնակչության զանգվածային տեղահանման, էթնիկ գտումների և այլնի նկատմամբ՝ ՄԱԿ-ը շարունակում է վարել իր կանոնադրությանը հակասող քաղաքականություն: Մինչդեռ ժողովրդավարության օրրան հանդիսացող Միացյալ Նահանգներն ու իր դաշնակիցներն իրագործում են իրենց պարտադրողական քաղաքականությունը՝ այն հիմնավորելով ամերիկացիների՝

նաև, որ, ի տարբերություն ՄԱԿ-ի կանոնադրության, ՄԱԿ-ի կոնվենցիաներն ընդունման իմաստով պարտադիր չեն ՄԱԿ-ի անդամ երկրների համար:

⁸ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.un.org/News/Press/docs/2017/02/20170201.un.charter.arm.pdf> (01.02.2017):

⁹ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.nytimes.com/1999/02/05/news/to-paris-us-looks-like-a-hyperpower.html>

բացառիկ լինելու հանգամանքով և ազգային անվտանգության նկատառումներով¹⁰:

ԱՄՆ-ի ռազմական և տնտեսական հզորությունը, ամենաթողության և անպատժելիության մթնոլորտը, ինչպես նաև՝ ՄԱԿ-ի անդամ մյուս երկրների նկատմամբ նշված պետության գերակայող դիրքը վերջնականապես փաստեցին ՄԱԿ-ի՝ որպես միջազգային առավել հեղինակավոր կառույցի թուլացումը և արժեզրկումը: Եզրահանգման հավաստիությունը հիմնավորելու համար անհրաժեշտ է վերլուծել ՄԱԿ-ի փաստացի գործելակերպը և դրա համապատասխանությունը միջազգային իրավական ակտերին, մասնավորապես, ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը:

Համաձայն ՄԱԿ-ի կանոնադրության՝ միջազգային խաղաղության և անվտանգության համար ՄԱԿ-ի մարմիններից պատասխանատվություն է կրում Անվտանգության խորհուրդը: Խորհրդի որոշումները պարտադիր են ՄԱԿ-ի անդամ բոլոր երկրների համար: Անվտանգության խորհուրդը բաղկացած է 15 անդամներից, որոնցից հինգը մշտական անդամներ են (Ռուսաստանի Դաշնություն, ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Չինաստան) և ունեն վետո կիրառելու իրավունք: Իսկ մնացած տասը անդամները (կանոնադրությո-

յան համաձայն՝ մշտական չեն) ընտրվում են հատուկ ռոտացիոն կարգով՝ համաձայն ՄԱԿ-ի կանոնադրության¹¹:

ՄԱԿ-ի՝ որպես միջազգային անվտանգության երաշխավոր կազմակերպության գործունեությանը կարելի է տալ հակասական գնահատական, քանի որ նույնիսկ Անվտանգության խորհրդի՝ վետո սահմանող բանաձևերին հակառակ ԱՄՆ-ն իր դաշնակիցների (Մեծ Բրիտանիա, Իսրայել, Ավստրալիա և այլն) հետ կամ Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպության (այսուհետ՝ ՆԱՏՕ) միջոցով իրագործում է իր աշխարհաքաղաքական ծրագրերը: Ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ ուժեղին ամեն ինչ թույլատրելի է: Առկա իրողությունների պայմաններում համաշխարհային անվտանգությունը երաշխավորելու նպատակով ստեղծված կազմակերպությունն (ՄԱԿ) այլևս ի գործու չէ պաշտպանել տնտեսական և ռազմական առումով թույլ պետություններին: Այս համատեքստում, ակնհայտ տեսանկյունի է գերտերությունների կողմից երկակի ստանդարտների կիրառումը տարբեր տարածաշրջաններում (Հարավսլավիա, Իրաք, Լիբիա, Սիրիա, Եմեն, Աֆղանստան, Ուկրաինա և այլն):

Վերոգրյալի հիմնավորման կապակցությամբ կարելի է քննարկել հետևյալ օրինակները՝

1. 1996 թ. Կոսովոյում սկսված և խորացող զինված հակամարտությունը 1998 թ. հասավ իր գագաթնակետին: 1998 թ. Սեպտեմբերի 23-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը ընդունեց թիվ 1199 բանաձևը¹², որը հակամարտող կողմերին կոչ էր անում դադարեցնել կրակը: Նույն թվականի հոկտեմբերի 13-ին ՆԱՏՕ-ի խորհուրդը որոշեց 96 ժամվա ընթացքում օդային ռազմական գործողություն սկսել Բելգրադի դեմ՝ վերջինիս խաղաղություն պարտադրելու նպատակով: Հարավսլավական իշխանությունները զիջեցին և հոկտեմբերի 15-ին ՆԱՏՕ-ի հովանու ներքո կնքվեց

¹⁰ Sté u Wilfried Gerhard. American Exceptionalism And The War In Iraq (Endc Proceedings, Volume 18, 2014), pp. 11–24: Sté u նաև՝ George W. Bush. American exceptionalism and the Iraq War, Trevor B. McCrisken (Routledge, 2009), p. 13; Հասանելի աղբյուրը՝ https://en.wikipedia.org/wiki/American_exceptionalism (03.03.2017); Հասանելի աղբյուրը նաև՝ <http://www.washingtonpost.com/sf/national/2015/06/03/obama-and-american-exceptional-ism/> (03.03.2017); https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http://www.rpe.ugent.be/Du_Pont_paper.doc (03.03.2017); <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/07/obamas-new-american-exceptionalism/493415/> (03.03.2017); <http://www.factcheck.org/2015/02/obama-and-american-exceptionalism/> (03.03.2017); http://www.realclearpolitics.com/articles/2016/01/15/american_exceptionalism_how_has_it_fared_in_the_obama_years_129325.html (03.03.2017); <http://www.politifact.com/punditfact/statements/2015/feb/23/rudy-giuliani/rudy-giuliani-b-arack-obama-said-american-exception/> (03.03.2017); https://thecaucus.blogs.nytimes.com/2011/01/27/obama-used-speech-to-address-americas-greatness-and-his-critics/?_r=0 (03.03.2017); <https://www.usatoday.com/story/news/world/2013/09/24/obama-america-exceptionalism-putin-un/2861129/> (03.03.2017); http://www.salon.com/2014/10/24/from_bush_to_obama_american_exceptionalism_is_a_plague_on_our_collective_conscience_partner/ (03.03.2017); <https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/11/american-exceptionalism-and-the-politics-of-foreign-policy/248779/> (03.03.2017); <https://www.youtube.com/watch?v=4oYW4Oaehg> (03.03.2017):

¹¹ Sté u Միավորված ազգերի կազմակերպության 1945 թ. հունիսի 26-ի կանոնադրություն, հոդված 23 (Հասանելի աղբյուրը՝ http://www.un.org/charter/charter_arm.pdf, 05.03.2017):

¹² Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1998.shtml> (11.03.2017): Հասանելի աղբյուրը նաև՝ <http://www.shape.nato.int/resources/site7423/general/documents/unscr1199.pdf> (11.03.2017):

հրադադարի պայմանագիր, որն ուժի մեջ մտավ հոկտեմբերի 25-ին: Այն ենթադրում էր հարավսլավական ստորաբաժանումների վերադարձ իրենց մշտական տեղակայման վայրեր: Զինադադարի մշտադիտարկումը ՆԱՏՕ-ն իրականացնում էր «Eagle Eye» գործողության շրջանակներում: Սերբական կողմի կարծիքով հենց այս օպերացիայի ժամանակ իրականացվեց հարավսլավական բանակի դիրքերի և վիճակի հետախուզումը¹³: Մակայն հրադադարն անարդյունավետ էր և բռնությունները երկկողմանիորեն շարունակվում էին: 1999 թ. հունվարին հարավսլավական բանակը և ոստիկանությունը վերսկսեցին գործողություններն անջատողականների դեմ: Հակամարտությանը ՆԱՏՕ-ի անմիջական միջամտության պատճառ հանդիսացավ Ռաչակեի միջադեպը, երբ, արևմտյան դիտորդների պնդումներով, Կոսովոյի ազատագրման բանակի զինյալների կողմից վերահսկվող գյուղի գրավման ընթացքում¹⁴ հարավսլավական ուժերն իբր սպանել էին 58 ալբանացու¹⁵: Մինչդեռ հարավսլավական իշխանությունները պնդում էին, որ ալբանացիները Ռաչակեում զոհվել են մարտական գործողությունների ժամանակ: Հունվարի 30-ին ՆԱՏՕ-ն սպառնաց ավիահարվածներով, եթե Հարավսլավիայի ղեկավարությունը շարունակի հրաժարվել Կոսովոյի առաջնորդների հետ բանակցելուց¹⁶:

2. 1999 թ. փետրվարին Կոնտակտային խմբի (ՆԱՏՕ-ի երկրներ և ՌԴ) հովանու ներքո Փարիզի մոտ գտնվող Ռամբույե դոյակում հարավսլավական իշխանությունների և Կոսովոյի ալբանացիների միջև անցկացվեցին բանակցություններ, որոնք ապարդյուն էին: Մարտի 18-ին ԱՄՆ-ն և Մեծ Բրիտանիան քննարկման ներկայացրին հակամարտության կարգավորման նախագիծ, համաձայն որի՝ նախատեսվում էր Կոսովո մարզի քաղաքական անկախությունը, այնտեղից հարավսլավական զորքերի ու ՆԳՆ ուժերի դուրսբերումը

և դրանց փոխարեն ՆԱՏՕ-ի զորքերի տեղակայումը¹⁷: Բացի այդ, համաձայնագրի նախագիծն ընդգրկում էր մի կետ, համաձայն որի՝ երեք տարի անց Կոսովոյի վերջնական կարգավիճակը պետք է հաստատվեր «ժողովրդի կամքով», ինչն անընդունելի էր հարավսլավական պատվիրակության համար: Նրանց համար անընդունելի էր նաև զորքերի դուրսբերման գաղափարը, որը դիտարկվում էր որպես մարզի հանձնում անջատողականներին¹⁸: Նախագիծն ընդունվեց ալբանական և մերժվեց հարավսլավական ու ռուսական պատվիրակների կողմից: Մարտի 23-ին հարավսլավական կողմը համաձայնեց ընդունել առաջարկի քաղաքական մասը, բայց մերժեց տարածաշրջանում ՆԱՏՕ-ի զորքերի տեղակայման գաղափարը՝ այն համարելով Կոսովոյի և Մետոխիայի փաստացի գրավում: Նույն օրը երեկոյան ՆԱՏՕ-ն ընդունեց ռազմական օպերացիա սկսելու մասին որոշում, որպեսզի Հարավսլավիային պարտադրի ամբողջությամբ ընդունել նախագիծը¹⁹:

3. ՄԱԿ-ը լրջորեն վերահսկում էր իրավիճակը Կոսովոյում և Մետոխիայում²⁰, սակայն նրա կողմից ներխուժման թույլտվություն չտրվեց: Իսկ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի՝ ՆԱՏՕ-ի գործողությունները որպես ագրեսիա դատապարտող բանաձևի օգտին քվեարկեցին միայն երեք պետություններ (ՌԴ, Նամիբիա, ՉԺՀ)²¹: Ագրեսիայի քննադատները կարծում են, որ առանց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի սանկցիայի ՆԱՏՕ-ի ռազմական գործողություններն ինքնիշխան պետության՝ Հարավսլավիայի դեմ հանդիսանում են

¹³ Հասանելի աղբյուրը՝ http://ru.wikipedia.org/wiki/Косовская_Война (12.03.2017):

¹⁴ St' u Benjamin S. Lambeth Nato's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment, Issue 1365. - Rand Corporation, 2001. p. 115:

¹⁵ St' u նույն տեղում, էջ 8: St' u նաև՝ Independent International Commission on Kosovo. The Kosovo Report. - (Oxford University Press 2000) p. 2:

¹⁶ St' u Benjamin S. Lambeth, նշվ. աշխ., էջ 276:

¹⁷ St' u Regional Surveys of the World: Central, Southern and Eastern Europe (Europa Publications, Taylor and Francis Group, London and New-York, 2004), p. 536:

¹⁸ St' u Барабанов М. С., Коновалов И. П., Куделев В. В., Целуйко В. А. Чужие войны. - Москва: Центр анализа стратегий и технологий, 2012. - стр. 115; St' u նաև՝ Stephen T. Hosmer. The Conflict Over Kosovo. Why Milosevic Decided to Settle When He Did, - RAND Corporation, 2003, p. 88:

¹⁹ St' u Benjamin S. Lambeth, նշվ. աշխ., էջ 276:

²⁰ St' u Мир для Косово - Совет Безопасности: отчёты о заседаниях, резолюции и заявления Председателя (Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.un.org/russian/document/kosovo/scpv.htm> (18.03.2017):

²¹ St' u Юго-восточная Европа в эпоху кардинальных перемен /Под редакцией А. А. Языковой, Изд-во «Весь мир», М., 2007, стр. 317:

միջազգային իրավունքի և ՄԱԿ-ի կանոնադրության խախտում²²:

4. 2003 թ. ԱՄՆ-ը և դաշնակից երկրները ներխուժեցին Իրաք, ինչը հանդիսացավ իրաքյան տևական (2003-2011 թթ.) պատերազմի առաջին փուլը: Ռազմական գործողություններն սկիզբ առան 2003 թ. մարտի 20-ին, իսկ ապրիլի 9-ին ամերիկյան զորքերը գրավեցին Իրաքի մայրաքաղաք Բաղդադը: Մայիսի 1-ին ԱՄՆ նախագահ Ջորջ Բուշը հայտարարեց ակտիվ ռազմական գործողությունների ավարտի մասին: Այս օպերացիան ևս անցկացվեց առանց ՄԱԿ-ի թույլտվության²³: ՄԱԿ-ի կողմից չսանկցավորված հարձակումն ինքնիշխան պետության վրա միջազգային իրավունքի տեսանկյունից անօրինական էր, քանի որ անհրաժեշտ էր ներկայացնել անվիճելի ապացույցներ առ այն, որ Իրաքը ոտնձգում է Միացյալ Նահանգների կամ նրա դաշնակիցների տարածքային ամբողջականության կամ անվտանգության դեմ: Միայն դա կարող էր դիտարկվել որպես ռազմական գործողությունների արդարացում²⁴:

5. Որոշ եվրոպական երկրներ (հատկապես՝ Ֆրանսիան և Գերմանիան) հանդես եկան իրաքյան պատերազմի դեմ: Այդ խմբին միացան եվրոպական այնպիսի երկրներ, ինչպիսիք են՝ Շվեդիան, Ֆինլանդիան, Ավստրիան, Իռլանդիան, որոնք ավանդաբար պահպանում էին չեզոքություն կամ հանդես էին գալիս չմիավորվելու դիրքորոշմամբ: Այս երկրները առանց ՄԱԿ-ի բանաձևի Իրաքի դեմ ուժի կիրառման կապակցությամբ արտահայտեցին իրենց խորին մտահոգությունը: Շվեդիայի կառավարությունը հայտարարեց, որ այս միջամտությունը դիտարկում է որպես միջազգային իրավունքի խախտում: Իռլանդիայի, Ավստրիայի և Ֆինլանդիայի կառավարությունները ևս հայտարարեցին այն մասին, որ միջամտելու համար դաշինքը միանշանակ պետք է ստանա ՄԱԿ-ի թույլտվությունը²⁵:

2002 թ. փետրվարի սկզբին Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարար Ու. Վեդրինը հանդես եկավ ամերիկյան դիրքորոշման քննադատությամբ, որը նա բնութագրեց որպես «պարզեցված»²⁶, ինչը հանգեցրեց Վաշինգտոնի և Փարիզի միջև հարաբերությունների վատթարացման: Ֆրանսիան համարում էր, որ իրաքյան խնդրի կարգավորման հարցում գլխավոր դերը պետք է վերապահվի ՄԱԿ-ին²⁷:

Իրաքյան պատերազմն զգալի ազդեցություն ունեցավ տրանսատլանտյան հարաբերությունների վրա՝ դառնալով 21-րդ դարում Եվրամիության և ԱՄՆ-ի միջև առաջին հակասությունների սրման գլխավոր պատճառներից մեկը²⁸: Դրան զուգահեռ, գլոբալ վիճելի հարցերի խաղաղ կարգավորման գործում միջազգային կազմակերպությունների դերը շարունակում է նվազել: Այդ մասին է վկայում ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականությունը, որը նույնիսկ ՄԱԿ-ի կողմից պատերազմի անթույլատրելիության վերաբերյալ հաճախ հնչող հայտարարությունների դեպքում առաջնորդվում է սեփական շահերով²⁹:

ԱՄՆ-ի ագրեսիայի դրսևորման գլխավոր խթանը Սալիտակ տան վստահությունն է իր քայլերի անպատժելիության մեջ: Վերջինս ինքն է իրեն շնորհել իր հայեցողությամբ «պատժելու կամ արդարացնելու» իրավունքը: Այս գործելակերպը հետագայում ձեռք բերեց դոկտրինալ տեսք և ստացավ ունիլատերալիզմ (միակողմանիություն) անվանումը³⁰:

Քննարկվող հարցի վերաբերյալ պրոֆետոր, քաղաքագետ Անդրանիկ Միհրանյանը նշում է. «Ես կարծում եմ, որ Իրաքի, և ոչ միայն Իրաքի, դեմ պատերազմը, հետագայում՝ արդեն պատերազմը չարի առանցքի դեմ և, ընդհանրապես, պատերազմն այդ տարածաշրջանում մտնում է ԱՄՆ ռազմավարական ծրագրերի մեջ, եթե հաշվի առնենք, որ վեր-

²² St' u Noam Chomsky About Serbia, Kosovo, Yugoslavia and NATO War (Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.youtube.com/watch?v=EEhgwdJldeU> (20.03.2017):

²³ Հասանելի աղբյուրը՝ [²⁴ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.pravda.ru/world/20-08-2002/808480-0/03.02.2014թ.15:15>](http://ru.wikipedia.org/wiki/Вторжение_коалиционных_сил_в_Ирак_(2003)(20.03.2017):</p></div><div data-bbox=)

²⁵ St' u Menon, A., Lipkin, J. Les attitudes europeennes et les relations transatlantiques entre 2000 et 2003: une vision analytique // Notre Europe. 2003. Juin. p. 28:

²⁶ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.hubertvedrine.net/article-345.html> (27.02.2017):

²⁷ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://evolutio.info/content/view/756/113/> (27.02.2017):

²⁸ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://evolutio.info/content/view/756/113/> (27.02.2017):

²⁹ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://topwar.ru/8483-voyna-v-irake-mozhno-podvesti-itogi.html> (19.03.2017):

³⁰ Հասանելի աղբյուրը՝ նաև՝ <https://en.wikipedia.org/wiki/Unilateralism>; Հասանելի աղբյուրը նաև՝ http://www.zpu-journal.ru/zpu/e-publications/2007/Nadtochey_YI/; <http://lib.rosdiplom.ru/library/prosmotr.aspx?id=494798>

ջերս նրանք ընդունել են իրենց պաշտպանական նոր դոկտրինը և իրենց վերապահել են իրավունք՝ կանխարգելիչ հարվածներ հասցնելու այն երկրներին, որոնցից, նրանց կարծիքով, կարող է վտանգ սպառնալ: Եվ, եթե հաշվի առնենք, որ նրանք հարվածներ հասցրին Հարավսլավիային, Իրաքին՝ արհամարհելով ՄԱԿ-ը և Անվտանգության խորհուրդը, ապա, հավանաբար, հետագայում կհարվածեն Իրանին և այդ տարածաշրջանի մի շարք երկրների: Այնպես որ, դա վաղուց մշակված ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության ռազմավարության ուղղություն է»³¹:

ՄԱԿ-ի ոչ արդյունավետ գործունեությունը մատնանշելու նպատակով քննարկենք ևս մի քանի դրվագներ: Որպես օրինակ կարող են ծառայել 1983 թ. ԱՄՆ-ը ներխուժումը Գրենադա, 1989 թ.՝ Պանամա, 1995 թ. ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի ագրեսիան ընդդեմ Հարավսլավիայի, 1998 թ. ԱՄՆ-ի միակողմանի հարվածները Աֆղանստանին և Սուդանին, 1999 թ. ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի ներխուժումը Հարավսլավիա, 2001 թ. մինչ օրս ՆԱՏՕ-ի ներկայությունն Աֆղանստանում, 2003 թ. ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների ներխուժումը Իրաք, 2002 թ. մինչ օրս Պակիստանին, Սոմալիին, Եմենին, Լիբիային և Սիրիային հասցվող հարվածները և այլն³²:

ՄԱԿ-ի անգործությունն³³ ամբողջությամբ բացահայտելու համար հավելենք նաև 1994 թ. Ռուանդայի ցեղասպանությունը, 2004 թ. Դարֆուրի բախումները և այլն³⁴: Ընդ որում, ՄԱԿ-ը հաճախ քննադատվում է նաև անարդյունավետության³⁵, ոչ ժողովրդավարական մոտե-

ցումների, զարգացող երկրների խնդիրների նկատմամբ ուշադրության պակասի, բյուրոկրատիզմի, հաստիքների ուռճացման և անբավարար բյուջեի համար³⁶: ՄԱԿ-ի անվան հետ կապված են նաև այլ աղմկահարույց գործընթացներ³⁷: Այս համատեքստում, տեղին է հիշատակել նաև Եվրոպայում, Ասիայում և այլ տարածաշրջաններում կատարված և իրականացվող «գունավոր» հեղափոխությունները (Վրաստան, Ուկրաինա, Թունիս, Լիբիա, Սիրիա և այլն), դրանց արդյունքում ունեցած մարդկային զոհերը, ՄԱԿ-ի՝ այդ բախումները կարգավորելու անկարողությունը, ինչպես նաև՝ ՄԱԿ-ի անդամ որոշ երկրների կողմից այն կարգավորելու քաղաքական կամքի բացակայությունը և/կամ ակնհայտ կողմնակալությունը:

Ամփոփելով՝ կարելի է արձանագրել, որ նույնիսկ 21-րդ դարում մարդկային կյանքը, պետության ինքնիշխանությունը և անվտանգությունը կարող են ոտնահարվել տնտեսապես և ռազմականապես ավելի զարգացած պետությունների կողմից: Ստեղծվել է մի իրավիճակ, երբ ոչ մի պետություն ապահովագրված չէ արտաքին ագրեսիայից, ինչն էլ թույլ պետություններին ինքնաբերաբար ստիպում է կամ անդամակցել տարբեր ռազմական դաշինքների, կամ ձգտել ստեղծել այնպիսի զանգվածային ոչնչացման սպառազինություն, որով հնարավոր կլինի պաշտպանվել, դիմակայել արտաքին ագրեսիային (օրինակ Իրանը, ԿԺԴՀ-ն):

Իհարկե, վերջին տարիներին ՌԴ հզորացումը երկբևեռ աշխարհակառուցվածքի վերադարձի հույսեր է ներշնչում՝ չնայած այն հանգամանքին, որ ԱՄՆ-ը ջանքեր չի խնայում՝ ուղղված իր համաշխարհային մոնոպոլիայի պահպանմանը: Ստեղծված իրավիճակում ՄԱԿ-ը՝ որպես ամենաընդգրկուն միջազգային կազմակերպություն, պարտավոր է քայլեր ձեռնարկել թողտվության մթնոլորտից ձերբազատվելու և երրորդ համաշխարհային

³¹ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://rus.ruvr.ru/2003/03/20/601583/> (05.02.2014):

³² Հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.vestifinance.ru/articles/31902/print> (12.02.2017): Հասանելի աղբյուրը նաև՝ <http://www.mk.ru/specprojects/free-theme/article/2013/09/13/915308-oon-stradaet-impotentsiey.html> (22.03.2017); <http://www.un.org/apps/news/infocusRel.asp?infocusID=146> (25.04.2017); <http://press-post.net/balkanskaja-voina-i-novyi-mirovoi-porjadok> (25.04.2017):

³³ ՄԱԿ-ի անգործությունն այժմ դրսևորվում է նաև Սիրիայի հակամարտության կարգավորման գործընթացում: Հասանելի աղբյուրը՝ <https://www.rt.com/news/375261-lavrov-syria-talks-un/> (01.04.2017): Հասանելի աղբյուրը նաև՝ <https://www.youtube.com/watch?v=iteJUE4tLJE> (02.04.2017):

³⁴ Հասանելի աղբյուրը՝ http://ru.wikipedia.org/wiki/Совет_Безопасности_ООН (04.04.2017):

³⁵ Հասանելի աղբյուրը՝ http://ru.wikipedia.org/wiki/Виртуальное_миротворчество.Частный_Корреспондент (22 ноября 2008). Հասանելի աղբյուրը նաև՝ <http://www.un.org/ru/sc/documents/resolutions/2012.shtml>

³⁶ St'u Задохин Александр. Реформа ООН: мифы и реальность. Некоммерческое партнерство. Научно-информационное агентство «Наследие отечества», Observer № 3(170) (29 сентября 2005). Հասանելի աղբյուրը՝ http://observer.materik.ru/observer/N3_2004/3_05.htm (16.04.2017):

³⁷ St'u Выборы генсека. Тайны ООН. «Маркетинг и консалтинг» (2 апреля 2006). Հասանելի աղբյուրը՝ <https://iamik.ru/news/zarubezhe/52347/> (17.04.2017):

պատերազմի սպառնալիքը կանխելու համար: Որպես ստեղծված փակուղուց ելք՝ առաջարկվում է՝

1. Ցանկացած երկրի կողմից դրսևորվող ցանկացած ագրեսիայի դեպքում՝ կիրառել տնտեսական սանկցիաներ, այսինքն՝ **ագրեսորին պատժել տնտեսապես**: Առաջարկն իրագործելու համար, նախ և առաջ, անհրաժեշտ կլինի ՄԱԿ-ի անդամ բոլոր երկրների համաձայնությամբ ընտրել չեզոք երկիր (օրինակ՝ Շվեյցարիա, Մոնակո, Լյուքսեմբուրգ կամ այլ պետություն), որտեղ կհիմնադրվի միջազգային պահուստային ֆոնդ և կպահվեն ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների ոսկու պաշարները (կամ դրանց որոշակի մասը): Ցանկացած ագրեսիվ գործողության կամ դրա սպառնալիքի համար ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի կամ Գլխավոր ասամբլեայի որոշմամբ ագրեսոր պետության ոսկու պահուստը կսառեցվի մինչև հակամարտության ավարտը և հաշտություն հաստատումը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում ֆոնդից հատկացումներ կկատարվեն հոգուտ տուժած երկրի:

Այս շարքում գործուն կառուցակարգ կարելի է համարել ագրեսոր պետության դեմ ուղղված **համատարած տնտեսական և առևտրային բոյկոտը**³⁸:

2. **Վերանայել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի կազմը**: Այս կապակցությամբ առաջարկվում է Անվտանգության խորհրդի կազմում մշտական հիմունքներով ընդգրկել մի շարք զարգացող երկրների (Հնդկաստան, Բրազիլիա, Իրան և այլն), որոնք ընդգրկվելով խորհրդի կազմում՝ նոր շունչ կհաղորդեն կազմակերպությանը՝ փոխելով աշխարհաքաղաքական քայլերի ընթացքը և ուժերի հարաբերակցությունը: Վերջինս, իր հերթին, գործուն ազդակ կհանդիսանա ՄԱԿ-ի գործունեության արդյունավետության բարձրացման համար և կնպաստի ՄԱԿ-ի՝ որպես առաջնակարգ միջազգային կազմակերպության կայացմանը:

³⁸ Հեղինակն իրատեսորեն գիտակցում է, որ գլոբալիզացման դարաշրջանում չափազանց դժվար, անարդյունավետ և փոխվասասկար կլինի նմանատիպ (ՌԴ դեմ կիրառված) սանկցիայի կիրառումը, ինչի համար առաջարկվում է իրականացնել հումքերի և ապրանքների իրատեսական և հավասարակշռված դիվերսիֆիկացում:

Օգտագործված աղբյուրների ցանկ

1. Միավորված ազգերի կազմակերպության 1945 թ. հունիսի 26-ի կանոնադրություն
2. Wilfried Gerhard, American Exceptionalism And The War In Iraq (Endc Proceedings, Volume 18, 2014):
3. George W. Bush, American exceptionalism and the Iraq War, Trevor B. McCrisken (Routledge, 2009):
4. Menon, A., Lipkin, J. Les attitudes europeennes et les relations transatlantiques entre 2000 et 2003: une vision analytique // Notre Europe. 2003:
5. Benjamin S. Lambeth Nato's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment, Issue 1365. - Rand Corporation, 2001. -276 p. - ISBN 9780833030504:
6. Independent International Commission on Kosovo. The Kosovo Report. - (Oxford University Press 2000) 372 p. 2000. -DOI:10.1093/0199243093.001.0001:
7. Surveys of the World: Central, Southern and Eastern Europe (Europa Publications, Taylor and Francis Group, London and New-York, 2004), p. 536:
8. Барабанов М.С., Коновалов И.П., Куделев В.В., Целуйко В.А. Чужие войны. - Москва: Центр анализа стратегий и технологий, 2012. - ISBN 978-5-9902620-4-1:
9. Stephen T. Hosmer, The Conflict Over Kosovo. Why Milosevic Decided to Settle When He Did., - RAND Corporation, 2003. - ISBN 0-8330-3003-5; 155 p.
10. Мир для Косово - Совет Безопасности: отчёты о заседаниях, резолюции и заявления Председателя, <http://www.un.org/russian/document/kosovo/scrpv.htm>:
11. Юго-восточная Европа в эпоху кардинальных перемен /Под редакцией А. А. Языковой, Изд-во □Весь мир□, М., 2007, 352 стр.
12. Noam Chomsky About Serbia, Kosovo, Yugoslavia and NATO War, <http://www.youtube.com/watch?v=EEhgwdJldeU>
13. Александр Задохин. Реформа ООН: мифы и реальность. Некоммерческое партнерство Научно-информационное агентство «Наследие отечества», Observer № 3(170) (29 сентября 2005). Проверено 5 сентября 2008. Архивировано из первоисточника 22 августа 2011; http://observer.materik.ru/observer/N3_2004/3_05.htm
14. Выборы генсека. Тайны ООН. «Маркетинг и консалтинг» (2 апреля 2006). Проверено 6 сентября 2008. Архивировано из первоисточника 22 августа 2011, <https://iamik.ru/news/zarubezhe/52347/>
15. <http://www.mk.ru/specprojects/free-theme/article/2013/09/13/915308-oon-stradaet-impotentsiey.html>
16. [http://ru.wikipedia.org/wiki/Вторжение_коалиционных_сил_в_Ирак_\(2003\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Вторжение_коалиционных_сил_в_Ирак_(2003)):
17. <http://evolutio.info/content/view/756/113/>:

18. <http://wwwpravda.ru/world/20-08-2002/808480-0/>:
19. <http://www.nytimes.com/1999/02/05/news/to-paris-us-looks-like-a-hyperpower.html>
20. <http://press-post.net/balkanskaja-voina-i-novyi-mirovoi-porjadok>
21. https://en.wikipedia.org/wiki/American_exceptionalism;
22. <http://www.washingtonpost.com/sf/national/2015/06/03/obama-and-american-exceptionalism/>:
23. https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http://www.rpe.ugent.be/Du_Pont_paper.doc:
24. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/07/obamas-new-americanexceptionalism/493415/>:
25. <http://www.factcheck.org/2015/02/obama-and-american-exceptionalism/>:
26. http://www.realclearpolitics.com/articles/2016/01/15/american_exceptionalism_how_has_it_fared_in_the_obama_years_129325.html:
27. <http://www.politifact.com/punditfact/statements/2015/feb/23/rudy-giuliani/rudy-giuliani-barack-obama-said-american-exception/>:
28. https://thecaucus.blogs.nytimes.com/2011/01/27/obama-used-speech-to-address-americas-greatness-and-his-critics/?_r=0:
29. <https://www.usatoday.com/story/news/world/2013/09/24/obama-america-exceptionalism-putin-un/2861129/>:
30. http://www.salon.com/2014/10/24/from_bush_to_obama_american_exceptionalism_is_a_plague_on_our_collective_conscience_partner/:
31. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/11/american-exceptionalism-and-the-politics-of-foreign-policy/248779/>:
32. http://ru.wikipedia.org/wiki/Косовская_Война:
33. <https://www.rt.com/news/375261-lavrov-syria-talks-un/>;
34. <https://www.youtube.com/watch?v=iteJU-E4-tLJE>
35. https://www.youtube.com/watch?v=4o_YW4OaeHg:
36. http://ru.wikipedia.org/wiki/Лига_Наций:
37. <http://www.hubertvedrine.net/article-345.html>
38. <http://ria.ru/spravka/20110418/364864854.html>:
39. http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/LIGA_NATSI.html:
40. <http://www.un.org/ru/aboutun/history/>:
41. http://www.un.am/up/file/1.%20UN%20Charter_arm.pdf:
42. <http://www.un.org/ru/sections/about-un/overview/index.html>:
43. <http://www.un.org/ru/aboutun/booklet/intro.shtml>:
44. http://www.un.am/am/UN_in_Brief:
45. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1998.shtml>
46. <http://www.un.org/apps/news/infocusRel.asp?infocusID=146>
47. <http://www.un.org/ru/sc/documents/resolutions/2012.shtml>
48. <http://www.shape.nato.int/resources/site7423/general/documents/unscr1199.pdf>
49. http://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_Объединённых_Наций:
50. <https://iamik.ru/news/zarubezhe/52347/>
51. <http://topwar.ru/8483-voyna-v-irake-mozhno-podvesti-itogi.html>:
52. <http://rus.ruvr.ru/2003/03/20/601583/>:
53. <http://www.vestifinance.ru/articles/31902/print>:
54. http://www.zpu-journal.ru/zpu/e-publications/2007/Nadtochey_YI/;
55. <http://lib.rosdiplom.ru/library/prosmotr.aspx?id=494798>
56. http://ru.wikipedia.org/wiki/Совет_Безопасности_ООН:
57. http://ru.wikipedia.org/wiki/Виртуальное_миротворчество. Частный Корреспондент (22 ноября 2008). Архивировано из первоисточника 22 августа 2011:

Հարցապնդումը որպես խորհրդարանական վերահսկողության ձև

Մաֆարյան Ա. Գ.

Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի իրավաբանական ֆակուլտետի պետության և իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոն /Հայաստան, Երևան/
safamalya@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ հարցապնդում, խորհրդարանական վերահսկողություն, խորհրդարան, ՀՀ Սահմանադրություն, օրենսդրություն

Интерпелляция как форма парламентского контроля

Сафарян А. Г.

Кафедра теории государства и права и конституционного права юридического факультета академии образовательного комплекса полиции Республики Армения (Армения, Ереван),
safamalya@mail.ru

Резюме: В научной статье обсуждается интерпелляция как одна из разновидностей парламентского контроля в соответствии с изменениям Конституции РА (06.12.2015 года) и законодательства. Сравнивая предыдущее и действующее

законодательство автор отметила субъекты и порядок внесения интерпелляции, установление времени ответа на неё, проведение дискуссий по ответу, применение санкций и т.д. В конце статьи с учётом правовых последствий подчёркивается конституционная особенность института интерпелляции, что позволит в будущем эффективно реализовать миссию парламентского контроля.

Ключевые слова: Интерпелляция, парламентский контроль, парламент, Конституция РА, законодательство.

Interpellation as a form of parliamentary control

Safaryan A.G.

Department of theory of state and law and constitution law, law faculty of police academy of education complex of police of Republic of Armenia (Armenia, Yerevan)
safamalya@mail.ru

Abstract: This scientific article discusses interpellation as one of the forms of parliamentary control in accordance with the amendments to the RA Constitution (06.12.2015) and the legislature. Comparing the previous and current legislation the author noted the subjects and the procedure for interpellation, the timing of the response to it, the provision of discussion on the response, the application of sanctions, etc. In the end, the constitutional peculiarity of this institution is given, taking into account the legal consequences, which will make it possible to make the mission more effective in parliamentary control.

Keywords: Interpellation, parliamentary control, parliament, Constitution of RA, legislation.

Օրենսդիր մարմինն առանձնահատուկ դեր ունի յուրաքանչյուր երկրում ժողովրդավարության զարգացման և պառլամենտարիզմի արմատավորման համար: Հանդիսանալով քաղաքացիական հասարակության ձևավորման կարևորագույն երաշխիքներ՝ հասարակական հարաբերությունների կանոնակարգման կապակցությամբ որդեգրվող մոտեցումները և օրենսդիր մարմնի վերահսկողական լիազորությունները միաժամանակ նպաստում են կառավարության գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, պետական մեխանիզմի միասնականությանը, մարդու իրա-

վունքների և ազատությունների խախտումների կանխարգելմանը, ընթացիկ օրենսդրության պրակտիկ վերլուծությանը:

Մասնագիտական գրականության մեջ խորհրդարանական վերահսկողության ձևերը դասակարգվում են՝ ելնելով դրանց քաղաքական (կառավարության անդամին անվստահություն հայտնելը) և իրավաբանական բնութագրերից (խորհրդարանի կողմից քննիչ հանձնաժողովների ստեղծումը)¹, տվյալ պե-

¹ Տե՛ս Կիրկին Վ. Ե. Конституционное право зарубежных стран, М., Изд-во «Норма», 2012 г., стр. 278:

տության զարգացման աստիճանից, վերահսկողական երաշխիքների համակարգում խորհրդարանի ունեցած դերից²:

Միջազգային խորհրդարանական միությունը խորհրդարանական վերահսկողության գործառնությունները դիտարկում է լայն ասպեկտով³, իսկ առանձին պետությունների ազգային օրենսդրությունը՝ նեղ իմաստով⁴: Կարելի

² Հասանելի աղբյուրը՝ http://studme.org/41050/pravo/parlamentskiy_kontrol (15.01.2017, 16:30):

³ Տվյալ պարագայում ընդգծվում է կառավարության և այլ պետական մարմինների կողմից իշխանության չարաշահումների, կամայական, անօրինական կամ ոչ սահմանադրական գործողությունների բացահայտումը և կանխումը: Այս գործառնության հիմքում ընկած է քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը: Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է հարկերից գոյացած դրամական միջոցների օգտագործման նկատմամբ վերահսկողությանը, որի օգնությամբ բացահայտվում են կառավարության և պետական այլ մարմինների կողմից դրամաշրջության դեպքերը: Հետևաբար, քննարկվող գործառնության իրականացումը կարող է նպաստել կառավարության գործառնությունների արդյունավետության բարձրացմանը և միջոցների տնտեսմանը: Բացի այդ, խոսքը վերաբերում է նաև կառավարության կողմից խորհրդարանի նախանշած քաղաքականության իրականացման ստուգմանը: Այս գործառնությունները առաջինը է օրենսդրի կողմից սահմանված և կառավարության ծրագրով նախատեսված պարտավորությունների իրականացման մշտադիտարկումը: Խորհրդարանական վերահսկողությունը ենթադրում է նաև կառավարության գործունեության թափանցիկության և վերջինիս նկատմամբ հասարակության վստահության բարձրացում, որն ինքնին քաղաքականության արդյունավետ իրականացման նախապայմաններից է: Հասանելի աղբյուրը՝ www.ipu.org/PDF/publications/oversight08-e.pdf (16.02.2017, 11:40):

⁴ Տե՛ս Ավստրիայի Հանրապետության 1920 թ. Սահմանադրություն, հոդվածներ 51-53, 55-56, 121 (Constitution of Austria of 1920 (Reinstated in 1945, with Amendments through 2014, հասանելի աղբյուրը՝ http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.html): Տե՛ս նաև՝ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության 1949 թ. Հիմնական օրենք, հոդվածներ 43-46, 53-ա, 67, 114 (Basic Law for the Federal Republic of Germany (Promulgated by the Parliamentary Council on 23 May 1949, as Amended by the Unification Treaty of 31 August 1990 and Federal Statute of 23 September 1990, հասանելի աղբյուրը՝ https://www.bundestag.de/blob/284870/ce0d03414872b427e57fccb703634dcd/basic_law-data.pdf); Դանիայի Թագավորության 1953 թ. Սահմանադրություն, հոդվածներ 38, 47, 51-55 (The Constitutional Act of Denmark of June 5, 1953, հասանելի աղբյուրը՝ http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/dania/dania--e.htm); Իսպանիայի Թագավորության 1978 թ. Սահմանադրություն, հոդվածներ 66, 76, 109-111 (Spanish Constitution, ratified by the spanish people in the referendum of December 7, 1978, հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.congreso.es>

է պնդել, որ օրենսդիր իշխանության կողմից իրականացվող վերահսկողության արդյունավետ կառուցակարգերի սահմանումը պայմանավորված է պետական իշխանության մարմինների համակարգում խորհրդարանի ակտիվ դերակատարությամբ: Այս համատեքստում ուշագրավ է, որ 2015 թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությամբ Ազգային ժողովի լիազորություններն էականորեն ընդլայնվեցին⁵՝ բացառապես սահմանադրական օրենքին վերապահելով վերահսկողական հատուկ ընթացակարգերի կանոնակարգումը⁶:

ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված խորհրդարանական վերահսկողության ներկայիս զարգացման միտումները գնահատելիս կարելի է առանձնացնել հատկապես հարցապնդման (ինտերպելյացիա)⁷ սահմանադրաիրավական ինստիտուտը:

Մասնագիտական գրականության մեջ հարցապնդումը ներկայացվում է որպես պաշտոնական հարցում որևէ բանի բացատրության, տեղեկության, պատճառաբանության և այլ պահանջով⁸: Այս հասկացությունը կիրառելի է տարբեր ասպեկտներով՝ իրավաբանական, փիլիսոփայական, սոցիոլոգիական, արվեստի և հոգեվերլուծության գաղափարախոսության⁹:

es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf; Ֆրանսիայի Հանրապետության 1958 թ. Սահմանադրություն, հոդվածներ 47-2, 49, 50, 50-1, 51-2 (Constitution of the French Republic of October 4, 1958, as amended up to July 23, 2008, հասանելի աղբյուրը՝ <http://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly>):

⁵ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվածներ 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 141, 157, 158, 177 (3-րդ մաս), 195 (6-րդ մաս), 197 (6-րդ մաս), 199 (6-րդ մաս), 201 (5-րդ մաս) (Ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով: Սահմանադրության փոփոխությունները կատարվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ի և 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի ՀՀ հանրաքվեներով, ՀՀՊՏ Հատուկ թողարկում, Հոդ. 1118, 21. 12. 2015):

⁶ Տե՛ս Ազգային ժողովի կանոնակարգ ՀՀ 2016 թ. դեկտեմբերի 16-ի սահմանադրական օրենքը, զուխներ 5, 6, 7, 24, 25 (ՀՀՊՏ N5 (1280), Հոդ. 45, 25.01.2017):

⁷ Լատիներեն “interpellatio” բառից, որը նշանակում է «ճառի ընդհատում, բողոք դատարանի դեմ»: Հասանելի աղբյուրը՝ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интерпелляция> (26.02.2017, 14:21):

⁸ Տե՛ս Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1976, էջ 849:

⁹ Հասանելի աղբյուրը՝ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интерпелляция> (26.02.2017, 16:10):

Արտասահմանյան մի շարք երկրներում հարցապնդման բովանդակությունը կայանում է մի խումբ պատգամավորների կողմից կառավարությանը կամ նրա առանձին անդամին պահանջ ներկայացնելու մեջ, որով բացատրություն է տրվում վերջիններիս կողմից իրականացված ներքին և արտաքին քաղաքականության կամ որևէ կոնկրետ հարցի կապակցությամբ: Ինտերպեյացիան բանավոր և սովորական գրավոր հարցումներից տարբերվում է, նախևառաջ, դիմելու, քննարկման ընթացակարգերով և իրավական հետևանքներով: Հարցապնդմանը կառավարության (նախարարի) պատասխանն ուղեկցվում է ոչ միայն լրացուցիչ հարցերով, այլ կարող է առաջացնել ընդհանուր քննարկումներ իրականացնելու անհրաժեշտություն՝ կապված կառավարության կամ նրա առանձին անդամի հետագա պաշտոնավարման հարցի հետ¹⁰:

ՀՀ 2015 թ. փոփոխություններով Սահմանադրությունը¹¹ և դրա հիման վրա ընդունված Ազգային ժողովի կանոնակարգ ՀՀ սահմանադրական օրենքը¹² նորովի են ամրագրել հարցապնդման ինստիտուտը՝ էական տարբերություններ նախատեսելով թե՛ դիմելու իրավասություն ունեցող սուբյեկտների շրջանակի, թե՛ քննարկման ընթացակարգի և ժամկետների, և թե՛ իրավական հետևանքների առումով: Ի տարբերություն ՀՀ 2005 թ. Փոփոխություններով Սահմանադրության¹³ և ՀՀ 2002 թ. Ազգային ժողովի կանոնակարգ օրենքի¹⁴, որոնք ամրագրում էին խմբակցությունների և պատգամավորական խմբերի իրավունքը՝ գրավոր

հարցապնդումներով դիմելու կառավարությանը, ՀՀ 2015 թ. փոփոխություններով Սահմանադրությունն ամրագրում է, որ միայն Ազգային ժողովի խմբակցություններն ունեն կառավարության անդամներին գրավոր հարցապնդումներով դիմելու իրավունք: Ընդ որում, նախկին իրավակարգավորման համաձայն՝ խմբակցությունը կամ պատգամավորական խումբը նույն հերթական նստաշրջանի ընթացքում կառավարությանը հարցապնդումով կարող էր դիմել ոչ ավելի, քան մեկ անգամ, բացառությամբ այն հարցապնդումների, որոնք քննարկելուց խմբակցությունը կամ պատգամավորական խումբը հրաժարվել է: Ներկայիս օրենսդրությունը, չնախատեսելով որևէ բացառություն, նշում է միայն, որ խմբակցությունը նույն հերթական նստաշրջանի ընթացքում կառավարության անդամներին հարցապնդումով կարող է դիմել ոչ ավելի, քան մեկ անգամ:

Վերը նշված նոր իրավակարգավորումներով, ի տարբերություն նախկին օրենսդրության, նախատեսվում են կառավարության կողմից պատասխան ներկայացնելու այլ ժամկետներ: Եթե նախկինում այն կազմում էր 20 օր, ապա նախատեսվող ընթացակարգի համաձայն՝ կառավարության անդամները հարցապնդմանը պատասխանում են այն ստանալուց ոչ ուշ, քան 30 օրվա ընթացքում: Հարցապնդումների պատասխանները ներկայացվում են ԱԺ նիստում և տեղադրվում ԱԺ պաշտոնական ինտերնետային կայքում: Հարցապնդման պատասխանը, ըստ 2002 թ. ԱԺ կանոնակարգ օրենքի, քննարկվում էր հարցապնդման հեղինակ խմբակցության կամ պատգամավորական խմբի ներկայացուցչի և վարչապետի կամ նրա հանձնարարությամբ՝ կառավարության համապատասխան անդամի կամ կառավարությանը ենթակա պետական կառավարման մարմնի ղեկավարի ելույթներով: Իսկ ըստ 2016 թ. ԱԺ կանոնակարգ ՀՀ սահմանադրական օրենքի՝ խմբակցության առաջարկությամբ հարցապնդման պատասխանը քննարկվում է հետևյալ հերթականությամբ. նախ, կարող են հարցեր տրվել հարցապնդման պատասխանը ներկայացնող կառավարության անդամին, հարցապնդումը ներկայացնող խմբակցության ներկայացուցչին, այնուհետև կատարվում է մտքերի փոխանակություն, ինչն ավարտվում է հարցապնդման

¹⁰ Հասանելի աղբյուրը՝ <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/15122> (25.03.2017, 17:00):

¹¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 113 (Ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով: Սահմանադրության փոփոխությունները կատարվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ի և 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի ՀՀ հանրաքվեներով, ՀՀՊՏ Հատուկ թողարկում, Հոդ. 1118, 21. 12. 2015):

¹² Տե՛ս Ազգային ժողովի կանոնակարգ ՀՀ 2016 թ. դեկտեմբերի 16-ի սահմանադրական օրենքը, հոդված 121 (ՀՀՊՏ N5 (1280), Հոդ. 45, 25.01.2017):

¹³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 80 (Ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով: Սահմանադրության փոփոխությունները կատարվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ի ՀՀ հանրաքվեով, ՀՀՊՏ Հատուկ թողարկում, Հոդ. 1426, 05. 12. 2005):

¹⁴ Տե՛ս «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ 2002 թ. փետրվարի 20-ի օրենքը, հոդված 105.1 (ՀՀՊՏ N12 (187), Հոդ. 230, 12. 04. 2002):

պատասխանը ներկայացնող կառավարության անդամի և խմբակցության ներկայացուցիչի եզրափակիչ ելույթներով:

Համեմատական վերլուծության ենթարկելով հարցապնդման սահմանադրաիրավական ինստիտուտի նախկին և գործող իրավակարգավորումները՝ կարելի է նկատել, որ խորհրդարանական վերահսկողության այս ձևն առավել կատարելագործվել է սահմանադրական նոր կառուցակարգերի սահմանմամբ՝ երաշխիքներ ստեղծելով հրապարակայնության և իշխանությունների տարանջատման ու հավասարակշռման սկզբունքների ապահովման համար:

Մակայն հարցապնդման սահմանադրական լուծումների արդյունավետությունն առավելապես արտահայտվում է հարցապնդման պատասխանի քննարկման արդյունքներում: Հարցապնդումների վերաբերյալ որոշում կայացնելու նախկին ընթացակարգը սահմանում էր, որ հարցապնդման հեղինակ խմբակցության կամ պատգամավորական խմբի ներկայացուցիչն իր եզրափակիչ ելույթում կարող է առաջարկել ընդունել հարցապնդման վերաբերյալ իրավասու պետական կառավարման մարմիններին և պաշտոնատար անձանց առաջարկություններ ներկայացնելու մասին որոշում, որը քվեարկության էր դրվում հարցապնդման քննարկման ավարտին: Աժ նախագահը հարցապնդման վերաբերյալ իրավասու պետական կառավարման մարմիններին և պաշտոնատար անձանց առաջարկություններ ներկայացնելու մասին Աժ որոշումն ստորագրում և 24 ժամվա ընթացքում ուղարկում էր համապատասխան մարմինն և (կամ) պաշտոնատար անձին, որոնք իրենց գրավոր պատասխաններն ուղարկում էին Աժ նախագահին: Ընդ որում, խմբակցությունը կամ պատգամավորական խումբը կարող էր մինչև նույն հարցապնդումով կառավարությանը կրկին դիմել չորս ամիս հետո¹⁵:

Այս համատեքստում, նորամուծություն է հանդիսանում հարցապնդման հնարավոր իրավական հետևանքների օրենսդրական ամրագրումը: Խոսքը վերաբերում է ՀՀ 2015 թ. փոփոխություններով Սահմանադրության

113-րդ հոդվածի 2-րդ մասին, համաձայն որի՝ եթե հարցապնդման քննարկման արդյունքով պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի կողմից ներկայացվում է վարչապետին անվստահություն հայտնելու առաջարկ, ապա կիրառվում են Սահմանադրության 115-րդ հոդվածի դրույթները¹⁶: Հարցապնդման քննարկման արդյունքով Աժ-ն կարող է նաև առաջարկել վարչապետին քննարկել կառավարության առանձին անդամի հետագա պաշտոնավարման հարցը:

Ինչ վերաբերում է մինչև նույն հարցապնդումով կառավարությանը կրկին դիմելու ժամկետային սահմանափակումներին, ապա, ի տարբերություն նախորդ օրենսդրությամբ ամրագրված չորսամսյա ժամկետի, ներկայումս նախատեսվում է վեցամսյա ժամկետ¹⁷:

Ընդհանրացնելով հարցապնդման ինստիտուտի իրավական կարգավորման առանձնահատկությունները և հաշվի առնելով դրանցից բխող իրավական հետևանքները՝ կարելի է արձանագրել, որ այն, ապահովելով իշխանությունների տարանջատման և հավասարակշռման սկզբունքի կենսագործումը՝ առավել իրատեսական է դարձնում Աժ վերահսկողական առաքելությունը: Վերջինս էլ հնարավորություն է տալիս հաղթահարել հնարավոր քաղաքական կողմնակալության դրսևորումները և բացառել նեղ գերատեսչական շահերի պաշտպանությունը: Միաժամանակ, սահմանադրական գործառույթներ իրականացնող պաշտոնատար անձանց նկատմամբ սանկցիաների կիրառումը թույլ կտա խորհրդարանական վերահսկողության այս ձևն օգտագործել նաև որպես կոռուպցիայի և պաշտոնական դիրքի չարաշահման դեմ պայքարի գործունե կառուցակարգ¹⁸: Այլ կերպ ասած՝ սահմանադրական լծակների միջոցով օրենսդիր իշխանությանը վերահսկողության գործառույթ վերապահելը, սահմանադրական նոր կարգավորումների շրջանակներում դրա իրացման գործիքակազմի կատարելագործումը կարելի է դիտարկել որպես իշխանության տարբեր ճյուղերի պատշաճ գործունակության և գործա-

¹⁵ Տե՛ս «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ 2002 թ. փետրվարի 20-ի օրենքը, հոդված 105.1, 5-7-րդ մասեր (ՀՀՊՏ N12 (187), Հոդ. 230, 12. 04. 2002):

¹⁶ Տե՛ս Ազգային ժողովի կանոնակարգ ՀՀ 2016 թ. դեկտեմբերի 16-ի սահմանադրական օրենքը, հոդված 152, 1-10-րդ մասեր (ՀՀՊՏ N5 (1280), Հոդ. 45, 25.01.2017):

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, հոդված 121, 11-րդ մաս:

¹⁸ Տե՛ս Баглай М. В. Функции современного парламента, М., Изд-во Норма, 2012, стр. 22:

ռութային անկախության ապահովման երաշխիք:

Գրականություն

1. ՀՀ Սահմանադրություն (Ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով: Սահմանադրության փոփոխությունները կատարվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ի և 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի ՀՀ հանրաքվեներով, ՀՀՊՏ Հատուկ թողարկում, Հոդ. 1118, 21. 12. 2015):
2. Ազգային ժողովի կանոնակարգ ՀՀ 2016 թ. դեկտեմբերի 16-ի սահմանադրական օրենքը (ՀՀՊՏ N5 (1280), Հոդ. 45, 25.01.2017):
3. «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ 2002 թ. փետրվարի 20-ի օրենքը (ՀՀՊՏ N12 (187), Հոդ. 230, 12. 04. 2002):
4. Ավստրիայի Հանրապետության 1920 թ. Սահմանադրություն (Constitution of Austria of 1920 (Reinstated in 1945, with Amendments through 2014, http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.html)
5. Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության 1949 թ. Հիմնական օրենք Basic Law for the Federal Republic of Germany (Promulgated by the Parliamentary Council on 23 May 1949, as Amended by the Unification Treaty of 31 August 1990 and Federal Statute of 23 September 1990, https://www.bundestag.de/blob/284870/ce0d03414872b427e57fccb703634dcd/basic_law-data.pdf),
6. Դանիայի Թագավորության 1953 թ. Սահմանադրություն (The Constitutional Act of Denmark of June 5, 1953, http://www.concourt.am/rmenian/legal_resources/world_constitutions/constit/dania/dania--e.htm)
7. Իսպանիայի Թագավորության 1978 թ. Սահմանադրություն, (Spanish Constitution, ratified by the spanish people in the referendum of December 7, 1978, http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf)
8. Ֆրանսիայի Հանրապետության 1958 թ. Սահմանադրություն, (Constitution of the French Republic of October 4, 1958, as amended up to July 23, 2008, <http://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly>):
9. Баглай М. В. Функции современного парламента, М., Изд-во Норма, 2012 г.
10. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран, М., Изд-во «Норма», 2012 г.
11. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1976:
12. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/15122>
13. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интерпелляция>
14. www.ipu.org/PDF/publications/oversight08-e.pdf
15. http://studme.org/41050/pravo/parlamentskiy_kontro
l

ИЗ АРХИВА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Хаусхофер К. Панидеи в геополитике

Karl Haushofer, Geopolitik der Pan-Ideen ("Weltpolitische Bücherei". Bd 21. Berlin, 1931)

ГЛАВА III

Объединение частей света в старом стиле

Пан-Азия, пан-Европа, пан-Америка, пан-Африка и пан-Австралия как возможности географической обособленности

Первой частью Света, ближе всего подошедшей в процессе исторического развития к объединению (*Zusammenfassung*), была *Азия* – колыбель народов, из бескрайних степей которой поднимались одна за другой великие империи, стремившиеся сплотить периферийные культурные круги или же соединить их друг с другом с помощью существующей власти. Первого государственно-правового объединения в условиях далекоидущих возможностей обособленности добилась в 1900 г. (геологически одна из старейших, но самая молодая с точки зрения заселения высокоорганизованными расами часть Света) – *Австралия* под скромным названием Содружества (*Commonwealth*) без важного островного дополнения – Новой Зеландии и без настоящего внутреннего удовлетворения в несколько искусственной ситуации союза. К первому международно-правовому объединению и образованию совместных консультативных органов подошла *Америка* после подготовительной работы в 1810–1822 гг. в латиноамериканских государствах по внедрению идеологии, увенчанной в 1823 г. доктриной Монро, первой конференции 1826 г. (Боливар)¹, рассматривавшей вопрос о третейском разбирательстве, а также ряда встреч в 1889 г. (Вашингтон), 1902 г. (Мехико), 1906 г. (Рио), 1910 г. (Буэнос-Айрес), 1923 г. (Сантьяго-де-Чили), 1928 г. (Гавана)². В 1902 г. был принят принцип третейского разбирательства, а война объявлена крайним средством (*ultima ratio*), в 1910–1912 гг. началась кодификация международного права, заложены основы международного частного права и учреждено бюро Панамериканского союза, в котором сходятся, по возможности негласно, все нити пан-американизма³. В этом состоянии слабопослушного, но испытанного опытом консультативного органа находится пан-Америка и по сей день: это меньше, да лучше, чем может быть сказано о пан-Азии и пан-Европе, но гораздо лучше, чем о пан-Африке. Хотя в конце XIII в. Марко Поло⁴ с золотой печаткой Великого Монгольского ханства, обеспечивавшей его безопасность, объехал

пан-Азию через Анатолию⁵, Ирак, Персию, Афганистан, Памир, через китайский дикий Запад – регион, где сегодня идут бои⁶, через Индонезию и Индию, но от этой безопасности были весьма далеки тогдашняя Европа, да и подобный путь в нынешнюю Азию, которая в настоящее время находится под контролем чужеземных западно-европейских колониальных держав в муссонных странах и Советов на Севере, хотя последние ведут себя как хранители и участники паназитатской идеи. Над Китаем, где Сунь Ятсен оценил эту идею во всей ее масштабности, довлеет начавшийся в 1911 г. внутренний раздор, и только Япония, Сиам, Восточный и Западный Иран, Турция и Аравия Ибн Сауда⁷ смогли, опираясь на собственное право, решиться на возможность сотрудничества в духе панидеи.

Пан-Европа, практическое начало которой дали круги преимущественно французских государственных деятелей (Сюлли⁸, Сен-Пьер⁹, Наполеон, Бриан), а теоретическое – немецкие идеологи (Лейбниц¹⁰, Кант¹¹), до сих пор, несмотря на знаменитых панъевропейских провозвестников, все еще остается сокровенной мечтой (в рамках Лиги Наций), но ее передовые борцы глубоко заблуждаются прежде всего относительно возможного размера ее пространства – примерно 4,5–5 млн. кв. км. *Пан-Африке*, большая часть пространства которой разделена между Британской империей, Францией, Бельгией, Португалией и Италией, ближе всего мысль о расовой эмансипации с более сильным арабским и индийским акцентом, чем чистая дискуссия между пан-Европой и пан-Африкой.

Но в какой мере вообще эта соответствующая старому школьному делению частей Света череда панидей обладает достаточной способностью к обособленности, гарантирующей им на согласованно долгое время права стоящих выше других (*so übergeordneter*) географических индивидуумов? Вторая глава нашего исследования показала несовершенство традиционных, уходящих в прошлое представлений о разграничениях Европы и Азии по Геллеспонту¹² и финикийскому и критскому Восточному Средиземноморью, а военная история проливов – неудовлетворительность разделения Азии и Африки по Суэцу и Баб-эль-Мандебу¹³. Пять частей Света разделены совершенно неубедительно, и их границы оспариваются, хотя сама критика до сих пор не предложила более убедительные разграничения. К

тому же Америка, а также Азия и Африка быстро присоединились к упреку, что новые деления имели бы целью лишь увековечить несправедливые разделы (*Aufteilungen*) в пользу Европы и завуалировать преимущество скромного размера ее территории. И все же яркая память об окружавших Средиземноморье государствах Запада (*Abendland*) и Востока (*Morgenland*) затуманивает представление о разделяющей силе даже навешивающего мосты романского Средиземного моря образованием французской, итальянской и испанской колониальных империй.

А сколько иронии обоснованно высказано и в отношении пологих склонов Урала как рубежа частей Света! Как и в отношении другой разделяющей силы, которая прячется в исчезнувшей речной долине между Фракией¹⁴ и Анатолией или в песчаной полосе между перешейком Газы и Синаем, несмотря на Суэцкий канал, в окраинах Ирана, в могучей стене горной гряды от Кабульского прохода до лежащих по ту сторону меридиональных речных рубежей с гласисом Тибета и Такла-Макана¹⁵, или в поясе пустынь! Дальше всех пошел Э. Банзе¹, предложивший 14 частей Света в противовес традиционным. Нельзя отрицать, что его уменьшенная уже в 1912 г. “Европа” соответствует нынешнему остатку Европы, что его “Большая Сибирь” накрывает Советский Союз, что, само собой разумеется, “Австралия” и в прошлом, и сейчас – воплощение олицетворенной панидеи; что его “Ориент”, его “Индия”, его “Восточная Азия” соответствовали возможным объединениям частей пан-Азии, а его “Негрития” совпадает с частью Африки, где впервые приобрел остроту вопрос цвета кожи. Конечно, предложенная Банзе часть Света – “Монголия” является континентальным, а принадлежность Индонезии и переходных ландшафтов Юго-Восточной Азии к менее жизнестойкой Индии – океанским выходом из затруднительного положения. В делении Нового Света на четыре части не принято во внимание его политико-географическое развитие; все же “Большая Калифорния” и “Анды” обнаруживают влияние тихоокеанской зоны, которая в Новом Свете в политическом отношении дальше протягивает руку и более самостоятельна, чем атлантическая; и в “Америке” на Севере и в “Амазонии” на Юге выявляются сами по себе спокойные, океански менее активные, хотя и более обширные пространства.

Стало быть, из статьи Банзе о возможности и географической обоснованности обособления в некоторых панобразованиях можно узнать многое. К сожалению, политическая география восприняла импульс весьма апатично и вместе с классификацией частей Света, предложенной

Зейфертом, сползла в русло, где совершенно нет места геополитике, потому что это механическое решение явно континентальные части, такие, как Декан, Западная Аравия, Кхмерское плато, Внутренняя Аргентина, бывшие государства буров (Трансвааль и Свободное Оранжевое государство), отнесло от главной части (остова) к периферийным частям, а периферийные присоединило к остову, совершив над всеми политическое насилие. С гениальной меткостью импровизации, которую после южноафриканской [т.е. англо-бурской] войны подсказал англосаксам Бернард Холланд в, казалось бы, несопоставимой конфликтной ситуации “*impenum aut libertas*”¹⁶ для умиротворения буров и сохранения в империи крупного доминиона: заменить в этой формуле *aut* (или) на *et* (и), что и выбрала – не обремененная предложениями Банзе о новом делении частей Света – комиссия Саймона (1930)¹⁷, приняв растяжимое понятие “*субконтинент*”. Описание ею сущности индийской проблемы начинается с акцента на том факте, что Индия, имея в двадцать раз большую территорию, чем Великобритания, и население в два с половиной раза более многочисленное, чем Соединенные Штаты, – не “страна”, а “субконтинент”, населенный людьми различных рас и мировоззрений, где находится в процессе становления и роста чувство единения, чувство общности. Схожее говорили в 1914 г о субгерманском, субяпонском земном пространстве.

Здесь, следовательно, “субконтинент” прямо представлен в качестве основы существования частичного образования пан-идеи Азии – паниндийской, или великоиндийской, именно теми, кто, с одной стороны, вытеснял ее и боролся против нее, а с другой – с помощью централистского объединения делал ее прежде всего жизнеспособной по духу

Вероятно, впервые в англо-индийской истории выделяется и британский интерес, заключающийся в том, что лучше трансформировать субконтинент Индии в жизне- и торговоспособный, чем позволить ему прозябать в расширяющемся паназиатском тигле в роли нынешнего монопольного владения (из которого, по данным лорда Ротермира¹⁸, каждый британец получал пятую часть своих доходов).

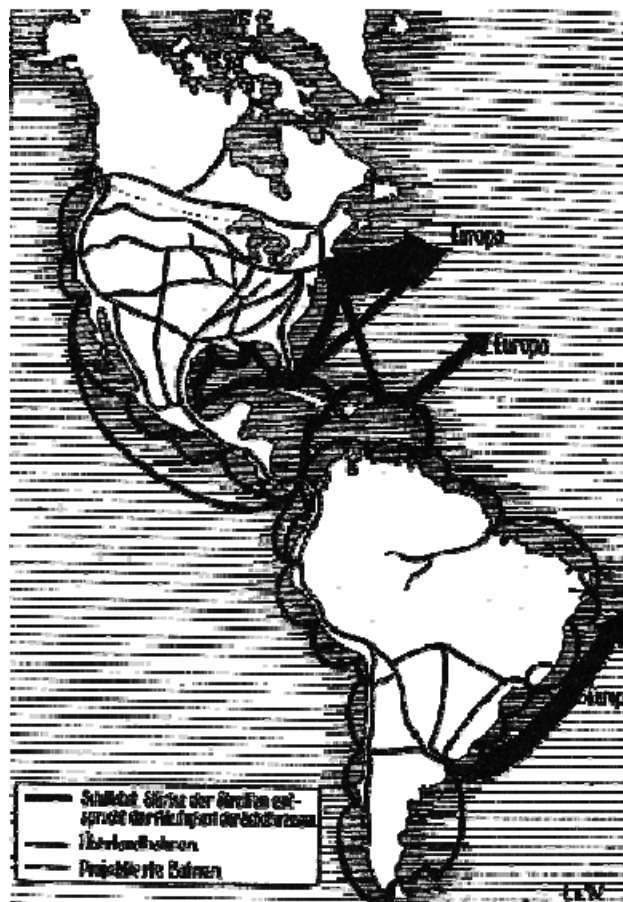
Похоже, что из массы британского [колониального] наследства выделяется еще один “субконтинент”, о чем намекнул южноафриканский премьер-министр одному бельгийцу в государстве Конго, сказав, что по меньшей мере по всей Южной Африке поймут идиому – *Plait der Wasserkante*¹⁹ (на языках африкаанс²⁰, фламандском): это была бы “Негрития” Банзе – только со слишком тонким верхним слоем бе-

лых. “Амазония” соответствует мечтам бразильцев о будущем. Иными словами, “субконтинент” следовало бы иметь в виду как вид понятия (Formbegriff).

Однако способности к обособленности частей Света или континентов в старом стиле и их пригодности как основы воплощенных панидей более всего угрожает не существование внутриконтинентальных обособленных образований со много большей разделяющей силой, какой обладают, например, Урал и Манычская впадина, Северо-Каспийская степь, Геллеспонт [Дарданеллы], Эгейское море, Суэцкий перешеек, Красное и Антильское моря, а быстро растущее превосходство связывающей народы власти моря над его некогда разделявшей их силой (которая более действенна лишь при очень больших расстояниях) К тому же ведется прогрессирующее строительство посадочных полос на окраинных землях для авиалиний, а именно от мандатных территорий²¹ Ближнего Востока в направлении Индонезии и Австралии, а также через Аляску и Курилы, затем через североазиатскую анэйкумену и вдоль американского восточного побережья. Насколько большее панамериканское значение приобрели по сравнению с преобладавшим в 1900 г американским проектом трансконтинентальной железной дороги зигзагообразная петля единого морского грузового сообщения от Нью-Йорка через Панамский канал в направлении тихоокеанской Южной Америки, а также трансконтинентальный восточный авиамаршрут, быстро становящийся транспортной связью из Нью-Йорка через Флориду – Антильские острова – Рио – Буэнос-Айрес – Мар-дель-Плата! Как действительно панафриканской становится также восточноафриканская меридиональная транспортная линия: вначале как смешанное железнодорожно-речное предприятие, а затем как воздушная трасса из Египта через район озер вдоль западного побережья британского меридионального владения в Южную Африку; сколь серьезно она будет противостоять попыткам отделить Судан от Египта²² по широте, но к сожалению, и различной трактовке ландшафта Кении и Танганьики (мандат на Германскую Восточную Африку)!

Итак, именно развитие коммуникаций показывает все же постоянную переоценку таких кажущихся долговременными в своем значении запечатленных географических факторов благодаря динамическому моменту в политической географии и антропогеографии и оправданность стремления это подверженное благодаря людям непрерывным изменениям значение – при заблуждениях или слишком упорной точке зрения могущих стать пагубными для целых государств

и народов – также относить главным образом на счет людей, оценивать геополитически и признавать их примат во время огромных трансформаций человеческих образований.

Панамериканские коммуникации и их пробелы

Schiffahrt. Stärke der Streifen entspricht der Häufigkeit der Schiffreisen – судоходство. Интенсивность линий соответствует частоте рейсов кораблей.

Überlandbahnen – линии между населенными пунктами.

Projektierte Bahnen – проектируемые линии.

Уже было показано, какое решающее значение для облегчения континентального панобразования имеют убедительные соображения и работа по установлению мощной или (прямой) транзитной связи (Groß-oder Durchgangsverkehr). На содействие панамериканскому мышлению указывалось в связи с проектом железной дороги вдоль тихоокеанского побережья (примерно параллельно мощному, непрерывному формообразующему хребту Кордильеров – Анд), а панафриканскому – в связи с трассой и идеей Кап²³ – Каир (Сесил Родс!)²⁴. Для Евразии – паназии без обиняков проливает свет превосходств

во связи по линии Запад – Восток в противовес направлению Север – Юг из-за благосклонности природы по отношению к трассе, по которой шло переселение скифов и сарматов, а ныне проходит Сибирская магистраль, как прежде пролегал Сибирский тракт, но также превосходство древнего Шелкового пути через перевал Юмон. Характерно, что на излюбленном пути индо-серийской культуры (Гандхара, Турфан), зачастую петляющем, на естественно обусловленном маршруте Юго-Запад – Северо-Восток вновь и вновь встречаются прогоны в направлении Восток – Запад.

Панафриканское мышление в сфере коммуникаций и препятствия

Erweiterungen der vormaligen deutsch. Kolonien zu einem Mittelafrica – встройка бывших немецких колоний в Центральную Африку.

Englischer Besitz – английские владения.

Die geplante Kap-Kairo Bahn – запланированная трасса Кап – Каир.

Несомненно, не только англо-русское соперничество и подозрительность в отношении прокладки железной дороги с Севера на Юг, но и мощный физико-географический, впоследствии – геополитический мотив создали здесь препятствия: не только между Ферганой – Мервом – Балхком и Пешаваром – Кандагаром – Кветтой, но и между Кашгаром и Читралом, между Тибетом и Непалом, Сиккимом и Бутаном, между Бамо и Талифу. Это – проверенные историей препятствия, которые принимались в расчет еще

во время похода Александра Македонского путем осуществления особо предусмотрительных мероприятий для их преодоления (Аорн)²⁵, как – в противовес сквозной Юньнаньской дороге – запутанная связь Бирма – Сычуань, трасса Дарджилинг – Лхаса и еще в недавнем прошлом обычный объезд Кинчинджинга. Когда-нибудь произойдет соединение через Персию или Афганистан, как были недавно преодолены помехи на трассе авиалинии вдоль персидского побережья благодаря островным опорным пунктам (и здесь континентально-океанский антагонизм!). Однако более мощный процесс панобразований есть и остается на линии Запад – Восток; поэтому особое образование, наиболее вероятное среди частных образований паназиатской идеи – паниндийское.

Для многочисленных геополитических и ставших историческими отклонений, которые противятся формированию пан-Европы, как и для “незавершенного” процесса (Колин Росс), который упорно навязывается Австралии, характерно, что и пан-Европе, и пан-Австралии в равной мере недостает убедительных панидей в сфере коммуникаций. Можно было бы сослаться на Монт-Сениз, затем на намерения относительно железной дороги через Сен-Готард, – которые в транспортно-географической литературе своего времени, хотя и в скромных масштабах, казалось, имели схожее значение для панмышления своей части Света, как первая железная дорога через перевал Земмеринг²⁶ – или же на проекты фон Листа относительно системы германских государственных железных дорог.

Однако на линии Монт-Сениз – Сен-Готард тотчас же обнаруживается пробуждающий соперничество (Eifersucht) инерционный поворотный момент, который выступает западнее рубежа Юра – Вогезы на линии связи Париж – Лион – Средиземное море, восточнее идущих с Севера на Юг основных транспортных магистралей Рейнской долины. Но для связей частей Света по линии Запад – Восток разделение 1919 г.²⁷ означало отбрасывание к катастрофе, на что, между прочим, обратил внимание Герман фон Виссман¹¹. Это разделение прямо привело к нарушению и разрыву существовавшего железнодорожного сообщения Запад – Восток, например в районе Вильно, в Мариенвердере, как и плана Гамбург – Берлин – Константинополь – Багдад²⁸, который при всем том был крупнопространственной геополитической идеей в сфере коммуникаций.

Для пан-Австралии проведенная через необжитую центральную часть страны транстелеграфная линия оказалась недостаточной связью; но железнодорожный вопрос был запутан из-за

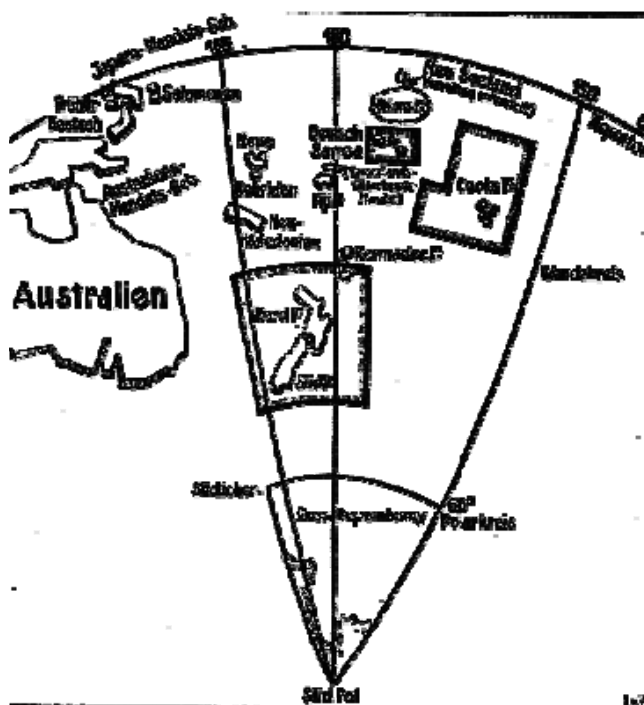

различной ширины многочисленных колеи на побережье, и обнаруживается (отмеченное и осужденное Гамильтоном и Китченером во всей полноте его опасности) бессистемное выпрямление тупиковых железнодорожных линий, идущих в глубь страны, которые затем довели до единства с помощью широко задуманной воздушной связи. Для завершенности австралийского континентального мышления воздушное сообщение имеет значение, которое едва ли можно переоценить. Только оно делает возможным разделение неподатливой массы, из которой лишь теперь получает свой импульс прогресс западных, как и северных, железнодорожных линий (Алис-Спрингс, 1930). Таким образом, необратимый процесс в отношении североамериканских железных дорог к Тихому океану больше содействовал идее Восток – Запад на американском Севере, чем панидеем, подобно тому как Миссисипи больше пошла на пользу североамериканским континентальным настроениям в штатах, производящих пшеницу, кукурузу и хлопок, чем континентальному объединению.

Внешний импульс со стороны этой мощной третьей естественной связи Северной Америки по линии Север – Юг – наряду с восточным побережьем и тихоокеанской меридиональной грядой, – разумеется, проявил себя прежде всего как политическая опасность для американцев, живущих в центральных штатах, пробудив не только на восточном и западном побережьях, но и в крупных внутренних, производящих пшеницу и кукурузу штатах, на фермерских землях устремление на Юг, куда именно Мэхен направлял их взоры. Там прежде всего маячил как цель Панамский канал, которой в Южной Америке дальше к востоку не доставало убедительного продолжения, над чем среди прочих работали ученые Петер Пауль Бауэр и Гамильтон Райс.

Итак, мы видим, что геополитическая польза убедительных крупных транспортных магистралей и последствия менее убедительных возможностей для их прокладки или слишком запутанный избыток местных интересов, как в Европе, играют огромную роль в возможности образования панидей по отношению к частям Света в старом стиле. Эта роль не умалется большей рационализацией благодаря железным дорогам, телеграфу, авиасообщению. Ибо чем сильнее становится влияние большинства народов на политическое формирование населенных пространств, а также при претворении в жизнь панидей, тем больше мы ощущаем потребность в ясной, убедительной поддержке его мировидения посредством фильмов, наводящих карт, где

показ главных силовых линий сочетается с методами популярного ознакомления масс.

Австралия как сообщество с Новой Зеландией в качестве аутсайдера

Это волей-неволей признали и установивший отношения с геополитически мыслящими кругами Куденхове-Калерги, явно вколачивавший во многие европейские мозги панъевропейское мышление, по меньшей мере в собственной интерпретации как смутный постулат, и, пожалуй, в еще большей степени, но увереннее Бриан, пытавшийся эту идею столь же уверенно, как в свое время герцог Сюлли и позднее Наполеон, поставить на службу политике одной части европейского пространства. Что же писал Наполеон? “Наша цель – создать в Европе обширную федеративную систему, соответствующую духу столетия и благоприятствующую прогрессу цивилизации”. Это звучало даже более красиво, чем то, что высказали Сюлли в своем “grand dessin” (“великом замысле”) и позже кардинал Альберони²⁹ в своих панъевропейских планах. Но великий корсиканец написал процитированные слова впервые 22 апреля 1815 г., на пороге катастрофы. Почему же не поверили ему народы Европы? Не распознали ли они под шкуркой лисы притаившегося льва?

Северное пространство пан-Америки, протянувшееся меридионально от пояса пустынь и степей, окаймлено длинной цепью гор; в ее южном пространстве расположены мощные горные хребты, на Западе ландшафты плоскогорий,

окаймленные хребтами, на Востоке гилея – лесные районы с богатой тропической растительностью, которые человечеству еще предстоит освоить. От этих двух препятствий уклонились убеждающие проекты панамериканских коммуникаций: увлекательно описанная в 1900 г. Зиверсом панамериканская трансконтинентальная железная дорога с ее непомерно высокой стоимостью; обнимающая прежде всего восточную окраину авиалиния Соединенных Штатов Нью-Йорк – Антильские острова – Рио – Буэнос-Айрес – Мар-дель-Плата (1930). Здесь охват по окраине стал больше объединительной связью. По-иному в Старом Свете, рассеченном в широтном расположении разделяющим поясом пустынь с индивидуально весьма различными пустынными пространствами. Этот пояс и сегодня серьезно угрожает панидеям в Азии и Африке, а через их обратное действие (противодействие) и в Европе. Ибо возникает обсуждаемый с чисто географической точки зрения вопрос: не слишком ли велика Азия, не слишком ли бесформенно, неблагоприятно расчленена Африка, чтобы каждая была в состоянии выдвинуть одну панидею и придать ей образ?

Мы видим также, что фактически в обоих наднациональных объединениях поднят большой шум о географически четко разделенных историей и современностью частях пространств. В их числе чаще всего закрепившие в своих именах и приставки “все” или “пан” – всеиндийская, великокоитайская области; в Африке французская колониальная империя, простиравшаяся с Запада на Восток и разорванная со времени Фашоды³⁰ британской восточноафриканской, и развивающаяся скорее с Севера на Юг британская – западный фланг пан-Индийской морской империи, в котором, следовательно, совмещаются структуры западного фланга морского пространственного мышления и восточного – континентального.

Имела последствия и панарабская традиция, пробудившаяся к новой жизни благодаря Гертруде Белл, смелому авантюристу Лоуренсу³¹ и политическим проискам в мировой войне. Однако решающий вопрос относительно всех этих отдельных панобразований все же, пожалуй, в том: столь ли они значительны, что их вмешательство решительно повлияет позитивно или негативно на более крупные панобразования? На этот вопрос нам отвечают, например, своей “Чжунхуа миньго”³² не только ее создатель – Сунь Ятсен, но и один из лучших знатоков в Соединенных Штатах, Холькомб, мило и откровенно заявивший: “Проблема Китая не является более внутренней проблемой китайцев. Это международная проблема, затрагивающая мир во

всем мире!” Следовательно, одна панпроблема, как и всеиндийская, точно такая же, спрашиваем ли мы лорда Ирвина, Саймона, Китченера, Крэддока, Тагора, Саркара, Таракнат Даса.

Поднимается ли Ближний Восток на тот же уровень, какой, как мы видим, занимают Средний Восток (рафинируя британское геополитическое искусство за счет приращения близлежащего, например, проникновения в Ирак) и Дальний Восток. Поднимаются ли трансконтинентальное панвсероссийское объединение Северной Азии и Восточной Европы (“Великая Сибирь” Банзе) и дуга Тихоокеанских островов с их в совокупности 150 млн. родственных в расовом отношении жителей? Аравия длительное время была центром некоей панидеи, а именно с тех пор, когда в VII в. арабский язык вытеснил вульгарно-эллинский из долины Инда и овладел Индийским океаном, став хозяином Востока, вплоть до того, как “трижды приостанавливался ход всемирной истории: когда Карл Мартелл³³ разбил арабов, когда не удалась осада Вены турками³⁴ и, наконец, когда лорд Клайв победил вассалов Великого Могола у Плесси”³⁵ (как излагает ход событий история ислама), прежде чем начались утрата Индией самоопределения³⁶ и падение последнего халифата³⁷.

В настоящее время панарабский вопрос для формирования панидеи, пожалуй, еще располагает пространством, но не людской силой: по крайней мере со времени падения халифата, раскола между Египтом, Ангорой, Ираком, Трансиорданией и Палестиной собственно полуостров кажется на долгое время непреодолимым – вопреки книге Лотропа Стоддарда “New world of Islam” (“Новый мир ислама”). Однако все эти пространственные организмы хотят предоставить Европе, обладающей ограниченным пространством, но густонаселенной, а Австралии, обладающей большим пространством, но малонаселенной, лишь право на координацию (Nebenordnung), а не на руководство (Überordnung), что еще больше осложняет панобразование в Старом Свете и обременяет его препятствиями.

Рассматривая ретроспективно положение дел с осуществлением панконтинентальных панидеи, мы оказываемся перед некоей аномалией, если не сказать антиномией: “пятая” часть Света, где позже всех замерцала мысль об объединении, которое Колин Росс совсем недавно, как уже упомянуто, по веским причинам назвал “незавершенным”, первой достигла государственно-правовой, а не только международно-правовой консолидации. Разумеется, этому объединению недостает океанского дополнения в виде Новой Зеландии, и в этом отношении оно остается “незавершенным” как панорганизм. За

ним последовал Новый Свет как очередное воплощение панидеи части Света по крайней мере благодаря общим международно-правовым учреждениям (разумеется, точно установленным как неполитические при соотношении двенадцать крупных и шесть малых стран).

Далеко позади от международно-правового и даже государственно-правового панконтинентального воплощения остался Старый Свет, где впервые возникли панидеи части Света, где два тысячелетия панмышление крупных ландшафтов пробивало себе путь к осуществлению, но, разумеется, и росли основания для сильнейшей исторической усталости. Однако часть Света, некогда искавшая панобразованье преимущественно на авторитарных путях с помощью Персидской, Китайской, Великой Монгольской и прочих империй, ищет его сегодня на самом революционном из всех: пан-Азия! Революционер, ломающий структуру и границы, – это звучит одинаково, обращаемся ли мы к идеологии Москвы в образе Радека³⁸ или Сен Катаямы³⁹ или к идеологии Кантона с заклинаниями в духе Сунь Ятсена, либо к той, которая до 1919 г. в рамках Британской империи обнадеживала доверчивого Ганди⁴⁰, либо даже к образу тайного советника Рабиндраната Тагора; или же с цепи островов слышим голоса не только Тан Малаки⁴¹, но и не принимаемых во внимание японским императорским правительством японских сторонников пан-Азии Ghikaï или Dobunkaï. И пан-Европа, как и изнасилованная ею пан-Африка, за исключением крошечной территории, все еще очень далеки от того в некотором смысле удовлетворительного решения, какое давно нашли менее взыскательно “новые” части Света. Они ни разу не проникались простейшей врачебной мудростью: “Non posere”⁴², ибо после такого разбега пантворение, снова превратившееся в иллюзию, не только не идет на пользу, но и вредит самой идее!

ПРИМЕЧАНИЯ

ⁱ (с.279) “Petermanns Mitteilungen”. 1912. Kte.

ⁱⁱ (с.284) “Geopolitik”. 1925. Bd I.

¹ Речь идет о Панамском конгрессе, созванном по инициативе Боливара (1783–1830) – военного и государственного деятеля, одного из руководителей войны за независимость испанских колоний в Южной Америке.

² Здесь перечислены состоявшиеся к моменту написания данной книги межамериканские конференции – периодические конференции государств Американского континента, созывавшиеся с 1889 г. До 1948 г. назывались международ-

ными конференциями американских государств или панамериканскими конференциями.

³ Панамериканизм – внешнеполитическая доктрина США, обосновывающая претензии Соединенных Штатов Америки на гегемонию в Западном полушарии посредством тезиса о “единстве” расположенных в этом регионе государств, которое якобы определяется их географической близостью, экономической взаимозависимостью и “духовной” общностью. Основные положения доктрины были выдвинуты на рубеже XVIII–XIX вв. известным государственным деятелем США А. Гамильтоном (1757–1804).

⁴ Поло Марко (1254–1323) – итальянский путешественник, венецианец. В 1271–1295 гг. совершил путешествие через Центральную Азию в Китай, где прожил около 17 лет. В 1292–1295 гг. вернулся морем в Италию, проплыв вокруг Южной Азии.

⁵ Анатолия – установившееся со средних веков греческое название Малой Азии.

⁶ Революция 1911 г. в Китае свергла Цинскую династию. В 1924–1927 гг. в стране развернулась первая гражданская революционная война.

⁷ Ибн Сауд (1880–1953) – король Саудовской Аравии в 1932–1953 гг.

⁸ Сюлли Максимильен де Бетюн (1560–1641) – французский государственный деятель.

Хаусхофер неоднократно упоминает о международном проекте начала XVII в. – плане политического переустройства Европы – “Великом замысле” Сюлли, ближайшего помощника французского короля Генриха IV. План исходил из необходимости лишить Габсбургов их могущества и противопоставить их стремлению к всеевропейской империи иную концепцию общественного порядка. Основными элементами этого плана были: сохранение за Габсбургами только испанской короны, превращение Европы в умиротворенную федерацию 15 государств с “общим советом” и региональными советами, разрешающими все международные конфликты, признание всех трех вероисповеданий (католицизма, лютеранства и кальвинизма), установление таким путем вечного мира в христианской Европе. Сюлли исключал Московию из содружества христианских государств Европы, причем мотивировка этого тезиса выглядит искусственной. Ее необозримое пространство, утверждал Сюлли, раскинута более в Азии, чем в Европе, своим положением она тесно связана с Татарией, Турцией и Персией, чтобы бороться против них вместе с европейцами; обитающие в ней народы – дикари и варвары, христианство русских слишком не похоже на европейское и, напротив, слишком похоже на азиатское, т.е. на христианство греков и армян, пребывающих

“под турком”. В этом плане наряду с прогрессивной задачей – предотвращением на будущее самой возможности габсбургской агрессии прослеживается и тенденция передать в руки Франции некое наследство Габсбургов вместе с европейской гегемонией, которое, естественно, досталось бы Франции как создателю “нового порядка”.

⁹ Сен-Пьер Шарль де Ирен (1658–1743) – аббат, автор “Проекта вечного мира” и экономических теорий.

¹⁰ Лейбниц Готфрид Вильгельм (1646–1716) – немецкий ученый, которому принадлежат выдающиеся научные достижения во многих областях знаний: в философии, истории, юриспруденции, лингвистике, логике, математике, физике, геологии и др. Основатель и президент Бранденбургского научного общества (позднее – Берлинская Академия наук). Занимался проблемами правовой и политической реформы Священной Римской империи. По просьбе Петра I разработал проекты развития образования и государственного управления в России.

¹¹ Кант Иммануил (1724–1804) – немецкий философ, родоначальник немецкой классической философии. В 1794 г. был избран иностранным членом Петербургской Академии наук. Как ученого его привлекали и проблемы устройства общества. В “Идее всеобщей истории” (1784) Кант рисует общественный долг человека как движение “от грубости к культуре” и “достижению всеобщего правового гражданского общества”. В последние годы жизни много размышлял над определением целей человеческих стремлений на социальном и глобальном уровнях: создание всемирной федерации свободных государств, поддержание вечного мира, прогресс науки путем достижения гармонии между различными ее ветвями, прогресс общества путем предоставления людям условий свободы.

¹² Геллеспонт – древнегреческое название Дарданелл.

¹³ Пролив, соединяющий Персидский залив с Индийским океаном.

¹⁴ Фракия – историческая область на востоке Балканского полуострова, между Эгейским, Черным и Мраморным морями (от названия древнего населения – фракийцы).

¹⁵ Такла-Макан – обширная песчаная пустыня на западе Китая, занимающая центральную часть Таримской впадины.

¹⁶ “Империя или свобода” (лат.).

¹⁷ Саймон Джон Аллесбрук – английский политический деятель. В 1927–1930 гг. возглавлял комиссию, созданную британским правительством в связи с ростом национально-освободительного движения в Индии. Доклад комиссии

рекомендовал расширить круг избирателей в Индии и ввести ответственность министров в провинциях перед местными парламентами.

¹⁸ Вероятно, Ротермир Гарольд Сидней (1868–1940) – газетный магнат, владелец ряда центральных и провинциальных английских газет, в частности “Дейли мейл” и “Дейли миррор”, председатель английской ассоциации владельцев газет.

¹⁹ В переводе на русский язык – “плоский урез воды”. Так называют плоские пляжи Северной Германии.

²⁰ Африкаанс – язык африканеров (буров – от голл. “бур” – крестьянин), в основном потомков голландских, а также французских и немецких колонистов, часть из которых осела на юге Африки еще в XVII в.

²¹ См. примеч. 18. .

²² В 1922 г Египет получил фиктивную независимость, но продолжал оставаться под английской военной оккупацией. Английское господство на этой земле было ликвидировано в 1956 г. Что касается Судана, то он еще в конце XIX в. был превращен в британский заповедник. Режим кондоминиума в Судане был в одностороннем порядке отменен Англией в 1925 г., но по договору 1936 г. восстановлен.

²³ Имеется в виду Капская провинция – провинция на крайнем юге Африканского континента.

²⁴ Родс Сесил (1853–1902) – один из самых влиятельных капиталистов Англии. В 1880–1896 гг. премьер-министр Капской колонии, инициатор захвата в Африке колонии, получившей название Родезия. В 1899 г. прибыл в Европу, где вел переговоры с бельгийским королем Леопольдом и германским императором Вильгельмом II о сооружении железнодорожной и телеграфной линий от Капа до Каира.

²⁵ Аорн близ истоков Инда – мощная цитадель на скале, перед которой глубокая пропасть, а единственная дорога, ведущая к ней, узка и неудобна, стратегически важный пункт, где Александр Македонский встретился с сильным сопротивлением во время своего похода в Индию.

²⁶ Земмеринг – горный хребет в Штирийских Альпах в Австрии. Через него из долины реки Лейта в долину реки Мюрц в 1842–1854 гг. была проложена первая европейская железнодорожная линия Глогниц – Мюрццушлаг. Железная дорога соединила Вену со Штирией и даже Италией. На трассе было построено в общей сложности 15 тоннелей и 16 виадуков.

²⁷ Т.е. Версальский договор 1919 г.

²⁸ Багдадская железная дорога – кратчайший путь из Европы в Индию. Ее строительство началось в 1899 г., когда Германии удалось добиться

у турецкого султана концессии. По замыслам империалистических кругов, Багдадская железная дорога должна была стать мощным орудием в германском “движении на Восток” (“Drang nach Osten”), Она угрожала подорвать господство Англии в Индии и создавала препятствия России на пути к овладению проливами Это усилило объединение Англии и Франции (англо-французское соглашение 1904 г.), Англии и России (англо-русское соглашение 1907 г.) Первая мировая война прервала строительство Багдадской железной дороги, которое так и не было закончено.

²⁹ Альберони Жюль (1664–1752) – итальянский аббат, кардинал и министр при испанском короле Филиппе V.

³⁰ Речь идет о Фашодеком конфликте между Англией и Францией в 1898 г в связи с борьбой за раздел Африки Договором, подписанным в 1899 г., Франция признала исключительные права Англии на долину Нила, а Англия – права Франции на все западные области Судана.

³¹ См. примеч. 18..

³² Чжунхуа миньго – Китайская Республика.

³³ Мартелл Карл – предводитель французов, одержавших победу в 732 г в битве у Пуатье – самой северной точки на территории Франции, куда проникли арабы, пройдя Испанию.

³⁴ В 1683 г турецкие войска под командованием Кара Мустафы осадили Вену, но были отогнаны от города благодаря помощи польского короля Яна Собеского.

³⁵ В битве при Плесси (Бенгалия) в 1757 г. английский генерал Роберт Клайв разбил индийские войска.

³⁶ Завоевание Индии началось в XVI в. (португальцы, голландцы, французы, англичане) К середине XIX в она была полностью подчинена англичанами.

³⁷ В VII в. арабы, заселявшие Аравийский полуостров, начали военные походы, завершившиеся завоеваниями стран Ближнего и Среднего

Востока, Северной Африки и Египта Было создано обширное феодально-теократическое государство – Арабский халифат В 712 г арабы вторглись в Индию и завоевали Синд – область по нижнему течению Инда, в 711–714 гг. захватили большую часть Пиренейского полуострова. При Аббасидах (750–1258) были захвачены Сицилия, Мальта, Крит, велись непрерывные войны с Византией Халифат прекратил свое существование в середине XIII в., когда его столицу покорили монгольские завоеватели (1258 г.).

³⁸ См. примеч. 28.

³⁹ Сен Катаяма (1859–1933) – профессиональный революционер, организатор первого профсоюза в Японии, общества по изучению социальных проблем.

⁴⁰ Имеются в виду события в апреле 1919 г., когда британские войска подавили мирную 10-тысячную демонстрацию в Амритсаре (Пенджаб). 400 демонстрантов были убиты, около 1200 ранены.

Спустя несколько месяцев, 23 декабря 1919 г., был обнародован акт об управлении Индией. Этим актом Великобритания намеревалась предоставить Индии большую автономию. Реформа предусматривала, что Индия со временем сформирует собственное “ответственное” правительство. В соответствии с принципом диархии (двоевластие) в компетенции местных властей должны были находиться вопросы медицины, образования, местной промышленности, а контроль над наиболее важными сферами – финансами, юстицией, обороной – в руках британских губернаторов провинций.

Как видно, Индии предстоял еще долгий путь освободительной борьбы за свою независимость (1947).

⁴¹ Тан Малака (1894–1949) – индонезийский коммунистический деятель.

⁴² “Не навреди” (лат.).

Главному редактору научно-аналитического журнала
«Регион и мир» института политических и социальных
исследований Черноморско-Каспийского региона
Л.Г. АНДРИАСЯНУ

Уважаемый Левон Грантович!

Военный университет Министерства обороны Российской Федерации является правопреемником таких прославленных вузов, как Военно-политическая академия им. В.И. Ленина, Военно-гуманитарная академия Вооруженных Сил, Военный Краснознамённый институт Министерства обороны, Львовское высшее военно-политическое училище, Московская военная консерватория, Военно-финансовая академия, Ярославское высшее военно-финансовое училище.

В настоящее время Военный университет является многопрофильным учебным заведением, ведущим учебно-методическим и научным центром Вооруженных Сил Российской Федерации, осуществляющим трехуровневую подготовку военных кадров дружественных стран, в том числе и для вооруженных сил Армении по направлениям подготовки гуманитарного, филологического, финансово-экономического, юридического и военно-дирижерского профилей, а также по программам подготовки научно-педагогических кадров в адъюнктуре.

В 2011 г. коллектив Военного университета награжден Международным призом «Европейское качество» «за высокий уровень профессиональной, научно-исследовательской и культурно-просветительской деятельности». В 2012 г. университет был признан «Лучшим учреждением Европы в сфере образования».

Принимая во внимание взаимную заинтересованность в международном обмене теоретическими и прикладными научными идеями, Военный университет подтверждает готовность к сотрудничеству с научно-аналитическим журналом «Регион и мир», в том числе в вопросах публикации научных статей по актуальным проблемам социально-гуманитарных наук.

Отмечая важность творческого взаимодействия, налаживания и поддержания долгосрочных научных контактов выражаю Вам искреннюю благодарность за плодотворное сотрудничество.

С уважением и надеждой к Вам и Вашей деятельности
Заместитель начальника Военного университета
доктор философских наук, профессор

В. Шевцов
В. Шевцов

«14» апреля 2017 г.
№ 17/321

Содержание

ПОЛИТИКА

Hovhannisyan A. Yu.
China's Public Diplomacy in Africa.....5

Grigoryan E.R.
A Heroic Character as a Task For the Social Science and Education.....13

Пешеров Г.И.
Современное геополитическое переустройство мира: причины и последствия.....18

Մարգարյան Հ.Դ.
Փափուկ ուժի ռեսուրսները.....21

Григорьян Э.Р.
«Экспорт демократий» как технология колониального захвата.....27

Մամիջանյան Հ.Ռ.
Եվրոպական երիտասարդական շարժումների դերը երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման մեջ.....35

ИСТОРИЯ

Ղիսայան Է. Բ.
Փառահեղ հեղափոխության արդյունքները
ըստ Բերրին Մաքսուելի աշխատությունների.....40

Погосян Г. Г. /Хахбакян/
Памятники армянской архитектуры и топонимики на Кипре.....47

ПРАВО

Габриелян А. А.
Законодательные аспекты деятельности современных общественных организаций
в регионе Южного Кавказа.....74

Խուդոյան Գ. Մ.
ՄԱԿ-ի իրավական կարգավիճակի եվ փաստական գործելակերպի տարամիտումը.....87

Մաֆարյան Ա. Գ.
Հարցապնդումը որպես խորհրդարանական վերահսկողության ձև.....96

ИЗ АРХИВА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Хаусхофер К.
Панидеи в геополитике (Глава III).....101

ПИСЬМО В РЕДАКЦИЮ

Письмо из Военного Университета Российской Федерации.....110

Научно-аналитический журнал

РЕГИОН И МИР

2017, том VIII, № 2

Учредитель: “Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона” ОО

Регистрационное удостоверение 03 Ц 090670
от 16.02.2011 г.

Адрес редакции: Ереван, 3-ий пр. Тиграна Меца, д. 9
Website: geopolitika.am; E-mail: blacksea-caspian@mail.ru
Тел: (+37410) 57-22-17, 093944440

Ответственный за номер: *Г. Погосян*

Редактор: *Л. Андриасян*

Компьютерная верстка и оформление: *А. Меликсетян*

Подписано к печати 12.06.2017

Бумага мелованная, формат А4

Усл.п.листов 7,0

Шрифты: Times New Roman, Sylfaen

Тираж 400 экз.

Издательство: Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона

Отпечатано в типографии “Time to print”